

Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego

Mirosława Woźniak

Nr albumu: 248514

**ŻYCIE RELIGIJNE, SPOŁECZNE I POLITYCZNE W PARAFII
ZBROSZA DUŻA POWIATU GRÓJECKIEGO W LATACH 1974 – 2010**

Praca magisterska
na kierunku: Historia
w zakresie: Historia XX wieku

Praca wykonana pod kierunkiem
Prof. dr hab. Romualda Turkowskiego

Warszawa 2011

Streszczenie

Praca prezentuje życie religijne, społeczne i polityczne mieszkańców Parafii Rzymskokatolickiej w Zbroszy Dużej, skupionych wokół przywódcy, ks. Czesława Sadłowskiego.

Pokazano w niej dzieje Zbroszy Dużej do 1974 r. i walkę z władzami komunistycznymi o budowę kościoła parafialnego.

Następnie wiele miejsca poświęcono aktywności parafian Zbroszy Dużej w ramach Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, współpracy z opozycją demokratyczną i represjom władz w parafii w drugiej połowie lat 70.

W dalszej części przedstawiono zaangażowanie społeczności Zbroszy Dużej w tworzenie i funkcjonowanie NSZZ „Solidarność” RI oraz życie parafii w okresie stanu wojennego (1981-1984) i w późnych latach 80.

W końcowej części ukazano nowe inicjatywy społeczne i religijne ks. Czesława Sadłowskiego i jego parafian po 1989 r. w wolnej i niepodległej Polsce.

Słowa kluczowe

Czesław Sadłowski, Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, kościół, Opozycja Demokratyczna, Parafia Rzymskokatolicka, NSZZ „Solidarność”, stan wojenny, wieś, Zbrosza Duża, ziemia grójecka, chłopci

Dziedzina pracy (kody wg programu Socrates-Erasmus)

08.3

Tytuł pracy w języku angielskim

Religious, social and political life of Zbrosza Duża parish in Grójec County in 1974-2010

Motto: *My w Zbroszy mówimy, że trzeba coś z życiem robić, by życie z nami nie zrobiło czegokolwiek*

(ks. Czesław Sadłowski)

SPIS TREŚCI

Wstęp	6
Rozdział I. Z dziejów Zbroszy Dużej	10
I.1 Położenie wsi	10
I.2 Najdawniejsze dzieje wsi	11
I.3 Życie religijne i walka o prawa do swobodnego kultu	12
I.4 Idea powołania nowej parafii w Zbroszy Dużej	14
I.5 Ksiądz Czesław Sadłowski	14
I.6 Walka o powstanie kościoła i parafii na tle stosunków państwo-Kościół	16
I.7 Budowa i poświęcenie kościoła, erygowanie parafii	25
I.8 Kształtowanie się postaw politycznych, religijnych i społecznych mieszkańców Zbroszy w okresie walki o kościół	27
Rozdział II. Między powstaniem parafii a narodzinami NSZZ „Solidarność” RI	30
II.1 Życie parafii zbroskiej przed wydarzeniami radomskimi	30
II.2 Słowo drukowane ze Zbroszy Dużej – początki	31
II.3 Wydarzenia czerwca 1976 r. i ich następstwa dla Polski i Kościoła	32
II.4 Początki współpracy ks. Czesława Sadłowskiego i jego parafian z poczerwcową Opozycją Demokratyczną	36
II.5 Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej pod przywództwem ks. Czesława Sadłowskiego	38
II.6 Wydawnictwa prasowe	44
II.7 Funkcjonowanie Uniwersytetu Ludowego	47
II.8 Wybór Ojca Świętego w 1978 r., jego wizyta w Polsce w 1979 r. i echa tych wydarzeń w Zbroszy Dużej	50
II.9 Msze święte patriotyczne i rocznicowe	52
II.10 Represje wobec społeczności Zbroszy i okolic w okresie działania KSChZG	54
Rozdział III. Od powstania rolniczych związków zawodowych do schyłku istnienia systemu komunistycznego	57
III.1 Rola Zbroszy Dużej w powstaniu i działalności NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych	57
III.2 Stan wojenny w Polsce i jego echa w Zbroszy Dużej	60

III.3	Wspieranie działań „Solidarności” oraz uwięzionych i internowanych w stanie wojennym przez mieszkańców parafii	63
III.4	Wizyta Ojca Świętego w Polsce w 1983 r. i jej znaczenie dla wiernych w Zbroszy Dużej	65
III.5	Nowe inicjatywy społeczne i kulturalne w Zbroszy Dużej w okresie „Solidarności” i stanu wojennego	66
III.6	Prasa i czytelnictwo w Zbroszy Dużej w latach 80. XX wieku	69
III.7	Lokalne środki masowego przekazu – radio i telewizja w Zbroszy u progu wolności	71
	Rozdział IV. Inicjatywy społeczne w Zbroszy Dużej po 1989 r.	74
IV.1	Pomoc społeczna	74
IV.2	Rozrywka i sport	75
IV.3	Aktywność religijna parafian Zbroszy Dużej	77
IV.4	Odnaczenia, wyróżnienia i tytuły przyznane ks. Sadłowskiemu za jego działalność	77
	Zakończenie	80
	Aneks	83
	Bibliografia	98

WSTĘP

Historia parafii Zbrosza Duża, mimo iż mało znana szerszemu kręgowi odbiorców, stanowi nie tylko niezwykle istotny i znaczący, ale też barwny przykład chłopskiego oporu przeciw narzuconej w powojennej Polsce władzy, chłopskiej religijności i zdolności organizacyjnych, a przede wszystkim ogromnej siły tkwiącej w tej warstwie społecznej. Historia Zbroszy jest też związana nierozdzielnie z jedną z najciekawszych postaci jednocześnie Kościoła i opozycji demokratycznej w Polsce – księdzem Czesławem Sadłowskim. Powyższe powody są wystarczające, aby podjąć historyczne badania. Jednak wybór tego tematu wynika przede wszystkim z głębokiego związku autorki niniejszej pracy z ziemią grójecką, który sprawia, że wydarzenia opisane tutaj są tym ciekawsze, że bliskie autorce i jej rodzinie.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie życia społecznego, religijnego i politycznego parafii zbroskiej od momentu jej powstania aż po dzień dzisiejszy (2010). Autorka starała się przedstawić wszystkie przejawy aktywności parafian Zbroszy Dużej ze szczególnym uwzględnieniem tych działań, które wyróżniały i wciąż wyróżniają Zbroszę na tle okolicznych parafii.

Niniejsza praca stanowi pod wieloma względami kontynuację książki Grzegorza Łeszczyńskiego „Początki parafii w Zbroszy Dużej”, której głównym tematem jest walka mieszkańców Zbroszy i okolicznych wsi o zgodę na budowę kościoła i ustanowienie parafii zbroskiej w latach 1969-1974¹. Dramatyczne wydarzenia w Zbroszy stanowiły niezwykle wyrazistą egzemplifikację chłopskiego oporu wobec systemu komunistycznego i stały się głośne w kraju, zwłaszcza w kręgach opozycyjnych. Dzięki zaangażowaniu księdza Czesława Sadłowskiego i jego kontaktom z opozycją (zwłaszcza po 1976 r.) okres walki o kościół został stosunkowo dobrze udokumentowany. Do głównych źródeł informacji należą tutaj: archiwum księdza Czesława Sadłowskiego, późniejsze relacje o charakterze reportażowym dziennikarzy Wiesławy Grocholi² i Gunthera Schuberta³ oraz archiwa Instytutu Pamięci Narodowej zawierające dokumenty Służby Bezpieczeństwa, milicji i informacje od tajnych współpracowników. W dużej mierze na tych właśnie źródłach oparł swoje opracowanie Grzegorz Łeszczyński, przedstawiając historię Zbroszy Dużej od przybycia księdza Czesława Sadłowskiego do jego mianowania proboszczem parafii w grudniu 1974 r.

---

¹ Grzegorz Łeszczyński, Początki parafii w Zbroszy Dużej, Warszawa 2007

² Wiesława Grochola, Cud w Zbroszy Dużej, b.m. 1981

³ Gunther Schubert, Duma bronią słabych, Kolonia 1984

Autorka zapoznała się również i z innymi, poza książką Grzegorza Łeszczyńskiego, monografiami dotyczącymi historii Zbroszy Dużej, m.in. „Dziejami parafii Zbrosza Duża” Józefa Maroszka (2003)⁴. Zrozumienie szerszego kontekstu historyczno-politycznego ułatwiły z kolei opracowania dotyczące stosunków państwo-Kościół (m.in. publikacje Antoniego Dudka i Ryszarda Gryza)⁵ oraz działalności opozycji demokratycznej w Polsce w latach 70. i 80. ubiegłego wieku.

W opisywanym przez Grzegorza Łeszczyńskiego okresie, dzięki przewodnictwu księdza Czesława Sadłowskiego, obok religijnych formowały się również społeczne i polityczne postawy mieszkańców przyszłej parafii, w dużej mierze uwarunkowane zmaganiem z komunistyczną władzą. Ukształtowanie się tych postaw zaowocowało po utworzeniu parafii, czyli po 1974 r., bogatym życiem religijnym, społecznym i politycznym Zbroszy Dużej i okolic. Szczególnie istotnym elementem życia społecznego w Zbroszy w drugiej połowie lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych XX w. były ożywione kontakty z opozycją demokratyczną, udział w niej oraz samoorganizacja o charakterze antykomunistycznym. W tym okresie Zbrosza Duża stała się symbolem walki polskiego chłopca z systemem komunistycznym, a ksiądz Czesław Sadłowski jedną z najważniejszych postaci ruchu chłopskiego oraz jednym z najbardziej zaangażowanych w działania opozycyjny przedstawicieli Kościoła. Począwszy od przybycia, ale zwłaszcza po utworzeniu parafii był też ksiądz Czesław Sadłowski nieustrudzonym animatorem życia religijnego i kulturalnego Zbroszy i okolic.

Wobec tej intensywności społecznego istnienia Zbroszy chronologiczna kontynuacja pracy Grzegorza Łeszczyńskiego wydała się tak niezbędna, jak i naturalna. Dlatego niniejsza praca obejmuje swym zakresem przejawy życia społecznego, politycznego i duchowego Zbroszy Dużej od utworzenia parafii aż po rok 2010. Kontynuacja nie dotyczy tylko chronologii, bo również pod względem tematycznym autorka podejmuje wiele wątków badań Grzegorza Łeszczyńskiego – co jest naturalną konsekwencją ewolucji i rozwoju życia społecznego parafii w kolejnych latach. Autorka jeszcze raz pragnie podkreślić, że praca Grzegorza Łeszczyńskiego była dla niej jedną z istotniejszych inspiracji.

W pierwszym rozdziale praca referuje dzieje wsi od najdawniejszych wzmianek historycznych aż po utworzenie parafii, ze szczególnym uwzględnieniem postaci księdza Czesława Sadłowskiego i jego decydującej roli w stworzeniu ośrodka chłopskiego oporu i organizacji o cechach samorządu lokalnego. Rozdział drugi dotyczy okresu 1974-1981 i

---

⁴ Józef Maroszek, Dzieje parafii Zbrosza Duża, Białystok 2003

⁵ Dudek A., Gryz R., Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989, Kraków 2006

podjmuje głównie problematykę aktywności parafian zbroskich w ramach Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, współpracy z opozycją demokratyczną (m.in. z KOR) oraz represji władz komunistycznych wobec parafii w tym okresie. Trzeci rozdział prezentuje zaangażowanie parafian Zbroszy Dużej w tworzenie struktur NSZZ „Solidarność” RI, a także życie parafii w okresie stanu wojennego i schyłkowego okresu istnienia reżimu komunistycznego. Rozdział czwarty dotyczy nowych inicjatyw religijnych i społecznych księdza Czesława Sadłowskiego i jego parafian po 1989 r. W aneksie znalazły się wybrane dokumenty i zdjęcia obrazujące aktywność mieszkańców parafii Zbrosza Duża i księdza Czesława Sadłowskiego.

Jako materiał źródłowy do badań zawartych w niniejszej pracy posłużyły w pierwszym rzędzie relacje głównego uczestnika wydarzeń, księdza Czesława Sadłowskiego⁶. Mowa jest tu oczywiście także o wspomnianych wcześniej relacjach spisanych przez Wiesławę Grocholę i Gunthera Schuberta (choć z głównej mierze dotyczą one wydarzeń opisywanych przez Grzegorza Łeszczyńskiego), ale przede wszystkim o bezpośredniej relacji ks. Czesława Sadłowskiego, odnoszącej się do całego okresu 1974-2010. Rolę pomocniczą spełniły tutaj także relacje członków opozycji demokratycznej, m.in. Jana Józefa Lipskiego⁷, Jacka Kuronia⁸, Wiesława Kęcika⁹.

Równie cenne były materiały zgromadzone przez księdza Czesława Sadłowskiego w prywatnym archiwum w Zbroszy Dużej¹⁰, jak i te przekazane przez niego Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu¹¹. Wśród dokumentów z archiwum księdza Czesława Sadłowskiego znalazły się m.in. listy mieszkańców Zbroszy do władz, petycje, dokumenty urzędowe i kościelne, gazetki parafialne, fotografie.

Wielką wiedzę o stanowisku i działaniach władz dały materiały zgromadzone w Instytucie Pamięci Narodowej, zwłaszcza archiwum dokumentów dotyczących operacji „Dobrodziej”. Zawierają one takie materiały jak informacje na temat działań opozycji zbroskiej przygotowane przez oficerów służb bezpieczeństwa i tajnych informatorów, plany działań operacyjnych służb bezpieczeństwa w Zbroszy, zapisy rozmów przedstawicieli

---

⁶ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień i 9 listopad 2010

⁷ Lipski J.J., KOR. Komitet Obrony Robotników. Komitet Samoobrony Społecznej, Warszawa 2006

⁸ Kuroń Jacek, Gwiazdny czas, Londyn 1991

⁹ Dyskusja Panelowa – Droga do „Solidarności” – KOR wśród robotników i rolników, www.kor30.sws.org.pl/Panel_5.htm, data wejścia 20.10.2010

¹⁰ Archiwum ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii w Zbroszy Dużej

¹¹ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego

władzy państwowej z hierarchiami Kościoła na temat osoby i działań księdza Czesława Sadłowskiego, a także interesującą dokumentację fotograficzną.

Inne dokumenty tego okresu dotyczące Zbroszy Dużej autorka znalazła w drukowanych wyborach dokumentów źródłowych, przede wszystkim odnoszących się do początków niezależnego ruchu chłopskiego i działalności KOR.

Kolejnym istotnym źródłem wiedzy autorki były wydawnictwa słownikowe (zwłaszcza „Słownik wiedzy o Grójeckiem”¹²) oraz liczne artykuły prasowe (przede wszystkim z lokalnego periodyku „Okolica”).

Przewodnikiem wśród tego ciekawego, ale i trudnego materiału, niejednokrotnie wypychającym autorkę z badawczych mielizn na przyjazne wody, był Profesor Romuald Turkowski, promotor tej pracy, któremu niniejszym najserdeczniej dziękuje.

Równie gorące podziękowania autorka pragnie złożyć księdzu Czesławowi Sadłowskiemu, który pracę autoryzował, a bez którego współpracy i życzliwych wskazówek nigdy by ona nie powstała.

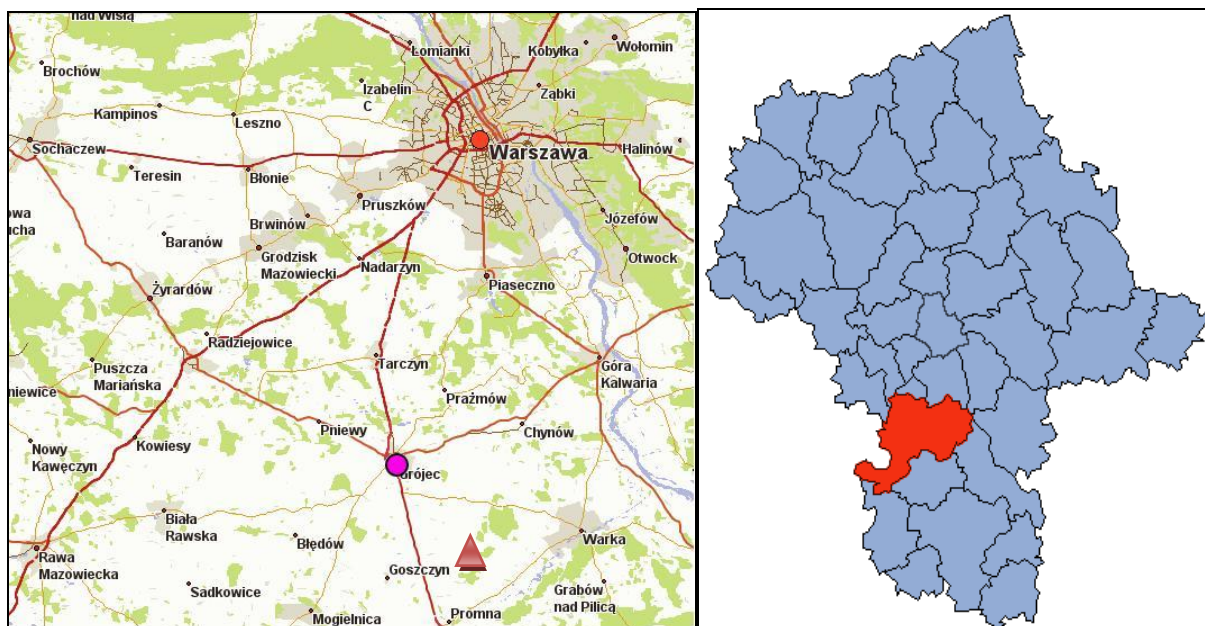
¹² Słownik wiedzy o Grójeckiem, t. 2,3,4,10,11, Grójec 1994-2002

Rozdział I. Z dziejów Zbroszy Dużej

I.1 Położenie wsi

Zbrosza Duża¹³ to wieś położona w województwie mazowieckim, w powiecie grójeckim w gminie Jasieniec, ok. 50 km od Warszawy, 4 km od szosy Grójec – Białobrzegi. W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa radomskiego. W 1994 r. Zbrosza Duża liczyła 35 budynków (45 mieszkań) i około 200 mieszkańców¹⁴. Zabudowa jest stosunkowo luźna, rozrzucona. Obecnie gmina Jasieniec liczy 5390 mieszkańców, natomiast Zbrosza Duża – 206 mieszkańców¹⁵.

„Teren parafii Zbrosza Duża to obszar morenowy, o żyznych glebach, które miały wpływ na wczesne osadnictwo. Już w XVI w. niemal zniknęły tu lasy [obecnie stanowią one zaledwie 15% powierzchni gminy Jasieniec – przyp. aut.]. Jednak dopiero w okresie międzywojennym, z inicjatywy Edwarda Bersona z majątku Boglewice i innych ziemian, którzy zorganizowali przetwórstwo owocowo-warzywno, nastąpił gwałtowny rozwój sadownictwa”¹⁶.

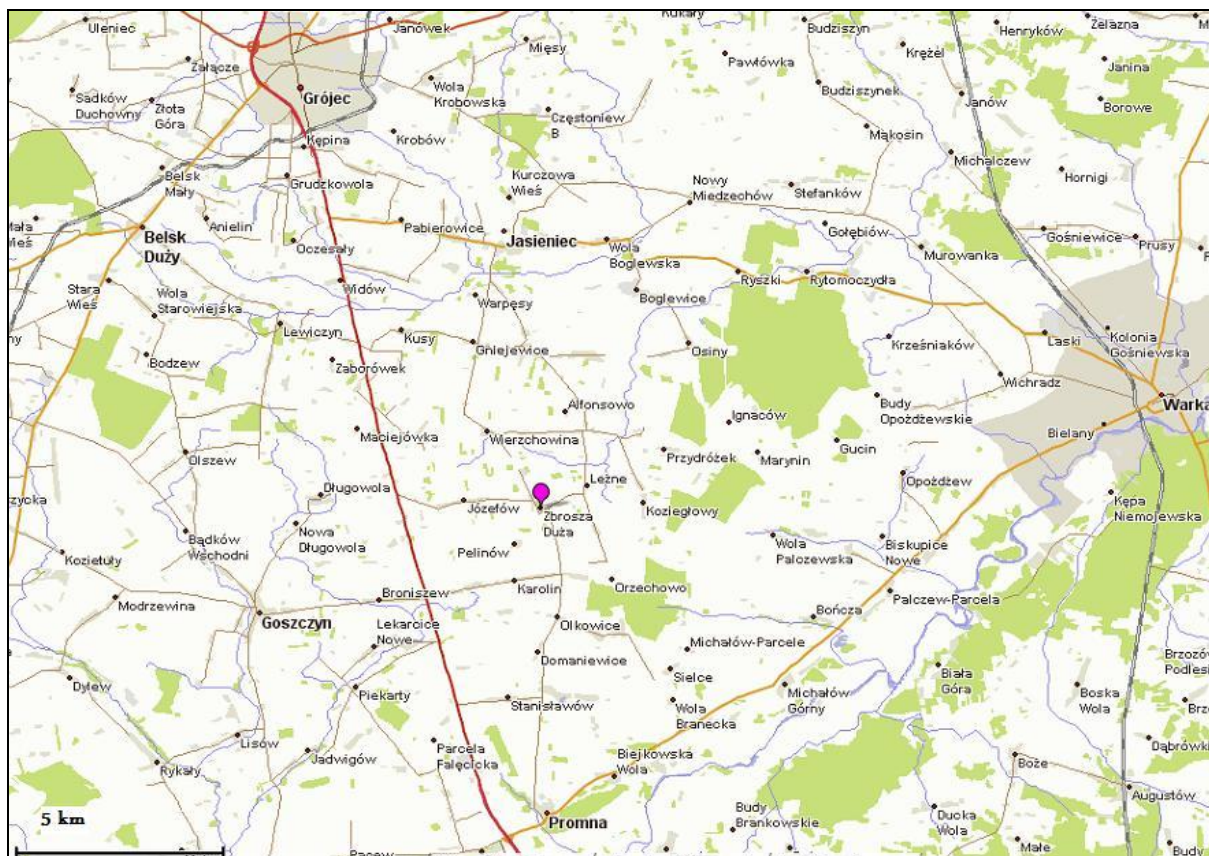
Położenie Grójca względem Warszawy oraz usytuowanie powiatu grójeckiego w województwie mazowieckim

¹³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, t.14, Warszawa 1895 r., s.530: „Zbrosza Wielka, ws i fol., pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 12 w. od Grójca, ma 308 mk. [mieszkańców – przyp. aut.] (...) W r. 1576 we wsi Zbrossa major, w par. Jasieniec, płaca Jakub i Jan Zbroscy od 2 łan.”

¹⁴ Łeszczyński G., op.cit, s. 37

¹⁵ Dane UG w Jasieńcu, stan na 31.12.2009 r.

¹⁶ Strona internetowa parafii w Zbroszy Dużej, <http://www.zbroszaduza.mkw.pl/APaszkowski.htm>, data wejścia: 15.06.2010

Zbrosza duża i okolice

Zbrosza Duża należała do 1974 r. do parafii Jasieniec, w odległości 8,5 km od kościoła. Również do drugiego najbliższego kościoła parafialnego w Promnej odległość jest znaczna i wynosi ok. 9 km. W związku z tym mieszkańcy Zbroszy Dużej często mieli trudności (np. zimą) w dotarciu do kościoła, co było m.in. główną przyczyną dążenia do budowy własnej świątyni¹⁷.

I.2 Najdawniejsze dzieje wsi

Nazwa wsi pojawia się pierwszy raz w dokumencie informującym, że dziedzic Borzym i jego siostra Astrejta uzyskali m.in. dla Zbroszy prawo niemieckie w 1381 r. – dokument ten, obecnie już nieistniejący, powołuje w swoich pracach ks. Marian Stefanowski, który miał dostęp do tego źródła przed II wojną światową¹⁸. Poświadczeniami źródłowymi są następujące zapisy w Liber Terrae Cernensis T. Lubomirskiego:

¹⁷ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

¹⁸ Szczekowscy H. i A., Dzieje parafii Jasieniec od jej powstania w średniowieczu do II wojny światowej, Radom 2001, s. 25-26

- nota z 1411 r., w której występuje nazwa Sbroslaus maior (Zbrosław Wielki);
- informacja z 1449 r. o wsi Sbroscha¹⁹.

W XV i XVI wieku Zbrosza Duża (do początków XX wieku używano nazwy Zbrosza Wielka²⁰) należała do rodu Jasińczyków – właścicieli położonego kilka kilometrów na północ Jasińca²¹. Później należała m.in. do Zbroskich herbu Jasińczyk i Zaleskich. Jeśli chodzi o przynależność kościelną, Zbrosza należała do parafii Jasieniec, erygowanej w XII lub na początku XIII w., i była usytuowana w jej południowej części, graniczącej z parafią Promna²².

„Do 1526 r. obszar ten należał do Księstwa Mazowieckiego, wchodząc w skład ziemi czerskiej, powiatu grójeckiego. Po wcieleniu Mazowsza do Korony Polskiej pozostawał do rozbiorów w województwie mazowieckim, jako Ziemia Czerska. W latach 1795-1809 znajdował się w zaborze pruskim, od 1809 r. powiat grójecki wszedł w skład departamentu warszawskiego Księstwa Warszawskiego. Po 1815 r. znalazł się jako część powiatu warszawskiego w granicach Królestwa Kongresowego. Po 1918 r. wszedł w skład woj. warszawskiego”²³. Mimo licznych zmian właścicieli i przynależności administracyjnej, Zbrosza rozwijała się stale – w 1827 r. liczy 198, a sto lat później (1921 r.) już 291 mieszkańców. W 1926 roku wieś została doszczętnie zniszczona przez pożar, ale też od razu odbudowana; przed II wojną światową powstała tam wiejska szkoła. Ostatnimi przedwojennymi właścicielami Zbroszy były rodziny Zawadów i Masnych²⁴. W latach wojennych na terenie i w okolicach Zbroszy działały jednostki AK Obwodu „Głuszec” - Grójec²⁵.

I.3 Życie religijne i walka o prawa do swobodnego kultu

Jako że istotna część niniejszej pracy będzie poświęcona religijnej aktywności społeczności zbroskiej, w tym walce o budowę kościoła i erygowanie parafii w Zbroszy Dużej, należy wspomnieć o tradycjach walki o swobodę obrzędów religijnych w parafii Jasieniec i sąsiadujących parafiach, które stanowią tło dla późniejszych zajęć w Zbroszy, a także źródło niezłomnej postawy mieszkańców Zbroszy wobec władz komunistycznych.

---

¹⁹ Tamże, s. 27

²⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., op.cit., s.530

²¹ Szczekowscy H. i A., op.cit., s.37

²² Tamże, s. 22

²³ <http://www.zbroszaduza.mkw.pl/APaszkowski.htm>, data wejścia: 13.06.2010

²⁴ Szczekowscy, op.cit., s. 50, 54 i 238

²⁵ Łeszczyński G., op.cit., s. 39

Parafia Jasieniec, jak już wyżej wspomniano, należy do najstarszych w regionie (XII w.), co sprzyjało niewątpliwie umocnieniu katolickich postaw mieszkańców należących do niej wsi. Właściciele Jasieńca dbali o dobro parafii, mnożąc jej stan posiadania, niekiedy w sporach z sąsiednimi plebanami. Jasieniecki kościół posiadał cenne obrazy religijne, m.in. przedstawiający Pokłon Trzech Króli nieznanego artysty szkoły niderlandzkiej z ok. 1530 r. (obecnie w Muzeum Narodowym). Do 1793 r. Jasieniec należał do diecezji poznańskiej (najpierw w archidiakonacie czerskim, potem warszawskim), a od 1798 r. – do nowo erygowanej bullą Piusa VI „Ad universum agri Dominici curam” diecezji warszawskiej²⁶.

Bardzo prężnym ośrodkiem kultu religijnego była też sąsiadująca z parafią Jasieniec od zachodu parafia Lewiczyn, erygowana w XIII w. W Lewiczynie znajduje się sanktuarium Matki Boskiej Pocieszycielki Strapionych związane z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem z pocz. XVII w. W okresie rozbiorów ośrodek ten narażony był na szczególne represje, a jego księża odznaczali się niezłomną postawą – m.in. w 1862 r. ks. Antoni Gucewicz został zesłany na 20 lat na Syberię za inicjowanie śpiewania „rewolucyjnych” hymnów. Karani też byli za postawy patriotyczne proboszczowie lewicyński Józef John i Wojciech Bryndza.

W dokumentach zachowały się również informacje o represjach carskich wobec księży Błażeja Kisielnickiego, Kazimierza Gustawa Brzozowskiego i Jana Stańczuka z Boglewic, ks. Ezechiela Wasiłowskiego z Jasieńca, ks. Jakuba Gozdka z Goszczyzna i ks. Franciszka Grabowskiego z Belska²⁷.

Władze carskie sprzeciwiały się również budownictwu sakralnemu w regionie:

- proboszcz parafii Promna Karol Olkowicz został skazany na grzywnę 10 rubli za zbieranie bez pozwolenia władz rządowych ofiar na budowę nowego ołtarza w kościele parafialnym,

- księdzu Julianowi Budziszewskiemu utrudniano zbieranie pieniędzy na budowę nowego kościoła we Wrociszewie.

Prześladowania te zapewne nie pozostały bez wpływu na świadomość mieszkańców regionu, w tym także Zbroszy Dużej.

---

²⁶ Więcej na temat administracyjnej przynależności kościelnej Jasieńca – zob. Szczekowscy, op.cit., s. 35-36

²⁷ Maroszek Józef, Dzieje parafii Zbrosza Duża, <http://www.zbroszaduza.mkw.pl/dziejeparafii.htm>, data wejścia: 20.09.2010

I.4 Idea powołania nowej parafii w Zbroszy Dużej

Ze względu na lokalizację w parafii Jasieniec – na jej południowym krańcu, w odległości ok. 8,5 kilometra od kościoła parafialnego – mieszkańcy Zbroszy Dużej mieli ograniczony dostęp do posługi duszpasterskiej. W związku z tym już od początków XX wieku wyrażali pragnienie posiadania własnego ośrodka kultu. Relacjonował te postulaty prymas Stefan Wyszyński w kazaniu podczas pierwszego poświęcenia kaplicy w Zbroszy w 1969 roku. Zgodnie z relacją Wyszyńskiego potrzeby mieszkańców przedstawiali mu: ks. Feliks Sobolewski, proboszcz Wrociszewa w 1918 r., ks. Jan Pętkowski, proboszcz Jasieńca w 1919 r., sami rolnicy ze Zbroszy na odpuszczeniu w Promnej w 1940 r.²⁸ Kardynał Stefan Wyszyński był doskonale zorientowany w sytuacji chłopów ze Zbroszy, gdyż jego ojciec wiele lat mieszkał w parafii Wrociszewo²⁹.

W roku 1957, tuż po październikowej odwilży, mieszkańcy Zbroszy podjęli pierwszą próbę budowy kościoła na подарowanym przez jednego z rolników hektarze ziemi. Inicjatywę wspierał wikariusz z Jasieńca, ks. Marian Lipski. Za zebrane 20 tys. złotych (skarbnikiem został rolnik ze Zbroszy, Władysław Górski) zakupiono deski z rozebranej stodoły, jednak władze komunistyczne uniemożliwiły budowę, konfiskując materiały oraz nakładając kary na organizatorów i uczestników akcji³⁰. Na kolejne dziesięć lat inicjatywa przygasła, brakowało jednostki, która w sposób zdecydowany i stanowczy stanęłaby na czele działań zmierzających do budowy kościoła i nie wahała się sprzeciwić komunistycznemu reżimowi. Sytuację odmieniło dopiero przybycie ks. Czesława Sadłowskiego do Jasieńca latem 1967 roku.

I.5 Ksiądz Czesław Sadłowski

Biografia księdza Czesława Sadłowskiego zawiera w sobie wiele doświadczeń charakterystycznych dla pokolenia, które wzrastało w trudnych latach wojennych i powojennych. Wydarzenia tego okresu miały niewątpliwie wpływ na kształtowanie się wrażliwości patriotycznej i religijnej głównego orędownika utworzenia parafii w Zbroszy Dużej.

---

²⁸ Wyszyński Stefan, Kazanie podczas poświęcenia kaplicy, Zbrosza Duża, 24 maj 1969 r. [w:] Grochola W., Cud w Zbroszy Dużej, b.m. 1981, s. 64

²⁹ Czackowska Ewa K., Kardynał Wyszyński, Warszawa 2009, s.536

³⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

Czesław Sadłowski to najstarsze dziecko Jana Sadłowskiego i Anieli z Budzińskich, rolników ze wsi Malinówka w powiecie suwalskim. Urodził się tuż przed wojną, 5 grudnia 1938 roku³¹, toteż jego najdawniejsze wspomnienia i doświadczenia dotyczą okresu wojennego. To właśnie w czasach okupacji kształtowała się jego chrześcijańska i społeczna postawa, często jako odpowiedź na niesprawiedliwości i gwałty. Ks. Czesław Sadłowski wspomina m.in. esesmana kijem popędzającego jego matkę do pracy i żołnierzy Armii Czerwonej, którzy dla postrachu ustawili całą rodzinę pod ścianą obory, aby oddać strzały tuż ponad jej głowami: „chcieli zabierać ostatnie ziemniaki; wujek zapytał: >jakim prawem?<. Wtedy postawili wszystkich pod oborą (...) Dali spokój dopiero jak dostali samogonu i miodu”³². Z okresu wojny Czesław Sadłowski wspomina jeszcze księdza Romualda Jałbrzykowskiego, który przed wojną prowadził patriotyczne procesje, a po wkroczeniu Niemców po krótkim okresie ukrywania się w lesie został pojmany i rozstrzelany. W 1944 r. Sadłowscy zostali wysiedleni do wsi Rutka, a po jej spaleniu w trakcie działań wojennych przenieśli się w okolice Olecka (wieś Małe Borawskie) i objęli 14-hektarowe poniemieckie gospodarstwo.

Lata powojenne nie przyniosły wielkiej poprawy losu rodziny małego Czesława. Obserwował on teraz z kolei represje komunistyczne, m.in. egzekwowanie przymusowych dostaw od rolników. Świadomość młodego Czesława naznacza także kolejne tragiczne wydarzenie: jego szkolny kolega znajduje w drodze do szkoły minę, która rozszarpuje go na strzępy³³. Bezpośrednio nowy system ingeruje w życie Czesława Sadłowskiego w 1952 r., kiedy to ze względu na „kułackie pochodzenie” (14-hektarowe gospodarstwo powodowało automatyczne zaliczenie do kategorii „kułaków”) nie zostaje przyjęty do liceum, a skierowany do szkoły budowlanej. Nie otrzymuje także stypendium: „dyrektor internatu przyznał, że stypendium powinno być, ale... za dużo hektarów”³⁴.

W 1954 r. musi jednak w związku z chorobą matki przerwać naukę i powrócić na gospodarstwo, podejmuje także pracę zawodową – najpierw jako magazynier w firmie budowlanej, potem w Rejonie Dróg Publicznych w Olecku³⁵. Mniej więcej w tym okresie kształtuje się w Czesławie Sadłowskim postanowienie o wyborze drogi kapłańskiej. Mówi: „nie odpowiadały mi pijaństwo, przekleństwa, a zwłaszcza oszustwa, przekręty. Napatrzyłem

---

³¹ Łeszczyński G., op.cit., s. 39

³² Tamże

³³ Tamże

³⁴ Tamże

³⁵ Łeszczyński G., op.cit., s.40

się na to, a też i na krzywdy w czasie wojny (...) Ta myśl o kapłaństwie dojrzewała we mnie wśród lasów, w samotności”³⁶.

W 1958 r. zaczyna wreszcie realizację swego powołania, wstępując do niższego seminarium duchownego, które kończy maturą. Już podczas nauki w niższym seminarium podczas szkolnych wyjazdów spotyka m.in. posłów ZNAKU, wśród nich młodego Tadeusza Mazowieckiego³⁷. W 1961 r. zostaje przyjęty do Seminarium Duchownego na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. Tutaj, jak wielu kleryków, spotykają go kolejne szykany ze strony władz komunistycznych – musi ponownie napisać maturę, gdyż ta z niższego seminarium nie jest uznawana przez władze.

Przed ukończeniem seminarium ks. Sadłowski odbywa pierwszą rozmowę z prymasem Stefanem Wyszyńskim, który będzie go później wspierał w walce o budowę kościoła i ustanowienie parafii w Zbroszy Dużej. W dniu 4 czerwca 1967 r. Czesław Sadłowski otrzymuje z rąk Wyszyńskiego święcenia kapłańskie i po krótkiej wizycie w rodzinnej Malinówce (msza prymicyjna) zostaje skierowany jako wikariusz do parafii Jasieniec³⁸. Ówczesny proboszcz ks. Tadeusz Balik był człowiekiem słabego zdrowia i nowy wikariusz wielokrotnie musiał zastępować go w obowiązkach duszpasterskich³⁹. Wtedy to właśnie, w trakcie wizyt w najodleglejszych zakątkach parafii, pojawiły się zaczątki idei budowy nowego kościoła.

I.6 Walka o powstanie kościoła i parafii na tle stosunków państwo-Kościół

Sytuacja Kościoła w powojennej Polsce zmieniała się kilkakrotnie, zawsze jednak poddawany był on mniejszym lub większym naciskom ze strony władz komunistycznych, forsujących wizję państwa laickiego i próbujących do minimum ograniczyć rolę Kościoła katolickiego w życiu społeczeństwa. Bezpośrednio po wyzwoleniu komuniści nie atakowali bezpośrednio cieszącego się dużym autorytetem Kościoła, a kler katolicki, choć nieufny wobec nowej władzy, niekiedy wspierający antykomunistyczną konspirację, generalnie starał się unikać konfrontacji. „Lata 1944-47 to okres tolerowania Kościoła przez słabą jeszcze

---

³⁶ Tamże

³⁷ Tamże

³⁸ Tamże; zob też.: Łeszczyński G., op.cit., s. 39-41

³⁹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit. Sytuacja taka miała miejsce m.in. zimą 1967/1968, kiedy „ks. Balik nabawił się żółtaczki, odpowiadając na dworze we Wszystkich Świętych”

władzę”⁴⁰. Jednak już w 1945 r. rząd komunistyczny zerwał konkordat i dokonał zmian prawa małżeńskiego. Od 1947 roku następuje dalsze wyraźne pogorszenie stosunków państwo – Kościół, a „Dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania” z 1949 r. był nie tylko pozornym ustępstwem Bieruta wobec Kościoła, ale stał się również podstawą do utrudniania działalności księży. Władze komunistyczne dążyły za radą Stalina do stworzenia podziałów wśród kleru, wspierając na wszelkie możliwe sposoby ruch „księży patriotów”, deklarujących pełną współpracę z komunistami i lojalność wobec PRL oraz sprzeciw wobec polityki Watykanu. Kolejne próby dialogu podejmowane przez Kościół nie przynosiły rezultatu, a w latach 50. polityka państwa wobec Kościoła skrajnie się zaostrzyła, co znalazło swą kulminację m.in. w akcji usuwania religii ze szkół oraz „Dekrecie o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych”, który w zasadzie bezpośrednio podporządkowywał Kościół państwu. Atak na protestującą hierarchię kościelną został zwieńczony procesem bpa Czesława Kaczmarka oraz internowaniem prymasa Stefana Wyszyńskiego (1953-1956). Normalizacja stosunków państwo-Kościół rozpoczęła się na fali październikowej odwilży 1956 roku. Uwolniono Czesława Kaczmarka i Stefana Wyszyńskiego, a Władysław Gomułka pod naciskiem społecznym podpisał porozumienie grudniowe z 1956 r. obejmujące m.in. cofnięcie dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych, przywrócenie religii w szkołach podstawowych i średnich. Od roku 1958 r. władze rozpoczynają stopniowe usztywnianie swojej polityki wobec Kościoła. W latach 60. powrócono między innymi do praktyki usuwania ze szkół nauki religii, a także symboli religijnych (akcja dekrucyfikacyjna). Konflikt nasilił się na tle obchodów 1000-lecia chrztu Polski, które władze brutalnie wielokrotnie zakłócały⁴¹.

Postawę komunistów wobec Kościoła celnie charakteryzuje Katarzyna Pawlicka: „Stosunek władz do Kościoła zmieniał się zatem na łagodniejszy wówczas, gdy te – zagrożone – zabiegały o jego wsparcie i uwiarygodnienie w oczach społeczeństwa”.⁴²

Spór na linii państwo-Kościół widoczny był też w zakresie budownictwa sakralnego. Po październiku 1956 i porozumieniach z komunistami nastąpiła eksplozja tłumionego wcześniej budownictwa sakralnego. „W okresie od stycznia 1957 do maja 1958 władze wojewódzkie udzieliły 245 zezwoleń na budowę obiektów sakralnych, tj. ponad dwa razy

---

⁴⁰ Pawlicka K., *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970 – październik 1978)*, Warszawa 2004, s.15

⁴¹ Więcej na temat relacji między władzami a Kościołem w okresie PRL w: Dudek A., Gryz R., op.cit., Kraków 2006, s.45-160

⁴² Pawlicka K., op. cit., s.15

więcej niż w całym okresie powojennym”⁴³. Oczywiście nawet w tym okresie nie wszystkie sprawy były załatwiane przez władze pozytywnie (jak pierwsza inicjatywa w Zbroszy Dużej), ale rozwój budownictwa kościelnego był na tyle duży, że wzbudził niepokój Gomulki. Latem 1958 wstrzymano wydawanie zezwoleń, a nawet cofano już wcześniej wydane, likwidowano komitety budowy kościołów, przejmowano ich majątek, niszczone prowizoryczne budowle sakralne (najjaskrawszymi przykładami takiego postępowania są wydarzenia w Oświęcimiu, Kraśniku Fabrycznym, Nowej Hucie). „Pod koniec lat sześćdziesiątych prace budowlane były wykonywane przy trzydziestu pięciu obiektach sakralnych”⁴⁴, a czego tylko niewielka część dotyczyła nowych kościołów. W tym okresie komuniści starali się całkowicie zablokować rozwój budownictwa sakralnego. Pojedyncze zezwolenia były wydawane jako „nagrody za lojalność” lokalnych hierarchów kościelnych. „W latach 1964-1969 władze wydały ogółem tylko 8 zezwoleń na budowę i 11 zezwoleń na odbudowę obiektów sakralnych”⁴⁵W takiej sytuacji zetknął się ks. Sadłowski ze społecznością Zbroszy Dużej i jej potrzebą posiadania własnego kościoła. Zmagania o budowę kościoła, a także utworzenie parafii w Zbroszy zostały opisane przez Wiesławę Grocholę, Józefa Maroszka oraz – najbardziej szczegółowo - w pracy Grzegorza Łeszczyńskiego.

Idea zbudowania w Zbroszy obiektu o charakterze religijnym narodziła się w głowie ks. Sadłowskiego podczas „kolędy” zimą 1968 roku. Stykając się z mieszkańcami Zbroszy i okolicznych wsi leżących na pograniczu parafii Promna i Jasieniec, wielokrotnie słyszał o trudnościach w dotarciu do świątyni, słabych drogach, a także problemach z nauczaniem religii. Społeczność wiejska wskazywała zarówno na potrzebę istnienia kościoła lub kaplicy, jak i punktu katechetycznego. „Wtedy od jednej z kobiet usłyszałem, że >trzeba działać, a nie tylko księżować<”⁴⁶ – relacjonuje ks. Czesław Sadłowski. Pomysł wykrystalizował się w rozmowach ks. Czesława Sadłowskiego z wikariuszem jasienieckim, studentem teologii KUL, księdzem Marianem Bagińskim. Kiedy późną jesienią 1968 r. wikariusze zastępowali chorego proboszcza Tadeusza Balika, ks. Marian Bagiński wystąpił z inicjatywą utworzenia w Zbroszy Dużej kaplicy filialnej. Odwiedzający wieś niedługo później „po kolędzie” ks. Czesław Sadłowski dowiedział się, że we wsi istnieje budynek, który można wykorzystać na ten cel. Był to nowo wybudowany obiekt w gospodarstwie Janiny Wójcik, mający

---

⁴³ Dudek A., Gryz R., op.cit., s.164

⁴⁴ Pawlicka K., op.cit., s.71

⁴⁵ Ważniewski W., Stosunek władz państwowych do Kościoła katolickiego w Polsce 1956-1970, Siedlce 1999, s.243

⁴⁶ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

powierzchnię 116 mkw. i składający się z obory i letniej kuchni. W związku z nagłą śmiercią Wacława Wójcika na Boże Narodzenie 1968 r. wdowa była zainteresowana wynajęciem lub sprzedażą budynku. Zbiegło się to ze złożeniem przez księży Mariana Bagińskiego i Czesława Sadłowskiego pisma do kurii z prośbą o utworzenie kaplicy filialnej. Na początku 1969 roku Janina Wójcik wynajęła budynek, oficjalnie na potrzeby punktu katechetycznego. Młodzi księża mieli jednak zamiar odprawiać tam nabożeństwa, na co kuria wyraziła zgodę 7 marca 1969 r. „Poszedłem z pismem, prymas mnie przyjął i pobłogosławił, obiecał poparcie” – wspomina ks. Sadłowski⁴⁷. Już trzy dni później, 10 marca, w poniedziałek o godz. 19.00, odprawiona została pierwsza msza w kaplicy w Zbroszy Dużej⁴⁸.

Reakcja władz była natychmiastowa. 12 marca 1969 r. kierownik grójeckiego Wydziału Budownictwa, inż. Tadeusz Miziołek, dokonał oględzin kaplicy⁴⁹ i stwierdził niezgodność jej wykorzystania z projektem i warunkami określonymi w pozwoleniu na budowę. Zarządzono wyłączenie z użytkowania „izby mieszkalnej w budynku inwentarskim” „ze względu na ochronę życia i zdrowia ludzkiego”⁵⁰. 13 marca 1969 r. pomieszczenie urzędowo zaplombowano, a 14 marca 1969 r. ks. Czesław Sadłowski otrzymał wezwanie do KPMO w Grójcu na 17 marca, godz. 9.00⁵¹. Mieszkańcy Zbroszy niezwłocznie przystosowali inną część kaplicy do odprawiania nabożeństw i już 16 marca 1969 r. ks. Sadłowski odprawił kolejne nabożeństwo – w wozowni, „wówczas też zbierano podpisy pod petycją”⁵². W nabożeństwach w kaplicy u Janiny Wójcik brało udział średnio od 200 do 400 osób, a w okresie od 10 do 24 marca 1969 r. odbyło się 5 mszy (10, 14, 16, 21, 23 marca). 14 kwietnia 1969 r. mieszkańcy Zbroszy i okolicznych wsi wystosowali do władz petycję o pozwolenie na odprawianie nabożeństw w kapicy; pod petycją podpisy złożyło około 500 osób⁵³.

W tym okresie i później ksiądz Sadłowski oraz Janina Wójcik byli wielokrotnie wzywani na przesłuchania do KPMO w Grójcu. Na innych uczestników nabożeństw i osoby wspomagające księdza Czesława Sadłowskiego nakładano kolegia⁵⁴, przeprowadzano z nimi rozmowy pouczające w celu zastraszenia i zniechęcenia do podobnych działań. 11 kwietnia 1969 r. ksiądz Czesław Sadłowski został przez Kolegium Karno-Administracyjne przy

---

⁴⁷ Tamże

⁴⁸ Tamże

⁴⁹ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Decyzja PRN w Grójcu z 13.03.1969 o wstrzymaniu robót budowlanych

⁵⁰ Tamże

⁵¹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁵² Tamże

⁵³ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Podanie do Ministerstwa Skarg i Zażaleń z 14.04.1969 r.

⁵⁴ Tamże, wniosek o ukaranie ks. Czesława Sadłowskiego z 26.03.1969 r.

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Grójcu ukarany grzywną w wysokości 4,5 tys. zł, potem był kolejno karany 5 i 20 maja – za odprawianie mszy mimo zakazu władz. W jednym z orzeczeń stwierdzono, że „obwiniony jest niepoprawnym recydywistą i rażąco narusza obowiązujące ustawy”⁵⁵.

21 kwietnia 1969 r. ksiądz Sadłowski zamieszkał w Zbroszy Dużej w domu Antoniego Strojka („zameldowała mnie żona sołtysa, bo sołtys obawiał się represji władz”⁵⁶). W odwecie 24 kwietnia 1969 r. władze dokonały egzekucji kar finansowych nałożonych na Janinę Wójcik oraz pożyczki na budowę obory, w łącznej kwocie ok. 24 tys. zł. Dokonano zajęcia mienia zarówno Janiny Wójcik, jak i poręczycieli pożyczki. 26 kwietnia 1969 r. zaplombowano otwarte dotąd pomieszczenia chlewni. Ludność Zbroszy odpowiedziała rozplombowaniem innych pomieszczeń, tak aby można było prowadzić tam nabożeństwa; dokonano także znacznych przeróbek budowlanych, tworząc jedno duże pomieszczenie⁵⁷. W maju 1969 r. ksiądz Czesław w dalszym ciągu regularnie odprawiał nabożeństwa, a w budynku dokonywano kolejnych zmian adaptacyjnych – rozebrano kolejne ściany wewnętrzne, wywieziono obornik, wybielono pomieszczenia i zainstalowano 2 dzwony, które ksiądz otrzymał od okolicznych rolników: „to były sygnaturki przedwojennej straży pożarnej, ktoś mi je przywiózł do domu”⁵⁸ – wspomina ks. Czesław Sadłowski. Trwały prace przy budowie ołtarza. Na budynku zawieszono krzyż i napis: „Kaplica Zbawiciela w Zbroszy Dużej”. 4 maja 1969 r. odbył się pierwszy chrzest – ochrzczonym dzieckiem była Anna Opałka z Koziegłów, później zamieszkała w Zbroszy⁵⁹.

Tymczasem sprawa Zbroszy dotarła już do władz centralnych i najwyższej hierarchii kościelnej. 12 maja odbyły się w Urzędzie do Spraw Wyznań dotyczące Zbroszy rozmowy z udziałem przedstawicieli Kościoła, które jednakże nie dały rezultatu. Mimo sprzeciwu władz Episkopat zaaprobował inicjatywę zbroszan, sankcjonując kaplicę poprzez dwa istotne akty:

- dekret bpa sufragana warszawskiego Jerzego Modzelewskiego pozwalający na udzielanie posług duszpasterskich w kaplicy w Zbroszy Dużej (16 maj 1969 r.)⁶⁰,

---

⁵⁵ Cyt. za Maroszek J., op.cit.

⁵⁶ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁵⁷ Więcej zob. Łeszczyński, op.cit., s.55

⁵⁸ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁵⁹ Tamże

⁶⁰ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Dekret bpa sufragana warszawskiego Jerzego Modzelewskiego z 16.05.1969 r. Na podstawie tego dekretu zasięg kaplicy filialnej w Zbroszy miał obejmować wsie: Koziegłowy, Leźne, Łychów, Michałówka, Orzechowo, Przydróżek, Szymanów, Trzcianka, Wierzchowina, Wola Łychowska, Zbrosza Duża (z parafii Jasieniec), Józefów, Kolonia

- poświęcenie kaplicy przez Prymasa Polski, kard. Stefana Wyszyńskiego (24 maj 1969 r.)⁶¹.

Zwłaszcza to ostatnie wydarzenie miało bardzo istotne znaczenie dla kształtowania się postawy obywatelskiej rolników ze Zbroszy i okolic. Świadczyło mianowicie, że ich inicjatywa została dostrzeżona przez najwyższego dostojnika kościelnego w państwie i że mogą liczyć na poparcie hierarchii katolickiej, czyli nie będą osamotnieni w dalszej walce z komunistyczną władzą. Obecność Wyszyńskiego i wygłoszone przez niego kazanie podniosły morale mieszkańców Zbroszy i okolic. W kazaniu kardynał mówił m.in.: „Dobrze więc zrobił młody kapłan, gdy dzieciom Waszym (...) w sali katechetycznej odprawił Mszę Św. Stało się to z mojego polecenia (...) Jeżeli kto ma być pociągany do odpowiedzialności, to nie ksiądz, tylko ja!”⁶². Takie mocne zaangażowanie się prymasa Stefana Wyszyńskiego w sprawę Zbroszy spowodowało dalszą intensyfikację prac przy budowie kaplicy, które trwały również w czerwcu 1969 r. Ponadto prymas podarował ks. Czesławowi Sadłowskiemu symboliczny czerwony ornat, na znak męczeństwa⁶³.

7 czerwca zareagowały władze, nakazując rozbiorę budynku kaplicy. „W uzasadnieniu podano, że (...) >stropy grożą zawaleniem i przebywanie osób w budynku jest niedopuszczalne<”⁶⁴. Po zlekceważeniu tego nakazu przez Janinę Wójcik władze zażądały od Kurii Metropolitalnej Warszawskiej usunięcia Czesława Sadłowskiego „z zajmowanego stanowiska” ze względu na działalność szkodliwą dla państwa. Na księdza nałożono także kolejne kary administracyjne.

4 lipca 1969 r. teren wsi został otoczony przez oddziały MO, a przywiezione na miejsce grupy robotników budowlanych przystąpiły do desakralizacji obiektu kaplicy w celu przekształcenia obiektu w magazyn narzędzi rolniczych PZGS w Grójcu. Akcja likwidacji kaplicy nosiła kryptonim „Jabłoń” i obejmowała nie tylko desakralizację budynku, ale także aresztowanie księdza Sadłowskiego i zatrzymanie przedmiotów kultu (przekazano je kilka godzin później proboszczowi Tadeuszowi Balikowi w Jasieńcu). Akcja rozpoczęła się wcześniej rano (5.30), aby zaskoczyć ewentualnych obrońców kaplicy, i zakończyła już o godz. 7.00. Wierni nie stawiali czynnego oporu, tylko zgromadziwszy się wokół kaplicy

---

Józefów, Pelinów, Olszamy (z parafii Goszczyn), Daltrozów i Karolin (z parafii Promna), Dobra Wola (z parafii Wrociszew).

⁶¹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁶² Wyszyński Stefan, Kazanie podczas poświęcenia kaplicy, Zbrosza Duża, 24 maj 1969 r. [w:] Grochola W., Cud w Zbroszy Dużej, b.m. 1981, s. 64

⁶³ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁶⁴ Grochola W., Cud w Zbroszy Dużej, op.cit., s. 12

modlili i śpiewali pieśni religijne⁶⁵. Milicjanci nie dopuszczali ludzi do kaplicy i wypychali oraz obrażali tych, którzy się w niej znajdowali. Robotnikom budowlanym uczestniczącym w rozbiórce rozdano „w nagrodę” oranżadę i piwo. Trzeba dodać, że przy okazji likwidacji kaplicy władze starały się także wywołać konflikty wśród lokalnej społeczności, rzucając podejrzenia o sprzyjanie akcji milicji przez Janinę Wójcik i ks. Tadeusza Balika z Jasińca⁶⁶.

Ksiądz Sadłowski został po zatrzymaniu odwieziony do Warszawy, gdzie podjęto próbę przesłuchania go. Tak relacjonuje zajścia z 4 lipca 1969 r.: „przyjechali przed szóstą rano, trzema samochodami osobowymi. Mnie wieźli tym w środku, obok mnie siedzieli milicjanci. Zawieźli mnie do Warszawy na Sierakowskiego. (...) Były trzy przesłuchania, trzy różne osoby. Obrażali mnie: >ty gówniarzu, tylko swoje przepisy znasz (...) chłopci cię kłonicami przepędzą<”. Czesław Sadłowski odmówił składania jakichkolwiek zeznań i nie odstąpił od zamiaru odprawiania nabożeństw w Zbroszy mimo długotrwałych gróźb i prób zastraszenia. Zwolniony w nocy, powrócił następnego dnia do Zbroszy. „Ludzie czekali na mnie na przystanku w Łychowie, kilkanaście osób (...) W Zbroszy pod krzyżem stał już stół z kielichem i ornatem żałobnym”⁶⁷.

Sprawa w Zbroszy odbiła się szerokim echem wśród hierarchii kościelnej, a także w niektórych kręgach świeckiego społeczeństwa. O zajściach informowało także Radio Wolna Europa w audycji z 17 lipca. Protestowali kard. Stefan Wyszyński i bp Jerzy Dąbrowski. W lipcu 1969 r. prymas listownie, a w sierpniu 1969 r. osobiście wyraził księdzu Czesławowi Sadłowskiemu swoje poparcie⁶⁸. Również społeczność Zbroszy Dużej nie ugięła się, czego najlepszym świadectwem – poza kontynuowaniem walki o kościół – był bojkot magazynu w przekształconej kaplicy. Składowany tam deficytowy cement (ok. uległ zniszczeniu, bo okoliczni chłopci nie zamierzali z niego korzystać⁶⁹).

Po likwidacji kaplicy w Zbroszy narodził się nowy obyczaj – odprawiania mszy na dworze (m.in. przy figurze w Zbroszy) oraz w domach mieszkańców. Od września 1969 r. do modlitw i nabożeństw ks. Sadłowski dołączył istotny element edukacyjny – projekcje filmów religijnych (m.in. „Męka Pańska”, „Stworzenie człowieka”⁷⁰) i dokumentalnych (m.in. o folklorze indyjskim, o śmierci Kennedy’ego), które pozyskiwał z zagranicznych placówek

---

⁶⁵ AIPN, IPN BU 0227/878 t.2, k.232, Streszczenie materiałów w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Uparci”

⁶⁶ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁶⁷ Tamże

⁶⁸ Tamże: „Byliśmy z ludźmi złożyć [Wyszyńskiemu] życzenia imieninowe (...) wyraził poparcie, dał mi obraz Matki Boskiej Częstochowskiej”

⁶⁹ Maroszek J., op.cit., s.40

⁷⁰ Łeszczyński G., op.cit., s.83

dypłomatycznych. Pomysł współpracy z ambasadami ks. Czesław Sadłowski wyniósł z WSD, gdzie wypożyczano filmy właśnie z placówek dyplomatycznych. Po filmach organizowano dyskusje, przezrocza wyświetlano także w punkcie katechetycznym⁷¹. Władze nie zaprzestały represji i ksiądz został ponownie oskarżony o organizowanie nielegalnych zgromadzeń i wyświetlanie filmów. To ostatnie oskarżenie zakończyło się wymierzeniem księdzu Czesławowi Sadłowskiemu kary 3 miesiące aresztu, którą, mimo odwołań i wniosków o odroczenie, utrzymano wyrokiem sądu apelacyjnego z 20 stycznia 1970 r. Po rozprawie, w której uczestniczyło kilkadziesiąt osób, w tym mieszkańcy Zbroszy i uczniowie grójeckich szkół, miała miejsce demonstracja zwolenników działalności księdza. W ciągu kilku kolejnych miesięcy ks. Czesław Sadłowski ukrywał się przed milicją i nie opuszczał Zbroszy⁷². Dopiero Sąd Najwyższy w sierpniu 1970 r. zawiesił wykonanie kary na rok. Jednocześnie władze dalej nakładały grzywny (z błahych, często absurdalnych powodów) na uczestników nabożeństw i projekcji, a zwłaszcza gospodarzy, którzy użyczyli podwórza i domy do sprawowania Mszy św. Rok 1970 upłynął pod znakiem szykan władz komunistycznych i licznych petycji do prasy⁷³, do władz⁷⁴ o przywrócenie kaplicy w Zbroszy Dużej. Mieszkańcy Zbroszy i okolic wysyłali również delegacje do Warszawy, próbując przedstawić problem kaplicy m.in. w Urzędzie do spraw Wyznań, Sejmie, KC PZPR. Starano się o spotkanie z Władysławem Gomułą, a potem z Edwardem Gierkiem – bez pozytywnych rezultatów⁷⁵.

W międzyczasie ksiądz Sadłowski wykorzystywał do celów sakralnych podwórza, mieszkania, stodoły. Wiosną 1971 r. na posesji Weroniki Adamiak wybudowano prowizoryczny punkt modlitw („namiot”), który zimą 1972 r. został uszczelniony i ocieplony plandekami samochodowymi oraz wzmocniony szkieletem drewnianym⁷⁶. Ta prowizoryczna kaplica miała powierzchnię 100 mkw. i miała zostać wyświęcona przez Czesława Sadłowskiego na polecenie Kurii 26 marca 1972 r. Władze komunistyczne uprzedziły te działania i 22 marca 1972 r., pod nieobecność księdza Czesława Sadłowskiego, przeprowadziły akcję rozbioru kaplicy⁷⁷, w której brało udział 150 policjantów i 15

---

⁷¹ Tamże

⁷² Tamże

⁷³ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Listy do redakcji „Polityki” i „Chłopskiej Drogi” z 8.05.1970

⁷⁴ Tamże, pismo do WRN w Warszawie ze stycznia 1970 (z kopią m.in. do Kancelarii Sejmu PRL), pismo do premiera Cyrankiewicza z 10.07.1970 r.

⁷⁵ Tamże, odmowne pismo Urzędu ds. Wyznań z 3.11.1970 r.

⁷⁶ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁷⁷ Tamże

robotników⁷⁸. Część wiernych siłą usunięto z namiotu i wywieziono do pobliskiego lasu. Księdza Czesława Sadłowskiego ponownie zatrzymano. Falę oburzenia spowodowało potraktowanie przedmiotów liturgicznych: „Tabernakulum pancerne z Najświętszym Sakramentem było (...) wrzucone na platformę samochodu >Żuk< (...) Księgi liturgiczne, obrazy, krzyże (...) były wrzucane do samochodu z dużej odległości”⁷⁹.

Kardynał Stefan Wyszyński nazwał oficjalnie takie działania „świętokradztwem”, a Kuria złożyła doniesienie do prokuratury o popełnieniu przestępstwa. Kuria wystosowała również do wszystkich parafii archidiecezji warszawskiej komunikat, który miał zostać odczytany w Niedzielę Przewodnią 9 kwietnia, a w którym stwierdzano m.in.: „polskie władze bezpieczeństwa znieważyły na oczach zebranej grupy wiernych Najświętszy Sakrament, obrażając uczucia religijne narodu wierzącego”⁸⁰.

Poruszenie opinii publicznej było tak duże, że wzbudziło obawy władz, które już przed Niedzielą Przewodnią, 8 kwietnia 1972 r., zorganizowały w Zbroszy zebranie, dotyczące ewentualnej budowy kaplicy. Postawione przez władze żądania zaprzestania zgromadzeń i usunięcia ks. Czesława Sadłowskiego w zamian za przychylne decyzje administracyjne spotkały się ze zdecydowaną odmową mieszkańców wsi⁸¹. Determinacja rolników ze Zbroszy była tym większa, że świeżo w pamięci mieli bezprawną akcję organów bezpieczeństwa, a także byli świadomi szerokiego poparcia opinii publicznej. Aby nie zaognić sprawy, w kwietniu i maju za pośrednictwem PAX władze zapewniły, że zezwolenie na budowę obiektu sakralnego w Zbroszy zostanie wydane⁸². Tak rzeczywiście się stało i 26 czerwca 1972 r. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie Wydział do spraw Wyznań wyraziło zgodę na budowę kaplicy we wsi Zbrosza Duża⁸³. Decyzja ta stanowiła ostateczną kapitulację władz i ukoronowanie kilkuletniej walki mieszkańców Zbroszy o kaplicę.

---

⁷⁸ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Zajścia w Zbroszy Dużej, pow. Grójec, woj. warszawskie 22.III.1972 r. przy likwidacji prowizorycznej kaplicy namiotu, protokół podpisany przez 154 świadków

⁷⁹ Tamże

⁸⁰ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Komunikat Kurii Metropolitalnej Warszawskiej z 30.03.1972

⁸¹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit. Ks. Sadłowski tak wspomina zebranie: „Kiedy władze powiedziały, że trzeba usunąć >pewną osobę<, ludzie zapytali, czy chodzi o księdza. >Tak, o księdza< - odpowiedzieli. Na to ludzie: >Chodźcie, chłopcy, wychodzimy, nie ma o czym gadać”.

⁸² Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Relacja pisemna ks. Czesława Sadłowskiego z 12.05.1972 r. „Delegacja w >Paxie<”. W delegacji wzięli udział m.in. Helena Żechowicz, Jan Prykiel, Zofia Ślifirska, Józef Ługowski, Marianna Wojdak.

⁸³ Tamże, pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie Wydział do spraw Wyznań z 26.06.1972 r. do Kurii Metropolitalnej Warszawskiej

I.7 Budowa i poświęcenie kościoła, erygowanie parafii

Jeszcze przed 26 czerwca architekt powiatowy dokonał lokalizacji gruntu pod budowę kaplicy – miała ona powstać na działce Jerzego Górskiego, która została wkrótce zakupiona za pieniądze zebrane od wiernych. 20 lipca 1972 r. władze zezwoliły na przeprowadzenie oficjalnej, trwającej trzy miesiące, zbiórki pieniędzy na cele budowy kościoła⁸⁴. Datki przekazały m.in. okoliczne parafie, Polonia, Kuria, a także osobiście kardynał Stefan Wyszyński, który jak podaje świadek wydarzeń, niemiecki dziennikarz Gunther Schubert, „był jednym z najwybitniejszych ofiarodawców”⁸⁵. Według danych SB zebrano wówczas ok. 10 tys. zł⁸⁶.

W sierpniu 1972 r. złożono projekty budowy kaplicy (uczynił to zaangażowany w cały proces nowy proboszcz parafii Jasieniec ks. Paweł Konopka) i mimo pewnych obiekcji władz co do rozmiarów inwestycji przygotowywano się do budowy. Autorem projektu był profesor Politechniki Warszawskiej Stanisław Marzyński, który został również kierownikiem budowy⁸⁷.

Mieszkańcy Zbroszy oraz w odrębnym liście ks. Czesław Sadłowski (na polecenie bpa Jerzego Dąbrowskiego) wystosowali także podziękowania bezpośrednio do Edwarda Gierka⁸⁸.

Budowę kościoła i plebanii rozpoczęto 6 marca 1973 roku. Ponownie działania ks. Sadłowskiego i wiernych napotykały na opór władz, wyrażający się m.in. w utrudnianiu dostępu do materiałów budowlanych, kwestionowania zgodności niektórych elementów projektu ze stanem rzeczywistym. Nie dopuszczono także do organizacji pasterki w częściowo ukończonej kaplicy ze względu na brak pozwolenia na użytkowanie całości obiektu⁸⁹. Przy aktywnym wsparciu mieszkańców Zbroszy i okolic, zarówno w zakresie finansów, jak i wykonawstwa, prace budowlane trwały do połowy 1974 r. W tym czasie ks.

---

⁸⁴ Tamże. W porozumieniu z Kurią wnioskował o to proboszcz parafii Jasieniec pismem z 14 lipca 1972 r.

⁸⁵ Schubert G., *Duma bronią słabych*, Kolonia 1984, s.13

⁸⁶ AIPN, IPN BU 0227/878, t.5, k.371, Informacja z 2.11.1972 r.

⁸⁷ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Decyzja o pozwoleniu na budowę Prezydium PRN Wydział Architektury i Budownictwa z dn. 1.02.1973 r.

⁸⁸ Karta, *Niezależny Ruch Chłopski...*, sygn. AO IV/92 (40/IV bis), k.12, Mieszkańcy wsi Zbrosza D. i sąsiednich wsi pow. Grójec i Białobrzegi do I Sekretarza KC PZPR ob. Edwarda Gierka w Warszawie

⁸⁹ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Decyzja odmawiająca pozwolenia na użytkowanie Urzędu Powiatowego w Grójcu z dn. 20.12.1973 r.

Czesław Sadłowski starym zwyczajem odprawiał nabożeństwa po domach, nie był już jednak z tego powodu niepokojony przez władze państwowe⁹⁰.

Oficjalnego poświęcenia świątyni dokonał 17 sierpnia 1974 r. kardynał Stefan Wyszyński, który przybył do Zbroszy dużej wraz z sufraganiem warszawskim, bpem Jerzym Modzelewskim. W uroczystościach konsekuracyjnych brało udział około 10 tysięcy ludzi⁹¹, co jest największym zgromadzeniem w dotychczasowej historii Zbroszy. Prymas Polski wygłosił podczas ceremonii kazanie, w którym podnosił zasługi mieszkańców Zbroszy oraz ks. Sadłowskiego dla powstania świątyni oraz nawiązał do ciężkich doświadczeń społeczności zbroskiej w sporze z władzami⁹².

15 listopada 1974 r. kard. Stefan Wyszyński erygował w Zbroszy parafię pod wezwaniem Św. Jana Chrzciciela⁹³, obejmującą wsie: Koziegłowy, Leźne, Łychów, Michałówka, Orzechowo, Przydrózek, Szymanów, Trzcianka, Wierzchowina, Wola Łychowska, Zbrosza Duża (z parafii Jasieniec), Józefów, Kolonia Józefów, Pelinów, Olszamy (z parafii Goszczyń), Daltrozów i Karolin (z parafii Promna), Dobra Wola (z parafii Wrociszew).

Proboszczem tej parafii został mianowany 14 grudnia 1974 r. ks. Czesław Sadłowski⁹⁴, odznaczony uprzednio przez prymasa przywilejem rakiety i mantoletu kanonickiego⁹⁵.

Pierwszy inwentarz kościelny z 1974 r. tak opisywał budynek kościoła: „Świątynia w kształcie spiczastej bryły, pokryta czerwonym eternitem. Ściany z białej cegły silikonowej, z ozdobami z cegły czerwonej. Kościół odgromniony, z jedną wieżą. Okna żelazne. Drzwi drewniane. Wnętrze świątyni jest jednoprzestrzenne, z szerokim, podwyższonym prezbiterium. Na osi nawy umieszczono tabernakulum, nad nim krucyfiks dzieło mgra J. Machaja. Ołtarz drewniany, tymczasowy. Świątynia ma sklepienie oparte na kompozycji elementów żelbetonowych. Pod nawą kościoła obszerne podziemia. Za prezbiterium dwie zakrystie i dwie sale katechetyczne. Dolny kościół jest ogrzewany za pomocą pieców

⁹⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

⁹¹ Tamże

⁹² Tamże, Kazanie Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Zbroszy Dużej 17 sierpień 1974 r. [w:] Grochoła W., op.cit.

⁹³ Zbiory Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, kolekcja ks. Czesława Sadłowskiego, Dekret Stefana Kardynała Wyszyńskiego z dn. 15.11.1974 r. Patron parafii został wybrany wspólnie przez ks. Sadłowskiego i mieszkańców Zbroszy ze względu na dużą liczbę Janów, którzy brali udział przy budowie kościoła.

⁹⁴ Tamże, Nominacja ks. Czesława Sadłowskiego na proboszcza z dn. 14.12.1974 r.

⁹⁵ Nominację na kanonika ks. Czesław Sadłowski otrzymał w dniu poświęcenia kościoła, 17.08.1974. Jak przyznaje ks. Sadłowski, z przywileju noszenia rakiety (komża z fioletowym podbiciem) nigdy nie skorzystał: „do dziś jeszcze nie mam, ja jestem zwykły ksiądz” – Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

akumulacyjnych”⁹⁶. Do zabudowań parafii należała również „plebania parterowa, murowana, na zewnątrz z cegły silikonowej, dach stromy, pokryty czerwonym eternitem, 7 pokoi, 1 kuchnia, centralne ogrzewanie – budynek podpiwniczony”⁹⁷.

W ten sposób kilkuletnie zmagania o zbroską świątynię przyniosły materialny rezultat.

I.8 Kształtowanie się postaw politycznych, religijnych i społecznych mieszkańców Zbroszy w okresie walki o kościół

Społeczność Zbroszy Dużej odniosła sukces w walce o budowę kościoła – otrzymała nową świątynię w randze parafii i możliwość swobodnego praktykowania kultu religijnego. Mimo szykan, kar finansowych, zastraszania, poddania nieustannej inwigilacji przez opłacanych przez organy bezpieczeństwa współpracowników, zdecydowana większość mieszkańców Zbroszy nie uległa się i doprowadziła swoje dzieło do końca. Władze, dysponujące środkami przymusu prawnego i materialnego, nie były w stanie powstrzymać motywowanych moralną racją działań wiernych. Było to widoczne nawet w reakcjach tajnych współpracowników (np. o kryptonimach „Wierzba” i „Klon”), którzy rezygnowali ze współpracy, nie widząc wyników działań służb bezpieczeństwa przeciw Czesławowi Sadłowskiemu⁹⁸.

Trzeba jednak zauważyć, że poza wywalczeniem kościoła parafialnego, społeczność zbroska zyskała w okresie 1968-1974 równie wiele na polu świadomości społecznej, umiejętności organizacji, wiedzy o stosunkach w kraju. Należałoby tutaj zwrócić uwagę na następujące aspekty:

1. Społeczność zbroska miała systematyczny kontakt z władzami państwowymi, zarówno poprzez korespondencję, jak i delegacje wysyłane w sprawie legalizacji świątyni do niemalże wszystkich istotnych organów państwowych (KC, Sejm, UdsW i in.) oraz innych sił polityczno-społecznych (PAX). Nie był to kontakt bierny, lecz przez mieszkańców Zbroszy inicjowany, w którym stawiali się oni na pozycji partnera władzy w dialogu, a nie wykonawcy jej poleceń. Ksiądz Czesław

---

⁹⁶ Cyt. za: Maroszek, op.cit., s.65

⁹⁷ Cyt. za: tamże, s. 66

⁹⁸ AIPN, IPN BU 0227/878 t.8, k.102-104, Uwagi zastępcy ds. SB KPMO Grójec z 1971 r. Zob. też Łeszczyński G., s.128

Sadłowski podkreśla, że wielokrotnie to ludzie popychali go do bardziej zdecydowanych działań i dawali mu oparcie w trudnych chwilach⁹⁹.

2. Dzięki ks. Czesławowi Sadłowskiemu mieszkańcy Zbroszy mieli informacje o stanowisku hierarchii kościelnej w ich sprawie, a także o oddźwięku, jaki znajdowała kwestia świątyni w kręgach świeckiej opinii publicznej w Polsce i za granicą. Audycje RWE, których słuchanie propagował ksiądz Czesław Sadłowski, poszerzały również wiedzę zbroszan o aktualnej sytuacji politycznej na świecie. Z kolei informacje RWE o oporze Zbrosza miały znaczenie dla całego społeczeństwa. „Dopiero w czasach >Solidarności< dowiedziałem się, jaką rolę odgrywała dla słuchających RWE Zbrosza Duża” – mówi ksiądz Czesław Sadłowski¹⁰⁰.
3. Istotnym aspektem edukacyjnej działalności ks. Czesława Sadłowskiego było poszerzanie horyzontów rolników ze Zbroszy dzięki filmom dokumentalnym i religijnym. Znaczenie ma tutaj zarówno tematyka tych filmów (dotyczyły one m.in. życia ludzi w różnych zakątkach świata), jak i sama – bardzo nowoczesna jak na zbroskie warunki – forma przekazu multimedialnego, którą posługiwał się ks. Czesław Sadłowski. Warto podkreślić, że ks. Czesław Sadłowski od początku swojej działalności duszpasterskiej wykorzystywał nowoczesne środki przekazu – już w 1967 r.¹⁰¹ zdobył projektor filmowy; później będzie jednym z pierwszych opozycjonistów posługujących się powielaczem.
4. W związku z narażeniem na szykany i inwigilację ze strony organów bezpieczeństwa społeczność Zbroszy wykształciła zachowania o charakterze konspiracyjnym (np. szybkie informowanie o pojawieniu się patroli MO)¹⁰², co dobrze świadczyło o umiejętności wewnętrznej organizacji społeczności. Pojawiły się także formy biernego oporu – niestawianie się przez ks. Czesława Sadłowskiego na wezwania władz, modlitwy i śpiewy jako odpowiedź na akcję likwidacji kaplicy.

---

⁹⁹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

¹⁰⁰ Tamże

¹⁰¹ Tamże

¹⁰² Tamże, ksiądz Sadłowski mówi o licznych czujkach informujących o nadjeżdżających samochodach milicyjnych, a także o grupie motocyklistów, którzy informowali wszystkich o ważnych faktach i terminach zebrań. Właśnie motocykliści informowali mieszkańców Zbroszy i okolicznych wsi o przybyciu prymasa na pierwsze poświęcenie kaplicy 24.05.1969 r.

5. Organizacja ta przejawiała się również w formie zebrań, na których podejmowano istotne decyzje. W związku z istniejącym sporem z władzami mieszkańcy Zbroszy spotykali się i dyskutowali wspólnie znacznie częściej niż mieszkańcy przeciętnej wsi. Spotkania miały miejsce zarówno w związku z budową i wyposażaniem kolejnych miejsc kultu, jak i projekcjami filmowymi, a także petycjami do władz. Okazjami do dyskusji o charakterze społecznym i politycznym były spotkania po mszach świętych¹⁰³.

Powyższe czynniki sprawiły, że w 1974 r. mieszkańcy Zbroszy Dużej stanowili społeczność zorganizowaną, świadomą swoich praw obywatelskich oraz sytuacji w kraju, gotową samodzielnie decydować o swoim losie; chciałby się powiedzieć – „samorządną”. Podobną interpretację wydarzeń w Zbroszy, choć bardziej z perspektywy kulturoznawczej, przedstawia Wiesława Grochola: „walka o kościół (...) była również walką o tożsamość. O to, by zachować ważne społeczne wartości, by samodzielnie, niezależnie od państwa zaspokoić swoje potrzeby duchowe, by niejako „instytucjonalnie” zapewnić godność i sens życia pracy na roli, tradycją i autorytetem Kościoła wspierając zagrożony etos i samą egzystencję wsi. Kilkuletnie perypetie z władzami (...) odpowiadały na najważniejsze i niezaspokajane potrzeby chłopskie: potrzebę dania świadectwa prawdzie, głęboką potrzebę sprawiedliwości i tego, by słowa były zgodne z czynami, pragnienie zwycięskiej konfrontacji z miastem i >kulturą wyższą<, chęć ośmieszenia >mądrzejszego< (...) potrzebę dziania się, dramaturgii”¹⁰⁴. Podsumowując wydarzenia zbroskie, Grochola konstatuje: „Siła, która zrodziła się w ludziach ze Zbroszy w walce o kościół, była już dla władzy nie do pokonania”¹⁰⁵.

Nic więc dziwnego, że kolejne wydarzenia polityczne, a także nowe ruchy społeczne znalazły w Zbroszy uważnych obserwatorów, a niekiedy współuczestników. Dzięki temu mogło się tutaj także rozwijać życie kulturalne i oświatowe. Rola księdza Sadłowskiego w kształtowaniu postaw zbroszan jest nie do przecenienia, chociaż, jak on sam zaznaczył, „nic bez ludzi bym nie zrobił”¹⁰⁶.

---

¹⁰³ Tamże

¹⁰⁴ Grochola Wiesława, *Moc Zbroszy Dużej*, Karta 60/2009, s.124

¹⁰⁵ Tamże, s.125

¹⁰⁶ *Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.*

Rozdział II. Między powstaniem parafii a narodzinami NSZZ „Solidarność” RI (1974-1980)

II.1 Życie parafii zbroskiej przed wydarzeniami radomskimi

Erygowanie parafii nie oznaczało definitywnego końca sporów z władzami, które zaogniać się będą zwłaszcza w gorących politycznie okresach. Dla ks. Czesława Sadłowskiego utworzenie parafii także było tylko etapem w jego – bardzo szeroko zakrojonej – duszpasterskiej działalności.

Aby potrzeby duchowe społeczności zbroskiej były w pełni zaspokojone w obrębie lokalnej parafii, mieszkańcy wystąpili z inicjatywą założenia cmentarza w Zbroszy. Wprawdzie już w 1969 r. dekret biskupi zezwolił na odprawianie obrzędów pogrzebowych w kaplicy u Janiny Wójcik, jednakże wierni mieli być chowani na cmentarzach parafii macierzystych. Na początku lutego 1974 r. mieszkańcy Zbroszy i okolic zwrócili się do naczelnika Urzędu Gminy w Jasieńcu z prośbą o założenie cmentarza; pod podaniem złożono 492 podpisy. Ksiądz Czesław Sadłowski był wzywany do Wydziału ds. Wyznań UW w Radomiu w celu składania dodatkowych dokumentów, jednakże zgoda wciąż nie nadchodziła. W styczniu 1975 r. dokonano pierwszego pochówku na działce należącej do Jerzego Górskiego¹⁰⁷, bez udziału ks. Czesława Sadłowskiego, gdyż nie było jeszcze oficjalnej zgody na otwarcie cmentarza. Mieszkańcy Zbroszy wiedzieli jednak, że jednym z elementów nacisku na władze jest „polityka faktów dokonanych”. Ksiądz Czesław Sadłowski tak o tym mówi: „w sprawie cmentarza wzywano mnie nawet do Wydziału ds. Wyznań przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Warszawie (...) Ale robiliśmy jak biskup Tokarczuk. Nauczyliśmy się od niego, że trzeba władzę stawiać przed faktem dokonanym”¹⁰⁸.

W 1978 r. zbudowano tam studnię cmentarną oraz wykonano projekt zieleni ozdobnej dla cmentarza grzebalnego¹⁰⁹.

Tymczasem ksiądz Sadłowski kontynuował działalność kulturalno-oświatową. Jako że sprawa Zbroszy odbiła się szerokim echem również w środowiskach akademickich, ks. Czesław Sadłowski miał możliwość nawiązania kontaktów ze studentami. Przy budowie kościoła (a także przy żniwach) przez ponad dwa tygodnie pomagali studenci z Uniwersytetu

---

¹⁰⁷ Tamże, zmarłą była Janina Wrzesień, a pogrzeb w zastępstwie księdza poprowadziła Anna Dzikowska

¹⁰⁸ Tamże

¹⁰⁹ http://www.zbroszaduza.mkw.pl/cmentarz/historia_cmentarza.html, data wejścia: 15.06.2010

Jagiellońskiego i Uniwersytetu Wrocławskiego¹¹⁰; zaczęli oni organizować w kościele spotkania dyskusyjne, a także dyskoteki – wszystko to za zgodą i z udziałem ks. Sadłowskiego.

Spotkania dyskusyjne odbywały się w dolnym kościele i zaczęły się jeszcze przed poświęceniem kościoła. Skupiały zarówno studentów, jak i młodych mieszkańców wsi, których do udziału w spotkaniach zachęcał ks. Czesław Sadłowski. Dyskusje dotyczyły sytuacji w kraju, problemów młodzieży. Ksiądz Czesław Sadłowski wspomina także studenta astronomii, który „przyjechał z teleskopami i w jedną noc, piękną, gwiazdzistą, oglądaliśmy gwiazdy. Ludzie zapomnieli o całym świecie...”. Studenci angażowali się także w liturgię – „dawali oprawę muzyczną do Mszy św., deklamacje”¹¹¹. Na zaproszenie przebywającego ze studentami księdza z Oleśnicy, młodzi mieszkańcy Zbroszy udali się także z czterodniową rewizytą do Oleśnicy, zwiedzając także Wrocław. Ksiądz Czesław Sadłowski podkreśla dużą rolę studentów jako inspiratorów późniejszych działań księdza skierowanych do młodych parafian: „oni [studenci] rozkręcili moją pracę z młodzieżą”¹¹².

Jeszcze bardziej oryginalnym sposobem integracji społeczności zbroskiej, a także nawiązania kontaktów z młodzieżą studencką były bezalkoholowe dyskoteki, również organizowane w dolnym kościele. Jak relacjonuje ks. Czesław Sadłowski, inicjatorami tych zabaw byli studenci, a ksiądz zaakceptował je i udostępnił miejsce w kościele, gdyż „poprzez zabawę do młodych można trafić, można ich przyciągnąć do kościoła”. Począwszy od 1974 r. ksiądz Czesław Sadłowski pełnił rolę opiekuna dyskotek, biletera, a także... „bramkarza”. Wspominał nawet, jak kiedyś został uderzony przez pijanego uczestnika zabawy, którego próbował uspokoić¹¹³. Mimo tych nieprzyjemnych doświadczeń dyskoteki były organizowane aż do 2000 r.

II.2 Słowo drukowane ze Zbroszy Dużej – początki

Innym bardzo istotnym momentem było sprowadzenie na prośbę księdza Czesława Sadłowskiego powielacza dla parafii. Powielacz został sprowadzony przez studentów z Czechosłowacji, gdzie możliwe było legalne nabycie powielacza (choć bez matrycy –

---

¹¹⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

¹¹¹ Tamże

¹¹² Tamże

¹¹³ Tamże

matryce zdobywał ks. Sadłowski nielegalnie w Polsce)¹¹⁴. Powielacz znalazł zastosowanie przy kolejnej inicjatywie Czesława Sadłowskiego: wydawaniu gazetki parafialnej „Ogłoszenia Duszpasterskie. Parafia Rzymskokatolicka w Zbroszy Dużej”. Zawierała ona zarówno parafialne ogłoszenia, jak i teksty o tematyce religijnej, historycznej, społecznej. Gazetka wychodzi po dziś dzień, dostępna jest także na stronie internetowej parafii.

Dzięki kontaktom ze studentami ksiądz Czesław Sadłowski korzystał również z usług profesjonalnej nielegalnej drukarni. „Jeździliśmy do Andrychowa niedaleko Wadowic, do prywatnej drukarni z panem Kwiatkowskim (...) powieślałem książki dla młodych małżeństw, podręczniki dla dzieci, książki wydane przez ZNAK” – relacjonuje ks. Czesław Sadłowski – „żeby te książki były dostępne (...) czasem było i tysiąc egzemplarzy”. Ksiądz Czesław Sadłowski korzystał także z kopiarek w instytucjach państwowych, udostępnianych, odpłatnie lub nieodpłatnie, przez sprzyjających mu urzędników: „Miałem dostęp do xeroxa w bibliotece Wydziału Architektury na Królewskiej i w Centralnym Zarządzie Przemysłu Mleczarskiego”¹¹⁵. Dzięki tym inicjatywom społeczność Zbroszy i okolic miała możliwość zapoznania się z trudno dostępnymi pozycjami o charakterze katolickim, dzieci miały ułatwiony dostęp do podręczników, bajek, książek rysunkowych.

II.3 Wydarzenia czerwca 1976 r. i ich następstwa dla Polski i Kościoła

W drugiej połowie lat 70. gospodarka PRL zaczęła poważnie się chwiać. Zapoczątkowana przez Edwarda Gierka polityka „budowy socjalizmu” doprowadziła do wzrostu konsumpcji i przejściowej poprawy nastrojów społecznych, nie miała jednak pokrycia w ekonomicznych realiach. Wysokie dopłaty do dóbr konsumpcyjnych, nieuzasadnione ekonomicznie inwestycje oraz skrajnie nieefektywne zarządzanie stały się przyczyną wielkiej nierównowagi budżetu państwa¹¹⁶. Rozwiązanie kryzysu władze widziały w podwyżce cen artykułów żywnościowych, aby ograniczyć rosnące do nich dopłaty oraz inflację. Podczas VII zjazdu PZPR w grudniu 1975 r. E. Gierek powiedział, że "problem struktury cenowej podstawowych artykułów żywnościowych wymaga dalszej analizy", co było zakamuflowaną zapowiedzią zmian cen. Ogłoszenie podwyżki zostało poprzedzone akcją propagandową polegającą na informowaniu społeczeństwa o wzroście bezrobocia na

---

¹¹⁴ Tamże

¹¹⁵ Tamże

¹¹⁶ Zob. Lipski J.J., op.cit., Warszawa 2006, s. 115-117

Zachodzie i globalnym wzroście cen żywności. Jednocześnie władze, obawiając się ewentualnych rozruchów związanych z decyzją, postawiły w stan gotowości jednostki podlegające MSW w ramach operacji „Lato 76”, którą kierował osobiście szef SB gen. Stachura. „Na >ćwiczenia wojskowe< wezwano osoby uważane za politycznie niepewne”¹¹⁷.

24 czerwca 1976 r. premier Jaroszewicz przedstawił Sejmowi rządowy projekt przewidujący ogromne wzrosty cen żywności¹¹⁸: mięsa i wędlin średnio o 69% (lepszych gatunków nawet o 110%), masła i serów o 50%, cukru o 100%, ryżu o 150%, warzyw o 30%. Podwyżki miały wejść w życie w ciągu 3 dni. Przemówienie Jaroszewicza było transmitowane w telewizji i radiu i od razu wywołało wybuch społecznego niezadowolenia, które znalazło ujście w fali strajków. 25 czerwca 1976 zastrajkowało 55 - 70 tys. robotników w ponad 90 zakładach, m.in. w Radomiu, Ursusie, Płocku, Gdańsku, Elblągu, Grudziądzu, Poznaniu, Radomsku, Starachowicach, Szczecinie, Warszawie, Wrocławiu¹¹⁹.

Szczególnie brzemienne w skutki były wydarzenia w Radomiu, gdzie 25 czerwca zastrajkowała załoga zakładów „Łucznik”, do której przyłączyli się robotnicy z innych zakładów. Tłum demonstrował pod budynkiem Komitetu Wojewódzkiego KC PZPR, domagając się wycofania podwyżek. Nie otrzymawszy odpowiedzi w obiecany przez lokalne władze terminie, demonstranci wtargnęli do budynku, demolując go, a następnie podpalając. Rozpoczęły się walki uliczne z lokalnymi oddziałami MO, wzmocnionymi przez przerzucane dodatkowo kompanie ZOMO. W trakcie brutalnej pacyfikacji demonstracji użyto pałek, armatek wodnych i gazów łzawiących. W zamieszkach brało udział ok. 20 tys. osób, zginęli dwaj robotnicy, a blisko dwustu zostało rannych¹²⁰.

---

¹¹⁷ Sasanka Paweł, Ten bunt zachwiał władzę, <http://radom.gazeta.pl/radom/1,35218,3437140.html>, data wejścia: 10.04.2010

¹¹⁸ Sasanka Paweł, Czerwiec 1976. Geneza – przebieg – konsekwencje, Warszawa 2006, s.85-168

¹¹⁹ Tamże, s. 233-258

¹²⁰ Tamże, s. 169-261

Wydarzenia radomskie 25 czerwca 1976 r.

Do rozruchów doszło również w fabryce traktorów w Ursusie, gdzie robotnicy zablokowali trasy kolejowe Warszawa – Paryż i Warszawa - Wiedeń, przyczyniając się do nagłościenia fali protestów na arenie międzynarodowej. Tutaj również doszło do brutalnej akcji pacyfikacyjnej¹²¹.

Rząd pod naciskiem społecznym wycofał się z projektu podwyżek, jednakże uczestników zajęć spotkały liczne represje, z osławionymi milicyjnymi „ścieżkami zdrowia” i wieloletnimi wyrokami na czele. Tysiące ludzi zostało wyrzuconych z pracy z tzw. wilczym biletem¹²².

Wydarzenia czerwca 1976 r., a także represje poczerwcowe spotkały się ze zdecydowaną reakcją hierarchii kościelnej i środowisk opozycyjnych. Zgromadzeni na 154 Konferencji Plenarnej Episkopatu biskupi apelowali: "Konferencja Episkopatu zwraca się do najwyższych władz państwowych o zaniechanie wszelkich represji wobec robotników biorących udział w protestach przeciwko zamierzonej przez rząd w czerwcu zbyt

---

¹²¹ Lipski J.J., op.cit., s.123-124

¹²² Sasanka P., op.cit., s.262-323

wygórowanej podwyżce cen artykułów żywnościowych. Uczestniczącym w tych protestach robotnikom trzeba by przywrócić odebrane prawa, pozycję społeczną i zawodową"¹²³. Kościół w kolejnych miesiącach wielokrotnie naciskał na władze państwowe w sprawie amnestii.

We wrześniu 1976 r. inteligenckie środowiska opozycyjne z inicjatywy Jacka Kuronia i Antoniego Macierewicza utworzyły Komitet Obrony Robotników, który w zredagowanym 23 września „Apelu do społeczeństwa i władz PRL” deklarował: „niżej podpisani zawiązują Komitet Obrony Robotników w celu zainicjowania wszechstronnych form obrony i pomocy. Niezbędna jest pomoc prawna, finansowa i lekarska. Nie mniej istotna jest pełna informacja o prześladowaniach. Jesteśmy przekonani, że jedynie publiczne ujawnianie poczynań władzy może być skuteczną obroną (...) Komitet domaga się amnestii dla skazanych i aresztowanych i przywrócenia wszystkim represjonowanym pracy”¹²⁴. Poza doraźną pomocą poszkodowanym w represjach poczerwcowych KOR angażował się również i w innych przypadkach stosowania represji i łamania praw obywatelskich, o czym świadczy deklaracja celów określonych po przekształceniu się KOR w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” (IX 1977): „Zadaniem Komitetu Samoobrony Społecznej KOR będzie:

1. Walka z represjami stosowanymi z powodów politycznych, światopoglądowych, wyznaniowych, rasowych oraz udzielanie pomocy ludziom z tych powodów prześladowanym;

2. Walka z łamaniem praworządności i pomoc pokrzywdzonym;

3. Walka o instytucjonalne zabezpieczenie praw i wolności obywatelskich;

4. Popieranie i obrona wszelkich inicjatyw społecznych zmierzających do realizacji praw człowieka i obywatela”¹²⁵.

Zbieżność celów działania hierarchii kościelnej i opozycji demokratycznej po czerwcu 1976 r. była więc bardzo wyraźna. Oczywiście nie można powiedzieć, że środowiska te tworzyły jeden wspólny front. Kościół nie deklarował się jako część ruchu opozycyjnego, próbując nie zaognić konfliktu z władzami i utrzymywać z nimi dialog, co było zrozumiałe ze względu na konieczność zapewnienia bezpieczeństwa funkcjonowania organizacji

---

¹²³ Dudek A., Gryz R., op.cit., s.336, Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945-1997, opr. J. Żaryn, mps, s. 175

¹²⁴ Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, wst. i opr. Andrzej Jastrzębski, Warszawa 1994, s. 30-31

¹²⁵ Tamże, s.179-180

kościelnej i prowadzenia działań duszpasterskich. Środowisko opozycyjne również prezentowało jednomyślne stanowiska w stosunku do Kościoła, dzieląc się na katolicki nurt skupiony w części KOR wokół Macierewicza i Naimskiego, a potem m.in. w ROPCiO, oraz na laicki, lewicowy nurt przeważający w KOR (choć oczywiście podział nie był sztywny, czego najlepszym przykładem udział ks. Jana Zieji w KOR)¹²⁶.

Faktem jednak jest, że „struktury opozycyjne korzystały z różnego rodzaju wsparcia ze strony Kościoła”¹²⁷ – m.in. hierarchowie interweniowali w sprawach represjonowanych działaczy, użyczali lokali na spotkania, w niektórych świątyniach prowadzono akcje protestacyjne¹²⁸. Zbliżenie między Kościołem a środowiskami opozycji miało miejsce zwłaszcza tam, gdzie kapłani byli szczególnie zaangażowani w problemy społeczne, zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym. Do takich kapłanów należał bez wątpienia ksiądz Czesław Sadłowski, a ponieważ społeczność Zbroszy Dużej w 1976 r. charakteryzowała się wysoką świadomością obywatelską, miała również własną opozycyjną kartę – kontakty między opozycją demokratyczną a parafią zbroską były tak naturalne, jak i nieuniknione.

II.4 Początki współpracy ks. Czesława Sadłowskiego i jego parafian z poczerwcową Opozycją Demokratyczną

Jak już wyżej wspomniano, przed Czerwcem ks. Czesław Sadłowski i mieszkańcy Zbroszy mieli już kontakt z innymi środowiskami o przekonaniach opozycyjnych, zwłaszcza z katolickimi środowiskami akademickimi. Nie były to z pewnością ciała tak zorganizowane jak opozycja poczerwcowa, jednakże łączyły one pomoc Zbroszy i ks. Sadłowskiemu z ideą oporu wobec komunistycznej władzy. Najlepszym tego świadectwem jest przemyt nielegalnego powielacza przez czechosłowacką granicę na potrzeby parafii. Według ks. Czesława Sadłowskiego nie był to jedyny nielegalny przerzut: „Stąd [ze Zbroszy] przerzucano książki religijne na Czechosłowację, uczestniczyli w tym niektórzy wtajemniczeni parafianie”¹²⁹.

Wydarzenia radomskie i ursuskie głośnym echem odbiły się w społeczności zbroskiej. Zbrosza położona jest mniej więcej w połowie drogi między dwoma tymi ośrodkami

---

¹²⁶ Lipski J.J., op.cit., s.205-215

¹²⁷ Dudek A., Gryz R., op.cit., s.338

¹²⁸ Np. głódówka w Kościele św. Marcina przy ul. Piwnej w Warszawie, zob. Lipski J.J., op.cit., s. 256-260

¹²⁹ O lustracji, Internecie i Bogu. Z ks. Sadłowskim, proboszczem parafii Zbrosza Duża, rozmawia Albert Katana, Kurier Południowy nr 3(82)/2005

robotniczego oporu, wielu mieszkańców Zbroszy miało krewnych i znajomych w pacyfikowanych zakładach, w związku z czym relacje docierały niemalże na bieżąco.

Ks. Czesław Sadłowski, zgodnie z duchem komunikatu Konferencji Episkopatu, potępił z ambony represje wobec protestujących robotników. Zbierano także pieniądze dla poszkodowanych, jednakże jeszcze wówczas – jak relacjonuje ks. Sadłowski – nie było bezpośrednich kontaktów ze środowiskiem KOR: „te pieniądze przekazywaliśmy ludziom, którzy mieli rodziny albo pracowali w Radomiu, tutaj dużo było takich ludzi (...) nie przekazywaliśmy nikomu z KOR”¹³⁰. Później już, w okresie funkcjonowania KOR-u, wykorzystywał posiadany powielacz w celu upowszechniania dokumentów wydawanych przez Komitet Obrony Robotników. To sprawiało, że społeczność Zbroszy Dużej miała pełną świadomość sytuacji w kraju, a także – co dla niniejszego rozdziału szczególnie ważne – istnienia i sposobu funkcjonowania zorganizowanej opozycji demokratycznej.

Co ciekawe, niemal do połowy 1977 r. środowisko KOR-u nie miało świadomości istnienia silnego ośrodka nastrojów opozycyjnych w Zbroszy Dużej. Momentem zwrotnym stał się w tych kontaktach maj 1977 r., kiedy to nastąpiła fala aresztowań działaczy KOR po zabójstwie Stanisława Pyjasa. W odpowiedzi na represje 26 maja 1977 r. mieszkańcy Zbroszy Dużej wystosowali do Rady Państwa PRL następujący apel: „My, mieszkańcy Zbroszy Dużej i okolicznych wsi zwracamy się do Rady Państwa PRL o niezwłoczne uwolnienie wszystkich ofiar wypadków czerwcowych i tych wszystkich, którzy stanęli w obronie robotników. Uważamy, że postępowanie wobec wszystkich uwiezionych jest niesłuszne, gdyż i sami byliśmy ofiarami podobnych represji w PRL, za chęć pobudowania nowego kościoła w Zbroszy Dużej”¹³¹. Pod apelem podpisy złożyło aż 349 osób z ks. Czesławem Sadłowskim na czele. Autorem apelu był ks. Sadłowski, który wg SB: „W dniu 20.05.1977 odczytuje list, którego treść dotyczy osób represjonowanych za udział w wydarzeniach czerwcowych (...) Po odczytaniu namawiał wiernych, by podpisywali zredagowaną przez niego petycję”¹³². Zgodnie z relacją księdza Czesława Sadłowskiego pierwszą osobą z kręgu KOR, z którą miał kontakt, był Maciej Rayzacher: „zapoznał mnie z nim ksiądz [Stanisław] Małkowski¹³³ (...) zwróciłem się do niego, jak byłem w Warszawie, on z kolei zawiózł mnie do Kęcików”¹³⁴.

---

¹³⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

¹³¹ Cyt. za: Maroszek, op.cit., s.83

¹³² Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, k.16

¹³³ Duchowny, socjolog, współpracownik m.in. KOR, ROPCiO, później kapelan podziemnej „Solidarności”

¹³⁴ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

Apel w obronie represjonowanych stanowił duże pozytywne zaskoczenie dla inteligenckiej opozycji, skupionej dotąd głównie na kontaktach ze środowiskiem robotniczym. Tak relacjonował to Jan Józef Lipski: „Myśmy nie wiedzieli, że w ogóle istnieje taka miejscowość, a tu nagle przychodzą stamtąd nieoczekiwane duże ilości podpisów. Od razu nawiązaliśmy kontakt. Okazało się, że istnieje tam świetne chłopskie środowisko, okrzepłe w walce o kościół czy kaplicę”¹³⁵. Lipski podkreśla, że od momentu nawiązania kontaktu z rolnikami ze Zbroszy nawiązano współpracę, która polegała wówczas głównie na „dostarczaniu wydawnictw niecenzurowanych”¹³⁶.

Dobra znajomość sposobów, a także efektów działania zorganizowanej opozycji demokratycznej, jaką był KOR, w znaczącym stopniu mogła zainspirować chłopów ze Zbroszy do utworzenia własnej organizacji¹³⁷.

II.5 Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej pod przywództwem ks. Czesława Sadłowskiego

W tym właśnie okresie pojawia się kolejny istotny bodziec, który doprowadzi w krótkim czasie do samoorganizacji środowisk rolniczych w Polsce, ze Zbroszą Dużą na czele. Jest to forsowany przez władze projekt ustawy o ubezpieczeniach emerytalnych dla rolników, zawierający dyskryminujące rolników indywidualnych zapisy. Jako pierwsi przedstawiciele wsi 16 maja 1977 r. w tej sprawie zaprotestowali seniorzy ruchu ludowego w liście do NK ZSL, wykazując poważne błędy i niekorzystne dla rolników rozwiązania zawarte w tym projekcie¹³⁸. Ustawa przewidywała m.in.:

- związanie otrzymania emerytury z koniecznością przekazania gospodarstwa następcom lub państwu,
- konieczność płacenia składek już od 1978 r., podczas gdy świadczenia miały być wypłacane od 1980 r.,
- uzależnienie emerytury od wysokości sprzedaży produkcji rolnej państwu,

---

¹³⁵ Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników. Relacje członków i współpracowników Komitetu Obrony Robotników zebrane w 1981 roku przez Andrzeja Friszke i Andrzeja Paczkowskiego, Kraków 2008, s.63-64

¹³⁶ Lipski J.J., op.cit., s.358

¹³⁷ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, k.18. Na inspirację KOR wskazywały w raportach organy bezpieczeństwa: „W dniu 9.09.1978 z inspiracji członków KSS KOR oraz inicjatywy ks. Sadłowskiego [powołano KSChZG]”.

¹³⁸ Zob. Początki niezależnego ruchu chłopskiego 1978-1980, opr. M. Choma-Jusińska, M. Krzysztofik, Lublin 2008, s.18; zob. też Lipski J.J., op.cit., s.358-359

- niższe świadczenia emerytalne w porównaniu z innymi grupami społecznymi¹³⁹.

Odpowiedzią władz ZSL na list były sankcje wobec sygnatariuszy, a ustawę w projektowanym kształcie uchwalono w październiku 1977 r.¹⁴⁰ Od tej chwili następuje eskalacja protestów chłopskich (zwłaszcza od momentu rozpoczęcia poboru składek w 1978 r.). Powstają komitety samoobrony chłopskiej w całej Polsce, najważniejsze z nich to: Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej (utworzony 30 lipca 1978), Tymczasowy Komitet Niezależnego Związku Zawodowego Rolników (10 września 1978), Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Rzeszowskiej (12 listopada 1978).

Spółeczność Zbroszy na wydarzenia związane z ustawą emerytalną oraz na powołanie Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej zareagowała inicjatywą stworzenia własnego komitetu. W sierpniu 1978 r. w kościele zbroskim odbyły się spotkania, na których zapadła ostateczna decyzja. Ponieważ działacze KOR byli postrzegani jako doświadczeni w zorganizowanej pracy opozycyjnej, zwrócono się do nich o wsparcie za pośrednictwem znanego wcześniej księdzu Czesławowi Sadłowskiemu Macieja Rayzachera. Tak relacjonuje to Wiesław Kęcik, odpowiedzialny w KOR za kontakty ze środowiskiem wiejskim: „I dwa, trzy miesiące po tym komitecie lubelskim przyjechał do Warszawy ksiądz Czesław Sadłowski ze Zbroszy pod Grójcem, który wcześniej organizował w swojej parafii popieranie strajków radomskich, pomoc dla innych protestujących (...) I on mówi: >my też chcemy założyć taki komitet<”¹⁴¹. Na zaproszenie Czesława Sadłowskiego do Zbroszy udali się Wiesław Kęcik i Maciej Rayzacher, aby pomóc w stworzeniu komitetu.

9 września 1978 r. w ich obecności powołano w Zbroszy Dużej Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, pod którego rezolucją założycielską podpisało się 188 osób z 15 wsi. Bezpośrednio do składu Komitetu weszły 22 osoby. Poparł ją także proboszcz sąsiedniej parafii Promna, ks. Franciszek Różalski. Rezolucja¹⁴² rozpoczynała się od pięknego cytatu z „Kazań sejmowych” Piotra Skargi: „Nad złe i niesprawiedliwe prawa nic zaraźliwszego być każdemu królestwu nie może i dla pomsty Bożej, która takim królestwom nie przepuści, i dla szkody ludzkiej, która za tym następuje”¹⁴³.

---

¹³⁹ Ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników ich rodzin, Dz.U. z 1977 nr 32, poz. 40

¹⁴⁰ Tamże

¹⁴¹ Wypowiedź Wiesława Kęcika w: Dyskusja Panelowa – Droga do „Solidarności” – KOR wśród robotników i rolników, www.kor30.sws.org.pl/Panel_5.htm, data wejścia: 20.10.2010

¹⁴² Pelen tekst rezolucji w: Opozycja demokratyczna w Polsce w świetle akt KC PZPR (1976-1980). Wybór dokumentów, opr. Ł. Kamiński i P. Piotrowski, Wrocław 2002, s. 288-290. Rezolucja oryginalnie została opublikowana w pierwszym numerze „Niezależnego Ruchu Chłopskiego”

¹⁴³ Skarga Piotr, Kazania sejmowe, Kazanie siódme o prawach niesprawiedliwych albo o piątej chorobie Rzeczypospolitej, Wrocław 1998, s. 108

Dalej rezolucja odrzucała nową ustawę emerytalną, domagała się prawa chłopów do decydowania o sprawach wsi („nic nie może być o nas bez nas”), podkreślała konieczność poprawy sytuacji wsi. Zdecydowano także o niepłaceniu „składek emerytalnych w ich obecnej formie”. Akt założycielski Komitetu został zdeponowany u proboszcza Czesława Sadłowskiego¹⁴⁴. Jego zwięzła treść wraz z odwołaniem się do klasyka renesansowej myśli polityczno-społecznej, stanowi wspaniały dokument wysokiej świadomości społecznej mieszkańców Zbroszy i okolic.

„Rezolucję tę delegacja w składzie: Górecki Stefan, Żakowicz Tadeusz, Wzorek Kazimierz, Kozłowski Marian, Piotrowski Marian i Jolanta Kozłowska przywieźli do Warszawy samochodem ks. Czesława Sadłowskiego 11 września 1978 r.”¹⁴⁵. Została ona „złożona w Sejmie, Radzie Państwa, kancelarii prymasa, a delegaci spotkali się z aktywem KSS KOR, z Jackiem Kuroniem na czele” - co zostało odnotowane przez władze bezpieczeństwa¹⁴⁶.

Powstanie nowego komitetu i to w miejscowości doskonale znanej z antykomunistycznego nastawienia, zwróciło natychmiast uwagę władz. Już 11 września 1978 r. KW MO w Radomiu została poinformowana o powołaniu komitetu, a także o nazwiskach niektórych jego członków¹⁴⁷. Już 13 września został opracowany przez IV Wydział KW w Radomiu „Plan przedsięwzięć operacyjno-profilaktycznych” wobec ks. Czesława Sadłowskiego¹⁴⁸. Oddziały bezpieczeństwa szczelnie otoczyły Zbroszę dużą, chłopci odpowiedzieli zorganizowaniem systemu powiadamiania o ruchach MO i SB poprzez wystawienie czujek czy bicie w dzwony kościelne. Po miesięcznej blokadzie dróg dojazdowych przez władze Komitet zagroził strajkiem mlecznym i 17 października posterunki zlikwidowano¹⁴⁹. Odnotowano też pozytywne działania władz: zaprzestano pobierania składek emerytalnych przy dostawach mleka, rozpoczęto budowę drogi, doposażono straż pożarną, otwarto dwa nowe sklepy¹⁵⁰. Przez moment „Komitet pełnił rolę

---

¹⁴⁴ IPN Ra 05/502, t.1, k.181-182, Szyfrogram z dn. 12.09.1978 r., Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu

¹⁴⁵ Świstak R., Dobrodziej, „Okolica”, <http://www.okolica.wgr.pl>, data wejścia: 25.11.2010

¹⁴⁶ IPN Ra 05/502, t.1, k.181-182, Szyfrogram z dn. 12.09.1978 r., Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu. Zob. też: Początki niezależnego ruchu chłopskiego 1978-1980, opr. M. Choma-Jusińska, M. Krzysztofik, Lublin 2008, s. 78

¹⁴⁷ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1. k.176-177, notatka służbowa ppłka Śledzia z 11.09.1978 r.,

¹⁴⁸ Tamże, k.46-49

¹⁴⁹ Tamże, k.256-261. Por. Informacja TW „Jagoda” z 15.10.1978 r. i szyfrogram z 16.10.1978,

¹⁵⁰ Tamże, k. 262. „W dniu 21.10.1978 r. w Zbroszy Dużej odbyło się oficjalne otwarcie sklepu spożywczego (...) Ks. Cz. Sadłowski apelował do mieszkańców Zbroszy, by w obecnej chwili włączali się do prac społecznych, aby pokazać władzom, że są nie tylko buntownikami, ale i społecznikami”, szyfrogram z 22.10.1978

jakby samorządu, rozwiązując nierozwiązywalne od lat problemy”¹⁵¹. Wtórował tej opinii ks. Czesław Sadłowski podczas kazania 17 września: „okazuje się, że jak człowiek troszkę głośniej krzyknie, odezwie się i kiedy chłopci wezmą wszystko w swoje ręce jednak ten głos się liczy. Dużo się w tym okresie zmieniło i za to trzeba władze terenowe pochwalić, żeby tak cały czas władze interesowały się Zbroszą jak do tej pory to naprawdę byłby dobrobyt”¹⁵². Ksiądz Sadłowski doskonale wykorzystywał możliwości nacisku na władze: „Władza, jak była pod presją, załatwiała takie rzeczy [jak sklep] od ręki”¹⁵³ – wspomina dzisiaj.

W listopadzie 1978 r. Komitet ogłosił „Apel do działaczy ludowych w kraju i poza krajem”¹⁵⁴ o wsparcie inicjatyw chłopskiego ruchu samoobrony, o wspólne działanie. Poinformował także, że zamierza „wstrzymać dostawę mleka do punktów skupu”¹⁵⁵. Zgodnie z tymi postulatami ks. Czesław Sadłowski doprowadził do nawiązania kontaktów z innymi organizacjami chłopskimi, m.in. z „Tymczasowym Komitetem Obrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej, reprezentowanym w Zbroszy przez ob. Rożka; Niezależnym Związkiem Zawodowym Rolników z Lisewa, reprezentowanym w Zbroszy przez ob. Fijałkowskiego; Komitetem Obrony Wiary z woj. siedleckiego; Komitetem Obrony Chłopskiej z woj. rzeszowskiego; Wolnym, Niezależnym Związkiem Zawodowym w Katowicach”¹⁵⁶.

Aktywność Komitetu przejawiała się również w kontaktach z mediami, a zwłaszcza dziennikarzami zagranicznymi. 11 września 1978 r. ks. Sadłowski gościł we wsi dziennikarzy francuskich, w grudniu telewizję włoską, 24 września angielską i amerykańską¹⁵⁷, 5 lutego 1979 r. w jednym z zebrań KSChZG wzięła udział ekipa brytyjskiej telewizji. „Byli u mnie dziennikarze z Niemiec, Francji, Daniii, Anglii, Włoch, a nawet z Japonii; przyjeżdżali z tłumaczami. Często nie brali ze sobą taśm, bo SB by to przejęło (...) Dopiero posłaniec ze

---

¹⁵¹ Baran J., Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, „Okolica” nr 7(128)/2008

¹⁵² Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, k.205Szyfrogram ppłka Białogońskiego, naczelnika Wydziału IV KWMO w Radomiu z 19.09.1978,

¹⁵³ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

¹⁵⁴ IPN Ra 05/502, t.1, k.312, Apel do działaczy ludowych w kraju i poza krajem

¹⁵⁵ Tamże

¹⁵⁶ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, „w dniu 21.11.78 przebywał u ks. Sadłowskiego w godz. 16-18 Rożek przedstawiciel KSCh Ziemi Lubelskiej (...) aby omówić sprawę współpracy (...) W dniu 23.11. ks. Sadłowski gościł u siebie ob. Fijałkowskiego, z którym uzgodnił, że 3.12.1978 (...) przybędą do Zbroszy przedstawiciele Niezależnego Związku Zawodowego Rolników – działacze z Lisewa w celu omówienia płaszczyzny wspólnego działania”, szyfrogram kpt. Turczynowskiego z 27.11.1978, k.10; Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Informacja dot. działalności ks. Sadłowskiego z 18.12.1978 r., k.36 zob. też: Świstak R., Uniwersytet Ludowy, „Okolica”, <http://www.okolica.wgr.pl/>, data wejścia 17.12.2010

¹⁵⁷ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2Informacja dot. działalności ks. Sadłowskiego z 18.12.1978 r., k.34

Zbroszy dowoził taśmy pod wskazany adres”¹⁵⁸. Według oficjalnej informacji KWMO w Radomiu ksiądz Czesław Sadłowski w okresie od powołania KSChZG do połowy 1982 r. gościł u siebie korespondentów zagranicznych 24 razy, w tym kilkakrotnie ekipy filmowe¹⁵⁹. Ks. Czesław Sadłowski utrzymywał również kontakty z Radiem Wolna Europa, dla którego tak uzasadniał powołanie Komitetu: „widziałem, jak spotykałem się z ludźmi w kościele czy po kolędzie, że władza nie rozwiązuje problemów; ludzie mają wiele problemów”¹⁶⁰. Według wiedzy władz bezpieczeństwa w samym tylko okresie od powołania KSChZG do 20 listopada 1978 r. (niewiele ponad dwa miesiące) „nadanych zostało do RWE 12 komunikatów KSCh opracowanych przez ks. Czesława Sadłowskiego i przekazanych przez niego kanałami KSS KOR”¹⁶¹.

KSChZG spotykał się regularnie co niedziela ok. godz. 13.00 po sumie w podziemiach kościoła w Zbroszy Dużej, pojawiali się tam również inni, poza członkami Komitetu, zainteresowani jego działalnością¹⁶². Jak pisał R. Świstak: „Podczas zebrań odczytywane były listy adresowane do władz, przeprowadzane były dyskusje na temat bieżącej sytuacji w Zbroszy oraz zdawano relacje z nawiązanych kontaktów z innymi komitetami istniejącymi na terenie kraju. Ponadto w niektórych zebraniach uczestniczyli zaproszeni goście z zewnątrz (członkowie KOR-u, członkowie innych komitetów chłopskich, dziennikarze zagraniczni)”¹⁶³. Tematyka zebrań związana była głównie z problemami lokalnymi, jak kłopoty komunikacyjne¹⁶⁴, braki w dopływie prądu, zaopatrzenie w węgiel, ale także z kwestiami ogólnospołecznymi: stosunkiem do nadchodzących wyborów, kwestią składek emerytalnych¹⁶⁵. Gorąco były dyskutowane również represje władz związane z działalnością Komitetu¹⁶⁶. Jeśli chodzi o problemy lokalne, przygotowywano petycje do władz wzywające do ich rozwiązania, m.in. w sprawie zaopatrzenia wsi w węgiel¹⁶⁷, zadaszenia przystanków

---

¹⁵⁸ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopada 2010, op.cit.

¹⁵⁹ IPN Ra 05/502, t.7, Informacja KWMO z 5.06.1982 r., k.32-34

¹⁶⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopada 2010, op.cit.

¹⁶¹ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Informacja dot. aktualnej działalności ks. Sadłowskiego z 20.11.1978 r., k.6

¹⁶² Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopada 2010, op.cit.

¹⁶³ Świstak R., Uniwersytet Ludowy, „Okolica”, <http://www.okolica.wgr.pl/>

¹⁶⁴ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, sygn. 2, Opozycja demokratyczna na wsi 1976-1980. Archiwum PSL na uchodźstwie, materiały przed uporządkowaniem ze zbiorów prof. Romualda Turkowskiego Komunikat KSChZG z 19.11.1978 r.

¹⁶⁵ Tamże, Komunikat KSChZG z 4.12.1978 r.

¹⁶⁶ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, notatka służbowa z 18.12.1978 r., k.28-30

¹⁶⁷ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Informacja dot. aktualnej działalności ks. Sadłowskiego z 20.11.1978 r., k.5

autobusowych¹⁶⁸. KSChZG poinformował Najwyższą Izbę Kontroli o niegospodarności władz lokalnych, które dopuściły do zmarnowania ok. 100 ton cementu zgromadzonego w Zbroszy celem budowy drogi Zbrosza - Daltrozów¹⁶⁹. Formę petycji przyjmowały również przemyslenia członków Komitetu na tematy ogólnospołeczne, jak np. petycja o udostępnienie Kościołowi środków masowego przekazu z 6 października 1978 r.¹⁷⁰. Wiele z chłopskich postulatów zostało w tamtym okresie przez władzę zrealizowanych, zresztą przy aktywnym udziale rolników, jak chociażby budowa drogi Zbrosza – Daltrozów („władze dadzą sprzęt i materiały, chłopci – robociznę”¹⁷¹).

Ponieważ od 23 października 1978 r. komornicy podjęli próby egzekwowania składek emerytalnych¹⁷², 1 listopada KSChZG przystąpił do strajku mlecznego, który objął 18 wsi¹⁷³. Na ponowne pojawienie się komorników KSChZG zareagował, ponownie wzywając „wszystkich, którym drogi jest los polskiej wsi, do przyłączenia się do strajku”¹⁷⁴. Strajk objął 33 wsie regionu¹⁷⁵. Protest trwał od 18 do 20 grudnia; według informacji SB 8 grudnia ks. Czesław Sadłowski konsultował w Warszawie treść odezwy wzywającej do strajku z Jackiem Kuroniem i Maciejem Rayzacherem¹⁷⁶. Kontakty z działaczami KOR i później KSS KOR były w tym okresie szczególnie nasilone. Jako osoby, które odegrały ze strony środowiska korowskiego najważniejszą rolę we współpracy z KSChZG, ksiądz Czesław Sadłowski wskazuje: Wiesława Kęcika, Macieja Rayzachera, Jacka Kuronia, Mirosława Chojeckiego, Stanisława Kusińskiego i Jana Józefa Lipskiego¹⁷⁷.

W 1979 r. Komitet kontynuował swoją działalność, szczególny nacisk kładąc na kwestie oświatowe i kulturalne, o czym zostanie powiedziane w kolejnych podrozdziałach. Nie zaprzestał jednak także akcji oporu wobec władzy. W maju 1979 r. w ramach protestu przeciwko trudnościom w skupie owoców i wymuszaniu na rolnikach łapówek w zamian za

---

¹⁶⁸ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, sygn. 2, Opozycja demokratyczna na wsi 1976-1980. Archiwum PSL na uchodźstwie, materiały przed uporządkowaniem ze zbiorów prof. Romualda Turkowskiego Komunikat nr 6 KSChZG z 14.11.1978 r.

¹⁶⁹ Tamże, Komunikat KSChZG z 4.12.1978 r.

¹⁷⁰ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Informacja dot. aktualnej działalności księdza Sadłowskiego, k.5

¹⁷¹ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, sygn. 2, Opozycja demokratyczna na wsi 1976-1980. Archiwum PSL na uchodźstwie, materiały przed uporządkowaniem ze zbiorów prof. Romualda Turkowskiego Komunikat KSChZG nr 5 z 7.11.1978 r.

¹⁷² Tamże

¹⁷³ Tamże

¹⁷⁴ Pismo KSChZG, bez daty, Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, k.312

¹⁷⁵ Por. Tamże; także szyfrogram kpt. Turczynowskiego, k.323-325

¹⁷⁶ Informacja dot. działalności ks. Sadłowskiego z 18.12.1978 r., Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, k.37

¹⁷⁷ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

przyjęcie owoców w skupie, chłopci zablokowali trasę warszawską, wysypując na nią tony zgniłych jabłek. W lipcu i sierpniu 1980 r. Komitet zaangażował się w sprawy strajkujących robotników, wydając okolicznościowe oświadczenie. 18 sierpnia znowu wstrzymano dostawy mleka, zorganizowano także zbiórkę pieniędzy na żywność dla strajkujących w zakładach Waryńskiego w Warszawie i na Wybrzeżu¹⁷⁸. Najaktywniejszymi działaczami KSChZG, poza ks. Czesław Sadłowski, byli w tym okresie: Jerzy Górski, Mirosław Macierzyński, Henryk Wojdak¹⁷⁹.

Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej w zasadzie jako jedyny z komitetów chłopskich powstałych w 1978 r. działał nieprzerwanie do chwili powstania NSZZ „Solidarność” Rolników. Oficjalne jego rozwiązanie nastąpiło 27 kwietnia 1981 r.¹⁸⁰ w związku z przejściem jego zadań przez związek zawodowy. W gronie powołujących 21 września 1980 r. Komitet Założycielski chłopskiej „Solidarności” było aż siedmiu przedstawicieli KSChZG. Ostatnim przejawem działalności KSChZG było oświadczenie o potępieniu wprowadzenia stanu wojennego. W tym czasie, jak również w kolejnych latach, jego członkowie i sympatycy brali aktywny udział w działalności opozycyjnej w ramach „Solidarności” (zob. rozdz. dot. działalności NSZZ „Solidarność” RI).

II.6 Wydawnictwa prasowe

Zbrosza dysponowała własną prasą już od momentu utworzenia parafii, kiedy to ks. Czesław Sadłowski zaczął drukować i kolportować gazetkę parafialną. Drukowanie gazetki odbywało się na uzyskanym dzięki studentom biorącym udział w budowie kościoła powielaczu¹⁸¹. Gazetka poza ogłoszeniami parafialnymi zawierała także teksty poetyckie i prozatorskie o charakterze religijnym, ale także poruszające codzienne problemy społeczności, jak np. kwestie alkoholizmu¹⁸². Gazetka zawierała również często kalendarzyk historyczny z datami najważniejszych wydarzeń, a także urodzin i śmierci wybitnych Polaków. Te informacje przyczyniały się do podniesienia świadomości historycznej i patriotycznej mieszkańców Zbroszy.

---

¹⁷⁸ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.5, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KWMO z dn. 17.08.1980 r., k.311

¹⁷⁹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit, zob też.: Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Informacja dot. aktualnej działalności ks. Sadłowskiego z 20.11.1978 r., k.7

¹⁸⁰ IPN Ra 05/502, t.7, Wniosek o zakończenie sprawy operacyjnego rozpracowania „Dobrodziej”, k.308

¹⁸¹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

¹⁸² Tamże

Pojawienie się nowego ciała, jakim był KSChZG, wytworzyło potrzebę nowego wydawnictwa. Analogicznie do „Biuletynu Informacyjnego” i „Komunikatów” KOR, KSChZG rozpoczął rozprowadzanie „Biuletynu Informacyjnego KSChZG”, w którym przedstawiał sprawy i uchwały podejmowane na zebraniach. Pismo było powielane nielegalnie na wspomnianym wcześniej powielaczu, którym dysponował ks. Czesław Sadłowski. Biuletyn ukazywał się do kwietnia 1980 r.¹⁸³

Równoległe z „Biuletynem Informacyjnym” zaczęło ukazywać się pismo o ambicjach ponadlokalnych – „Niezależny Ruch Chłopski”. Jego celem było zarówno informowanie społeczeństwa wiejskiego poza systemem cenzury i mediów komunistycznych, jak również podejmowanie kwestii ogólnych dotyczących wsi polskiej. Animatorem pisma był oczywiście ks. Czesław Sadłowski. W pierwszym numerze opublikowane zostały rezolucje komitetów Ziemi Lubelskiej i Ziemi Grójeckiej¹⁸⁴. Nakład był wysoki, sięgał tysiąca egzemplarzy. Łącznie ukazały się 4 numery „Niezależnego Ruchu Chłopskiego”¹⁸⁵, między wrześniem 1978 r. a styczniem 1979 r. Później jego rolę przejęła „Placówka”: „Od 4 miesięcy Komitet wydaje pismo >Niezależny Ruch Chłopski< (...) Ponieważ obecnie widzimy [możliwość] powiększenia nakładu i z bogacenia treści zwróciliśmy się do pozostałych Komitetów Chłopskich (...) z zaproszeniem do wspólnego redagowania i wydawania pisma chłopskiego (...) które nosiło będzie nazwę >Placówka<”¹⁸⁶.

„Placówka” była pismem o charakterze ogólnopolskim, a pomysłodawcą jej powstania był dobrze znany w Zbroszy członek KOR Wiesław Kęcik. Jego pierwszy numer ukazał się w kwietniu 1979 r.¹⁸⁷, a podtytuł brzmiał: „Niezależny Ruch Chłopski”, wskazując na związki z pismem wydawanym przez Czesław Sadłowskiego. Ideą Kęcika było, aby „Placówka” była pismem pisany przez chłopów dla chłopów: „Pismo to polegało na tym, że w redakcji byli

---

¹⁸³ Treść przykładowego numeru przytacza i analizuje z punktu widzenia władz bezpieczeństwa oficera MO: Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.3, Szyfrogram kpt. Turczynowskiego, z-cy naczelnika Wydziału IV KWMO w Radomiu z dn. 21.05.1979 r., k.54-55; Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, k.21-22, i Szyfrogram kpt. Turczynowskiego, z-cy naczelnika Wydziału IV KWMO w Radomiu z dn. 21.05.1979 r.

¹⁸⁴ IPN Ra 05/502, t.1, Zawartość pierwszego numeru dokładnie analizowała bezpieka, przekazując szczegółowe informacje w szyfrogramie z 5.10.1978 r., k.240

¹⁸⁵ Analizę zawartości numeru z grudnia 1978 r. zawiera: Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Szyfrogram kpt. Turczynowskiego, z-cy naczelnika Wydziału IV KWMO w Radomiu z dn. 21.05.1979 r., k.21-22

¹⁸⁶ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Komunikat nr 13 KSChZG z 15.01.1979 r., k.68. Więcej na ten temat w wypowiedzi głównego animatora „Placówki”: Wypowiedź Wiesława Kęcika [w:] Dyskusja Panelowa – Droga do „Solidarności” – KOR wśród robotników i rolników, www.kor30.sws.org.pl/Panel_5.htm, data wejścia: 15.05.2010

¹⁸⁷ W dniu 14 kwietnia pierwszy numer „Placówki” kolportował w Zbroszy, w porozumieniu z ks. Sadłowskim, Grzegorz Syrek, zob. Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, Kronika dot. wrogiej i szkodliwej działalności ks. Sadłowskiego z 19.05.1979 r., k.33

rolnicy, byli chłopci”¹⁸⁸. Dlatego autorami tekstów byli zazwyczaj rolnicy. Redakcję stanowili: Kęcik, Andrzej Zozula (współpracownik KSS „KOR”), Józef Baran (współzałożyciel Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Rzeszowskiej), Jerzy Grzebieluch z Łaz, Jan Kozłowski z Popowic, Stanisław Kusiński z Przemyśla, Franciszek Perlak¹⁸⁹ oraz dwaj przedstawiciele KSChZG - Jerzy Górski ze Zbroszy Dużej¹⁹⁰ i Zdzisław Ostatek z Grójca. Ciężar kolportażu 10-tysięcznego nakładu¹⁹¹ znów brali na siebie przede wszystkim chłopci; Zbrosza Duża była niewątpliwie jednym z najważniejszych ośrodków kolportażu „Placówki”, jak również innych pism opozycyjnych. O skali działalności wydawniczej i kolportażowej w Zbroszy świadczy pełen uzasadnionego niepokoju list wojewody radomskiego Romana Maćkowskiego do bpa Jerzego Modzelewskiego z 27 lutego 1979 r.:

„Od października 1978 r. ks. Sadłowski rozpoczął wydawać własne pismo pn. „Niezależny Ruch Chłopski” w nakładzie 1 tys. egzemplarzy. Pismo to kolportowane jest zarówno przez niego, jak też mieszkające z nim zakonnice oraz inne osoby, między innymi przez ministrantów. Ci ostatni są również wykorzystywani przez proboszcza do kolportażu także innych materiałów. Np. w dniu 29 października 1978 r. kolportowali oni w kościele ulotki w sprawie nieodstawiania mleka do punktów skupu w dniu 1 listopada 1978 r., zaś w dniu 3 grudnia tegoż roku kolportowali nowe wydanie „Niezależnego Ruchu Chłopskiego”, natomiast w dniu 19 listopada ks. Sadłowski osobiście rozprowadzał wśród parafian „Biuletyn Informacyjny KSS KOR”, żądając po 20 zł za jeden egzemplarz, zaś w dniu 5 lutego br. również osobiście rozprowadzał wśród młodzieży prasę KOR i ROPCiO. Stale podczas nabożeństw w kościele w Zbroszy Dużej kolportowane są za wiedzą i zgodą ks. Sadłowskiego, wydawnictwa bezdebitowe”¹⁹². Jak słusznie zauważa Józef Baran, w parafii zbroskiej był „najwyższy wskaźnik wolnej prasy na jednego mieszkańca w całej gierkowskiej Polsce”¹⁹³. Potwierdzają to także raporty władz bezpieczeństwa: „Stwierdzono kolportaż kolejnych numerów „Biuletynu informacyjnego KSS KOR” (...), „Droga”, „Głos”, dodatek specjalny do „Głosu”, „Robotnik”, oświadczenia powstałych KSCh na Lubelszczyźnie,

---

¹⁸⁸ Wypowiedź Wiesława Kęcika w: Dyskusja Panelowa..., op.cit., data wejścia: 15.05.2010

¹⁸⁹ Tamże, data wejścia 15.05.2010

¹⁹⁰ Jak donosił oficer MO: „Sadłowski polecił Jerzemu Górskiemu, żeby pojechał do Warszawy na spotkanie komitetu redakcyjnego Placówki”, Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, Kronika dot. wrogiej i szkodliwej działalności ks. Sadłowskiego z 19.05.1979 r., k.33

¹⁹¹ Zob. wypowiedź Wiesława Kęcika w: Dyskusja Panelowa..., op.cit.

¹⁹² Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, list wojewody radomskiego Romana Maćkowskiego do bpa Jerzego Modzelewskiego z 27 lutego 1979 r., k.108-112

¹⁹³ Baran J., Komitet..., op.cit.

Rzeszowszczyźnie, w woj. Siedlecki, w Zbroszy i (...) Katowicach”¹⁹⁴. Kolportowano również czasopisma bezdebitowe „Godpodarz” i „Rzeczpospolita”¹⁹⁵.

II.7 Funkcjonowanie Uniwersytetu Ludowego

Bardzo istotnym rozdziałem w historii Zbroszy Dużej jest istnienie Uniwersytetu Ludowego. Instytucja ta odwoływała się do tradycji uniwersytetów ludowych funkcjonujących jeszcze pod zaborami oraz w II Rzeczypospolitej (m.in. uniwersytety w Szycach i Gaci Przeworskiej). Powołali go przedstawiciele 3 organizacji chłopskich: KSChZG, Komitetu Niezależnego Związku Zawodowego Rolników i Podlaskiego Komitetu Samoobrony Ludzi Wierzących. Idea „latającego uniwersytetu” pojawiła się jednak już w rozmowach ks. Czesława Sadłowskiego z Jackiem Kurońem podczas ich spotkania 8 grudnia w Warszawie¹⁹⁶. Czesław Sadłowski pragnął pozyskać ludzi KOR-u do prowadzenia prelekcji, co spotkało się bardzo przychylnym przyjęciem w środowisku korowców oraz innych środowiskach opozycyjnych. Na różnych etapach w działaniach uniwersytetu brali udział przedstawiciele KOR: m.in. Michnik, Kuroń, Kęcik, Romaszewski, oraz działacze ludowi: Anna Gadzalanka-Bojarowa, Michał Jagła, Piotr Typiak, Edward Kolejka i inni. Wiesław Kęcik wspomina także zaangażowanie seniorów KOR, prof. Edwarda Lipińskiego i ks. Jana Ziei¹⁹⁷. Z kolei ks. Czesław Sadłowski dodaje informację o wykładach dotyczących poligrafii i roli mediów, przygotowywanych przez Mirosława Chojeckiego¹⁹⁸.

Pierwsze spotkanie inicjatorów idei odbyło się 3 i 4 lutego w Warszawie w domu Wiesława Kęcika. Wzięło w nim udział ok. 30 osób z trzech założycielskich komitetów, Zbroszę Dużą reprezentowali: Stanisław Ostatek, Mirosław Macierzyński, Jerzy Górski, Kazimierz Piasecki, Jerzy Skrzeczyński, Stefan Górecki. Grupa ta wraz z działaczami opozycyjnymi oficjalnie powołała do życia Uniwersytet Ludowy, na jego siedzibę wyznaczając Zbroszę Dużą. Założyciele wydali oświadczenie, w którym napisano m.in.: „Od lipca 1978 r. kiedy to chłopci Lubelszczyzny powołali swój Komitet Samoobrony powstało na terenie całego kraju wiele ośrodków niezależnych działań chłopskich. Część tych ośrodków

---

¹⁹⁴ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Informacja dot. działalności ks. Sadłowskiego z 18.12.1978 r., k.33-37

¹⁹⁵ Tamże, t.1, Kronika dot. wroziej i szkodliwej działalności ks. Sadłowskiego z 19.05.1979 r., k.33

¹⁹⁶ Tamże, t.2, Informacja dot. działalności ks. Sadłowskiego z 18.12.1978 r., k.37. Jako jeszcze wcześniejszą datę narodzenia się idei UL podaje ks. Sadłowski w relacji ustnej październik 1978 r.

¹⁹⁷ Dyskusja Panelowa..., op.cit., data wejścia 15.05.2010

¹⁹⁸ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

wyłoniła swoją reprezentację w postaci komitetów, inne pozostają bez takiej reprezentacji. W większości tych ośrodków organizowano kursy samokształceniowe i wykłady typu akademickiego. Dla zaspokojenia tych rosnących potrzeb powstała konieczność utworzenia Uniwersytetu Ludowego. Komitety Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej, Ziemi Grójeckiej, Rzeszowskiej, Tymczasowy Komitet Niezależnego Związku Zawodowego Rolników, Podlaski Komitet Samoobrony Ludzi Wierzących w porozumieniu z innymi niezależnymi ośrodkami chłopskimi postanowiły powołać Uniwersytet Ludowy. Uniwersytet ten postanowiono zlokalizować w Zbroszy Dużej koło Grójca. Wykłady będą się odbywać przez trzy następujące po sobie dni począwszy od pierwszego piątku każdego miesiąca. Najbliższe wykłady odbędą się w 2-4 marca br. Przewidziane są różnorodne tematy wykładów i dyskusji, a między innymi historia ruchu ludowego i batalionów chłopskich, prawo administracyjne, ekonomia, zagadnienia oświaty i wychowania, kwestie etnologiczne i etnograficzne¹⁹⁹. Jako główne dziedziny wykładów ksiądz Czesław Sadłowski podaje: socjologię, ekonomię, teologię, historię, wiedzę o mediach²⁰⁰.

Jednocześnie odbyły się pierwsze wykłady, m.in.: Anny Gadzalanki – Bojarowej, Michała Jagły, Wiesława Kęcika i Zbigniewa Romaszewskiego²⁰¹. Informację o powołaniu UL podało 15 lutego Radio Wolna Europa, informując o zakresie działania. Kolejna oddolna inicjatywa komitetów zaniepokoiła władze państwowe. Wojewoda radomski domagał się od bpa Modzelewskiego odwołania ks. Czesława Sadłowskiego ze Zbroszy²⁰².

Przed planowanymi na 2-4 marca 1979 r. wykładami w Zbroszy siły bezpieczeństwa zastosowały szczelną blokadę wsi, uniemożliwiając prelegentom dotarcie na miejsce. „Obstawiali dworce, przystanki, już nawet w Warszawie”²⁰³ – relacjonuje ks. Czesław Sadłowski. Według informacji tajnego współpracownika SB z 11 wykładowców na miejsce dotarł tylko Edward Kolejka. Zatrzymano m.in.: Jana Józefa Lipskiego, Andrzeja Zozulę, Halinę Gadzalankę-Bojarową, zawrócono Jana Kielanowskiego i Marka Rosponda²⁰⁴. Ksiądz Jan Zieja został przesłuchany, ale ze względu na jego podeszły wiek władze nie zdecydowały

---

¹⁹⁹ Świstak R., Uniwersytet..., op.cit.

²⁰⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

²⁰¹ IPN Ra 05/502, t.2, Szyfrogram z 7.02.1979 r., k.98

²⁰² IPN Ra 05/502, t.2, Pismo wojewody radomskiego Romana Maćkowskiego do ks. bpa Jerzego Modzelewskiego w sprawie ks. Czesława Sadłowskiego z 27.02.1979 r., Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, k.108-112

²⁰³ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

²⁰⁴ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, Kronika dot. wrogiej i szkodliwej działalności ks. Sadłowskiego z 19.05.1979 r., k.29

się na jego zatrzymanie, a jedynie zawróciły do Warszawy²⁰⁵. Zgromadzeni w sali parafialnej chłopcy podpisali petycję na rzecz uwolnienia Kazimierza Świtonia, ustalili także, że na przyszłość będą dezinformować służby bezpieczeństwa, podając fałszywe terminy wykładów. Ks. Sadłowski rozdał do kolportażu biuletyny KSChZG i ulotki z zakresami fał Radia Watykan²⁰⁶.

Następne wykłady odbyły się 8 kwietnia 1979 r., a poprowadzili je m.in. Marzena Górszczyk-Kęcikowa i Jacek Kuroń, który został ze Zbroszy wywieziony do Warszawy przez Białobrzegi między skrzyniami jabłek. Barwny opis przedzierania się do zablokowanej Zbroszy i wyjazdu z niej można znaleźć w jego książce „Gwiezdny czas”²⁰⁷. Podczas tego spotkania Wiesław Kęcik poinformował o powołaniu komitetu redakcyjnego „Placówki”²⁰⁸. Po letniej przerwie związanej z pracami polowymi Uniwersytet nie wykazywał już tak wielkiej aktywności, choć pojedyncze prelekcje odbywały się, jak np. wykład Mariana Piłki o zasadach prawa wyborczego w krajach Europy Zachodniej czy też wykład Krystyny Iwaszkiewicz z 11 czerwca 1980 r. na temat „Kłamliwej propagandy władz państwowych w telewizji”²⁰⁹. Jak widać, prelekcje dotyczyły nie tylko tematyki agrarnej, ale często miały wymiar ogólnospoleczny i polityczny, co spotykało się z tym ostrzejszą reakcją władz.

Mimo szeroko zakrojonego planu Uniwersytet Ludowy nie nabral masowego charakteru. Jako główne przyczyny takiego stanu rzeczy ksiądz Sadłowski podaje: blokady służb bezpieczeństwa i trudności komunikacyjne w dotarciu na wykłady²¹⁰. Niewątpliwie największą korzyść z funkcjonowania Uniwersytetu odnieśli mieszkańcy Zbroszy i

---

²⁰⁵ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

²⁰⁶ Tamże

²⁰⁷ Kuroń Jacek, op.cit, Londyn 1991. Tutaj przytaczam fragment relacji Kuronia: „Długo gubiłem obstawę, aż wreszcie spotkałem się z Marzeną Kęcikową w nocy, w Ogrodzie Saskim (...) Wymyśliliśmy, że okazją dotrzemy na wysokość wsi, a potem polami przejdziemy te 11 km (...) Nic nie widać, ciemno, tylko po szosie migają czasem światła samochodów milicyjnych. (...) Po chwili trafiliśmy na jakiś płot, siatkę i znów trzeba było decydować, w prawo czy w lewo na chybił trafił. Marzena wciąż modliła się głośno i wymodliła nam wreszcie posłańca, którego powitaliśmy jak anioła prosto z nieba. Anioł miał dobrze w czubie (...) i ostrzegł, że przed kościołem milicyjna suka stoi, więc lepiej opłotkami, od tyłu. Rzeczywiście z lasku weszliśmy prosto w przykościelny cmentarz, a już za nim plebania i radosny ks. Czesław, który na pierwszą mszę właśnie wstawał. Marzenę przygarnęły jakieś siostry zakonne, a ja padłem na ciepłe jeszcze łóżko ks. Czesia i już nic nie pamiętam aż do spotkania, które było bardzo liczne ku bezsilnej złości czekającej na mnie milicji. Po wykładzie wywieźli mnie stamtąd między skrzynkami jabłek”. Potwierdza tę relację ks. Sadłowski: „W wykładzie brało udział chyba 200 osób. Potem Kuroń wyjechał na zuku, ukryty między skrzynkami po jabłkach, a Marzena Kęcikowa wróciła później autobusem”, s. 88-89, zob. też: Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

²⁰⁸ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, Kronika dot. wrogiej i szkodliwej działalności ks. Sadłowskiego z 19.05.1979 r., k.33

²⁰⁹ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.5, Wyciąg z informacji uzyskanej od tw. ps. „Zenek” z 11.06.1980 r., k.234-5

²¹⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

okolicznych wsi – podnosząc poziom swojej wiedzy o kwestiach społecznych, politycznych, zawodowych, stykając się z najwybitniejszymi autorytetami naukowymi i moralnymi ówczesnej opozycji, rozwijając zdolności organizacyjne i utwierdzając w przekonaniu, że inicjatywy oddolne mają szanse powodzenia w starciu z komunistycznym reżimem.

Działalność Uniwersytetu była kontynuowana jeszcze w latach 1980-81, choć mniejszy udział w niej brali członkowie KOR; „była prowadzona m.in. przez pracowników SGGW, AR i SGPiS”²¹¹. Również w okresie stanu wojennego, a zwłaszcza po jego odwołaniu w Zbroszy organizowano pojedyncze wykłady na tematy rolnicze z udziałem m.in. przedstawicieli SGGW²¹².

II.8 Wybór Ojca Świętego w 1978 r., jego wizyta w Polsce w 1979 r. i echa tych wydarzeń w Zbroszy Dużej

W dniu 16 października 1978 r. doszło do wyboru kardynała Karola Wojtyły na papieża. Wojtyła kilkakrotnie wypowiadał się wcześniej przychylnie na temat wydarzeń związanych z walką o kościół w Zbroszy Dużej. Była to zatem dobra wiadomość dla ks. Czesława Sadłowskiego i jego parafian, którzy mogli się spodziewać poparcia już nie tylko polskiej hierarchii kościelnej, ale i samego papieża.

Już w kazaniu z 22 października 1978 r. ks. Czesław Sadłowski szeroko omawiał życiorys papieża, a w spotkaniach z parafianami z KSChZG podkreślał, że „papież popiera tych, co walczą o sprawiedliwość [w oryginale błędnie: „niesprawiedliwość”] społeczną, papież czuje żal do władz polskich”²¹³. Kiedy prymas Wyszyński odniósł się z dezaprobatą do wykorzystania obiektów sakralnych dla celów KSChZG, ks. Czesław Sadłowski, broniąc swego stanowiska, powoła się na słowa Wojtyły²¹⁴. W listopadzie 1979 r. ministranci ks. Czesława Sadłowskiego kolportowali podczas mszy egzemplarze listu papieża Jana Pawła II

---

²¹¹ Baran J., Komitet..., op.cit.

²¹² IPN Ra 05/502, t.7, szyfrogram z 22.11.1983 r., k.201

²¹³ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, Szyfrogram kpt. Turczynowskiego, z-cy naczelnika Wydziału IV KWMO w Radomiu z dn. 23.10.1978 r., k.270

²¹⁴ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit. Ksiądz Sadłowski tak wspomina tę sytuację: „Kuroń spotykał się z kard. Wojtyłą i był u bpa Tokarczuka i rozmawiał o mojej sprawie. Kardynał Wojtyła powiedział, że ksiądz, który buduje kościół, ma prawo tam pozostać. A chłopci mają prawo do kościoła. Ksiądz prymas wezwał mnie na rozmowę w sprawie Komitetu, powiedział, żeby uwolnić kościół od spotkań Komitetu. Odpowiedziałem, że ludzie mają prawo do kościoła, to oni go budowali, im się też coś należy. Po tych wyjaśnieniach prymas mi pobłogosławił”

do Polaków, „wydanego w formie jednokartkowej ulotki, wykonanej na powielaczu białkowym”²¹⁵.

Władze bezpieczeństwa w ten sposób opisywały reakcję Zbroszy na wynik konklawe: „Szczególnie ożywioną działalność Sadłowskiego obserwujemy w ostatnim okresie czasu po wybraniu na papieża kardynała Wojtyły. Sadłowski (...) stwierdza, że obecny papież jest człowiekiem walczącym o sprawiedliwość społeczną i z pewnością będą mieli [jego] aprobatę”²¹⁶.

Ksiądz Czesław Sadłowski, zwłaszcza przed nadchodzącą pielgrzymką papieską, rozpowszechnia materiały związane z Janem Pawłem II, co także nie uchodzi uwagi władz bezpieczeństwa: „[26 maja 1979 r.] o godz. 16.20 w miejscowości Promna na skrzyżowaniu zatrzymaliśmy samochód marki Fiat 125p, którym kierował właściciel Kuśmierski Eugeniusz, z którym jechał po cywilnemu ks. Sadłowski Czesław nie posiadający przy sobie żadnych dokumentów oraz t.w. ps. „Aster” z ciężkim bagażem. Wstępna rewizja wykazała, iż w wielkiej walizie wiozą ok. 1000 biuletynów i komunikatów wydawanych w Zbroszy oraz różnych odbitek i kart pocztowych z podobizną Jana Pawła II”²¹⁷. W biuletynie KSChZG z maja 1979 r. zostaje opublikowany list Komitetu do papieża, zawierający m.in. takie sformułowania: „przez przyjazd Twój polskie społeczeństwo ma możliwość dokonania społecznego rachunku sumienia i oceny swego położenia (...) machina [państwowa] usilnie niszczy nasze życie społeczne i gospodarkę”²¹⁸.

Ksiądz Sadłowski brał aktywny udział w organizacji wyjazdu mieszkańców Zbroszy i okolic na uroczystości pielgrzymkowe w Warszawie, rozprawdzając karty wstępu i karty parkingowe²¹⁹. Wraz z ośmioma osobami, które miały pełnić rolę porządkowych na uroczystościach udał się wieczorem 1 czerwca 1979 r. do Warszawy. Osoby, które przyjechały Nysą ks. Czesława Sadłowskiego, wzięły wraz z nim udział w uroczystościach na Pl. Zwycięstwa w dniu 2 czerwca 1979 r. Następnego dnia podczas nabożeństw ks. Sadłowski przekazywał wrażenia z pielgrzymki papieskiej²²⁰.

---

²¹⁵ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Szyfrogram kpt. Turczynowskiego, z-cy naczelnika Wydziału IV KWMO w Radomiu z dn. 19.11.1978 r., k.9

²¹⁶ Tamże, t.1, Analiza – ocena – i plan dalszych operacyjnych przedsięwzięć w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. Demagodzy z 25.10.1978, k.142-153

²¹⁷ Tamże, t.3, Szyfrogram z 26.05.1979, k.91-92

²¹⁸ Tamże, t.3, Szyfrogram kpt. Turczynowskiego, z-cy naczelnika Wydziału IV KWMO w Radomiu z dn. 21.05.1979 r., k.54-55

²¹⁹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

²²⁰ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.3, notatka służbowa ppor. Drogosiewicza z 8.06.1979 r., k.136-139

Pielgrzymka papieska w dniach 2-10 czerwca 1979 r. jest wielkim wydarzeniem religijnym, społecznym i politycznym. Liberalizacja stosunku państwa do Kościoła oraz osłabienie pozycji tego pierwszego stały się faktem. Nie oznaczało to oczywiście powstrzymania represji wobec poszczególnych duchownych, czego najbardziej dramatycznym przykładem było zamordowanie ks. Popiełuszki²²¹. Ks. Czesław Sadłowski również miał wkrótce doświadczyć dotkliwych represji, jednakże przekonanie o poparciu Watykanu dodawało mu sił. Jak 25 listopada 1979 r. stwierdzał jeden z t.w. SB: „Sadłowski oświadczył, że otrzymał pozdrowienia wraz z podziękowaniami od papieża Jana Pawła II za walkę o prawa i byt chłopów w kraju (...) Jest z nich zadowolony i cieszy się, że ma poparcie w Rzymie”²²².

II.9 Msze święte patriotyczne i rocznicowe

Jak podkreśla ksiądz Sadłowski, msze związane z rocznicami niepodległościowymi nie były powiązane z otwartymi antykomunistycznymi manifestacjami. Potwierdzają to również tajni współpracownicy SB, stwierdzając, że: „podczas kazania ks. Sadłowski nie poruszał treści politycznych”²²³

Msze rocznicowe były jednak zawsze okazją do zawarcia w kazaniu treści patriotycznych i niepodległościowych. Msze takie miały miejsce w najważniejszych dla niepodległości Polski rocznicach: 3 maja, 15 sierpnia, 11 listopada. Władze bezpieczeństwa donosiły m.in.: „informuję, że w dniu dzisiejszym 12.11.1978 r. (...) ks. Sadłowski odczytał bez komentarza list Episkopatu Polski poświęcony rocznicy 60-lecia odzyskania niepodległości. Po odczytaniu listu wierni odmówili modlitwę za pomyślność ojczyzny”²²⁴, „W dniu 11.XI.1979 na kazaniu ks. Sadłowski na kazaniu kazał ludziom się modlić za poległych w odzyskaniu wolności oraz za walczących obecnie o prawa człowieka. Chodziło mu o 62 [błędnie] rocznicę odzyskania niepodległości”²²⁵.

Innymi okazjami do kazań o charakterze patriotycznymi były msze związane z rocznicami represji komunistycznych. „Głosiłem też kazania w rocznicę wydarzeń

---

²²¹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad, op.cit. Zgodnie z relacją ks. Sadłowskiego jeden z morderców ks. Popiełuszki, Grzegorz Piotrowski, niedługo przed porwaniem ks. Popiełuszki odwiedził Zbroszę. Nie wiadomo, jaki był cel tej wizyty.

²²² Archiwum IPN, 0204/1449, t.2, k.151-156

²²³ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, szyfrogram z 24.05.1979 r., k.201

²²⁴ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, Szyfrogram z 12.11.1978, k.339

²²⁵ IPN Ra 05/502, t.4, Informacja t.w. ps. „Janek” z 13.11.1979 r., k.119

grudniowych czy czerwcowych w Radomiu”²²⁶. Charakter demonstracji patriotycznych przybierała też niekiedy wędrówka obrazów świętych po domach mieszkańców Zbroszy, jak np. w 1982 r.: „Po mieszkaniach jest obnoszony obraz Matki Boskiej. Obraz był u Macierzyńskiego, który (...) modlił się za Solidarnością, aby Matka Boska dopuściła, aby Solidarność zwyciężyła (...) Natomiast w dniu 9.05.1982 r. ks. Sadłowski przeprowadzał obraz (...) ze szkoły (...) i pierwsza flaga o kolorze biały z napisem czarnymi literami >Solidarność< [pisownia oryginału – przyp. aut.]”²²⁷.

Okazją do zgromadzenia się ogromnej liczby wiernych Zbroszy, a także do największego zjazdu opozycjonistów antykomunistycznych w tym regionie była Msza św. w kwietniu 1983 r., na której ksiądz Sadłowski ochrzcił syna Marzeny i Wiesława Kęcików – Jana²²⁸. Na uroczystościach była obecna niemal cała opozycja z Anną Walentynowicz, J.J. Lipskim i Jackiem Kuroniem na czele.

Ważne kazania wygłaszał również współpracujący z opozycją i wspomagający ks. Czesława Sadłowskiego ks. Stanisław Małkowski, odwiedzający Zbroszę. Na przykład 20 lipca 1980 r. w swoim kazaniu mówił m.in., że: „kres rządów komunistów jest niedaleki, (...) władze zaczynają się bać organizacji opozycyjnych”²²⁹. W innym kazaniu Małkowski odniósł się do zakłamywanej przez propagandę zbrodni katyńskiej, podając liczbę zamordowanych i wskazując prawdziwych sprawców zbrodni, a także stwierdzając, że „naród polski nie powinien tego zapomnieć”²³⁰. Ksiądz Małkowski był także autorem antyreżimowych kazań okresu początku stanu wojennego²³¹.

Tego typu uroczystości i spotkania animowane przez księdza Sadłowskiego służyły stałemu utrzymywaniu i podnoszeniu świadomości społecznej, narodowej i historycznej mieszkańców parafii Zbrosza Duża.

---

²²⁶ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

²²⁷ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.6, Notatka urzędowa posterunku MO w Jasieńcu z 10.05.1982 r., k.111

²²⁸ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

²²⁹ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.5, Informacja Komendanta Wojewódzkiego MO w Radomiu z lipca 1980 r., k.231

²³⁰ IPN Ra 05/502, t.5, Szyfrogram z 3.11.1980 r., k.381

²³¹ Tamże, t.6, Pismo G.096/82 z 16.02.1982 r., k.7-9

II.10 Represje wobec społeczności Zbroszy i okolic w okresie działania KSChZG

Już od chwili powstania KSChZG skupił na sobie uwagę władz komunistycznych, postrzegających go (jak najsluszniej zresztą) jako duże zagrożenie. 13 września 1978 r., a więc zaledwie 4 dni po utworzeniu Komitetu, KW MO w Radomiu przygotowała „plan przedsięwzięć operacyjno-profilaktycznych”, który zakładał m.in.:

„ – dążenie do pozbawienia oparcia ks. Sadłowskiego wśród wiernych (...)

- (...) pogłębić istniejący konflikt między ks. Sadłowskim a ks. Florianem Szablowskim (...)

- kompromitowanie i podrywanie autorytetu ks. Sadłowskiemu w środowisku wiernych, jako głównemu demagogowi i inspiratorowi wrogiej działalności”²³². Środowisko KSChZG było nieustannie inwigilowane za pośrednictwem tajnych współpracowników SB, każdy krok ks. Czesława Sadłowskiego był pilnie śledzony przez władze, ze sporządzaniem stenogramów z jego kazań włącznie. Działalność Czesława Sadłowskiego, a także jego powiązania z KOR, rozpracowywane były w ramach operacji „Demagodzy” i „Dobrodziej”. Również Zdzisław Ostatek, jeden z najaktywniejszych działaczy KSChZG, doczekał się odrębne „sprawy rozpracowania” o kryptonimie „Przywódca”. Według informacji SB wewnątrz KSChZG i w jego bliskich kręgach funkcjonowało co najmniej kilku tajnych współpracowników o pseudonimach „Janek”, „Grzegorz”, „Jagoda”, „Wisła”, „Wierzba”. Oficerowie bezpieczeństwa cały czas prowadzili profilaktyczne rozmowy z rolnikami, próbując ich zastraszyć, odwoływano się również do krewnych zamieszkałych poza Zbroszą (również do rodzeństwa ks. Czesława Sadłowskiego)²³³, często posługiwano się szantażem wobec mieszkańców Zbroszy w celu nakłonienia ich do współpracy²³⁴ lub wycofania się z działalności KSChZG²³⁵.

Dotkliwym sposobem zniechęcania chłopów do działalności w KSChZG były blokady Zbroszy – jedna, trwająca od 11 września do 17 października 1978 r., a potem kolejne, krótsze, w terminach wykładów Uniwersytetu Ludowego i planowanych przyjazdów przedstawicieli KOR i opozycyjnych działaczy ludowych. Wielokrotnie uniemożliwiano

---

²³² Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.1, Plan przedsięwzięć operacyjno-profilaktycznych Wydziału IV KW MO w Radomiu doteczki ew[idencji] operacyjnej na ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii Zbrosza Duża, k.46-49

²³³ Tamże, t.3, Notatka służbowa z rozmów z rodziną ks. Czesława Sadłowskiego zamieszkałą na terenie woj. suwalskiego z 6.10.1978 r., k.285

²³⁴ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit. Szantaż mógł być środkiem do zwerbowania nowego tajnego współpracownika: „Jak jechał jakiś młody po pijanemu, to dawali mu wybór: będziesz donosił albo pójdiesz siedzieć” – wspomina ks. Sadłowski w relacji ustnej.

²³⁵ Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, Komunikat nr 13 KSChZG z 15.01.1979 r., k.67

przyjazd m.in. Jacka Kuronia, Wiesława Kęcika, profesorów Lipskiego i Kielanowskiego (zob. rozdział dot. Uniwersytetu Ludowego).

Członkowie i sympatycy KSCh ZG padali też ofiarą rewizji, jak np. pięciu rewizji przeprowadzonych rano 28 kwietnia 1979 r., podczas których znaleziono egzemplarze „Placówki” i „Biuletynu KSChZG”²³⁶.

O innych działaniach władz bezpieczeństwa można dowiedzieć się z biuletynów Komitetu. I tak w lutym 1979 r. założono podsłuch w gospodarstwie Henryka Wojdaka, a po zdemaskowaniu podsłuchu próbowano oskarżyć Wojdaka o kradzież tego urządzenia z radiowozu policyjnego²³⁷. W tym samym miesiącu wymierzono kolegią „za utrudnianie pracy komornikom egzekwującym należności emerytalne”²³⁸.

W listopadzie 1979 r. powrócili do wsi komornicy, w tym samym miesiącu przeprowadzono także rewizję u sołtysa Zbroszy, Jerzego Górskiego²³⁹.

Najbardziej spektakularna i jednocześnie najbardziej brutalna akcja wymierzona w ks. Sadłowskiego miała miejsce w nocy z 31 stycznia na 1 lutego 1980 r. Akcja miała na celu „likwidację bazy poligraficznej” w Zbroszy, a w celu jej skutecznego wykonania wykorzystano pomoc agenta SB Leopolda Gierka, ps. „Boniecki”. Wieczorem 31 stycznia wykonywał on wraz z ks. Czesławem Sadłowskim kopie na nielegalnym powielaczu w przybudówce kościoła. Wkrótce potem do drzwi księdza zapukała kobieta prosząca, aby Czesław Sadłowski udał się do jej chorego ojca. Po otwarciu drzwi do środka wtargnęli w większości nieumundurowani funkcjonariusze MO i SB, według relacji Czesława Sadłowskiego około 10 osób. Dokonano przeszukania przybudówki i kościoła, ks. Czesław Sadłowski został uderzony w twarz, poszarpano na nim ubranie. W trakcie przeszukania znaleziono m.in. powielacz, 51 ryz papieru formatu A3, 18 matryc i wiele wydawnictw opozycyjnych z „Placówką” i „Biuletynem KSChZG” na czele²⁴⁰. Księdza Czesława Sadłowskiego sfotografowano na tle zajętego powielacza. Następnie proboszcza przewieziono do Radomia, gdzie był przesłuchiwany w KW MO, a potem w prokuraturze²⁴¹. W trakcie

---

²³⁶ IPN Ra 05/502, t.3, Szyfrogram z-cy naczelnika IV Wydziału KW MO por. J. Szybera z 28.04.1979 r., k.19-20

²³⁷ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

²³⁸ Baran J., op.cit.

²³⁹ IPN Ra 05/502, t.4, Notatka służbowa ze spotkania z t.w. ps. „Janek” w dn. 28.XI.1979 r., k.157

²⁴⁰ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit. Dokładny opis akcji z punktu widzenia MO: IPN Ra 05/502, t.4, Szyfrogram naczelnika Wydziału III KW MO w Radomiu ppłk K. Śledzia z 1.02.1980 r., k.281-282; zob. także: IPN Ra 05/502, t.4, Informacja t.w. ps. „Wojtek” z 2.02.1980 r., k.283-284

²⁴¹ IPN Ra 05/502, t.4, Szyfrogram naczelnika Wydziału III KW MO w Radomiu ppłk K. Śledzia z 1.02.1980 r., k.281-282

przesłuchań kilkakrotnie dokonywano osobistej rewizji, pobierano odciski palców, grożono więzieniem, składano także propozycje współpracy²⁴². 1 lutego ks. Czesław Sadłowski został zwolniony.

Wyniki rewizji w kościele w Zbroszy stały się pretekstem do wywierania przez władze państwowe nacisków na hierarchów kościelnych (w szczególności bpa Modzelewskiego) w celu usunięcia ks. Sadłowskiego ze Zbroszy. Z proboszczem rozmawiał na ten temat nawet prymas Wyszyński, ale i wobec niego Czesław Sadłowski bronił swego stanowiska, powołując się na poparcie Jana Pawła II z czasów, gdy był metropolitą krakowskim. Proboszcza poparli również wierni, wysyłając m.in. w tej sprawie delegację do UW w Radomiu 7 lutego 1980 r.²⁴³

Rzecz jasna ani ks. Sadłowski, ani jego parafianie nie ugięli się wobec represji i prowadzili swą działalność w ramach KSChZG nieprzerwanie do momentu rejestracji niezależnych związków zawodowych, a potem włączyli się w ich nurt (zob. rozdział dotyczący NSZZ „Solidarność” RI).

---

²⁴² Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

²⁴³ Opozycja demokratyczna w Polsce w świetle akt KC PZPR 1976-1980. Wybór dokumentów, wybór, wstęp i opracowanie Ł. Kamiński, P. Piotrowski, Wrocław 2002

Rozdział III. Od powstania rolniczych związków zawodowych do schyłku istnienia systemu komunistycznego

III.1 Rola Zbroszy Dużej w powstaniu i działalności NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych

Powstanie zawodowych związków chłopskich miało doniosłe znaczenie historyczne, zwłaszcza ze względu na fakt, że do 1981 r. nie istniał w Polsce żaden rolniczy związek zawodowy, co na tle innych państw europejskich było ewenementem. „Fakt ten oznaczał jawną dyskryminację stanu chłopskiego, gdyż inne grupy społeczne takie związki posiadały. Ponadto, bez związków zawodowych rolnicy nie mogli w pełni brać w pełni udziału w życiu społecznym, gdyż działalność społeczna, a zwłaszcza domaganie się praw i obowiązków były nielegalne”²⁴⁴.

KSchZG, jako najprężniej działający komitet samoobrony, blisko powiązany z kręgami opozycyjnej inteligencji, szybko podjął ideę robotniczej „Solidarności” i dążył do utworzenia niezależnych związków zawodowych rolników. 7 września 1980 r., z inicjatywy KSchZG, KSchZRz, TKNZZR i przedstawiciele niezależnych pism chłopskich podjęto decyzję o utworzeniu związków zawodowych²⁴⁵. Zgodnie z informacją Wiesława Kęcika, którą przekazał na zebraniu KSchZG 15 września 1980 r., celem nowych związków ma być „bronienie interesów rolników indywidualnych”²⁴⁶. 21 września 1980 roku w Warszawie odbyło się zebranie organizacyjne ogólnopolskiego zrzeszenia rolników, na którym opracowano 24 postulaty i przyjęto statut. Przyjęto nazwę Komitet Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników "Solidarność Wiejska"²⁴⁷. O roli działaczy ziemi grójeckiej świadczy fakt, że w zebraniu organizacyjnym wzięło udział siedmiu członków KSchZG, a trzech z nich: M. Macierzyński, Z. Ostatek i H. Wojdak – weszło do komitetu założycielskiego. Prezesem Komitetu został Zdzisław Ostatek²⁴⁸, w jego grójeckim mieszkaniu znajdował się też punkt konsultacyjny niezależnego związku. Podobny punkt

---

²⁴⁴ Historia Związku NSZZ Rolników Indywidualnych "Solidarność", http://www.solidarnosci.pl/historia/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=1&Itemid=2, data wejścia 15.02.2011

²⁴⁵ IPN Ra 05/502, t.5, Szyfrogram z 15.09.1980 r., k.343

²⁴⁶ Tamże

²⁴⁷ Historia Związku NSZZ Rolników Indywidualnych "Solidarność", http://www.solidarnosci.pl/historia/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=1&Itemid=2, data wejścia 15.02.2011

²⁴⁸ IPN Ra 05/502, t.5, Notatka służbowa z 24.09.1980 r., k.351

znalazł się także w Lisewie, oraz, oczywiście – w Zbroszy Dużej, na zakrystii kościoła²⁴⁹. Zbrosza tradycyjnie była jednym z najmocniejszych punktów organizacji związkowej, tam też ściągali zaangażowani rolnicy z całego regionu. Doskonałym przykładem wpływu zbroskiej organizacji na okolicznych chłopów jest spotkanie z 28 września 1980 r., na którym z inicjatywy rolników ze wsi Olszamy powołano lokalne koło NSZZR. Spotkanie odbyło się bezpośrednio po regularnym spotkaniu KSChZG i zgromadziło również wcześniej niezaangażowanych rolników; członkowie KSChZG także wzięli udział w zgromadzeniu²⁵⁰. Członkowie KSChZG oraz nowych związków zawodowych spotykali się w tym okresie niezwykle intensywnie, często z udziałem dziennikarzy zagranicznych, co pieczołowicie odnotowały władze bezpieczeństwa²⁵¹. Najaktywniejsi działacze spotykali się z opozycyjnym środowiskiem z Warszawy, głównie z Wiesławem i Marzeną Kęcikami. Wraz z nimi przystąpiono do aktywnej organizacji kół NSZZR w całym regionie grójeckim²⁵². Także ksiądz Czesław Sadłowski angażował się w działalność NSZZR „Solidarność Wiejska”, występując m.in. na zjeździe związku w Warszawie, 14 grudnia 1980 r., gdzie zgłaszał postulaty rzetelnej polityki informacyjnej państwa, równych praw dla sektora rolnictwa indywidualnego, reformy szkolnictwa, służby zdrowia i oczywiście wzywał się do jednoczenia w wolnym związku zawodowym rolników²⁵³. Podobne postulaty zawarł ksiądz Czesław Sadłowski w niektórych kazaniach, między innymi 8 lutego 1981 r. w Radomiu na mszy w intencji NSZZR „Solidarność Wiejska”. Działania ks. Czesław Sadłowskiego miały na celu wspieranie związku, którego legalne istnienie było wciąż kwestionowane przez władze. 24 września 1980 r. Ostatek złożył w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie wniosek o rejestrację NSZZR „Solidarność Wiejska”²⁵⁴ (w tym samym dniu wniosek rejestracyjny dla NSZZ „Solidarność” składa Lech Wałęsa). Sąd Wojewódzki (29 października 1980 r.), a następnie Sąd Najwyższy (10 lutego 1981 r.) kolejno odmawiają zarejestrowania związku ze względów proceduralnych – brak podstaw prawnych. Zdzisław Ostatek komentował to następująco: „Związek, czy to się podoba władzy, czy nie – jest faktem, a faktów cofnąć się nie da”²⁵⁵. Swoje poparcie dla inicjatywy rejestracyjnej wyraził również prymas

---

²⁴⁹ Tamże, Notatka służbowa z 30.09.1980 r., k.355

²⁵⁰ Tamże

²⁵¹ IPN Ra 05/502, t.5, szyfrogramy z 21 i 28.10.1980, 7.11.1980 r., k.376-379, 384

²⁵² IPN Ra 05/502, t.5, szyfrogram z 12.01.1980 r. k.417

²⁵³ IPN Ra 05/502, t.5, Stenogram przemówienia ks. Sadłowskiego, k.414-416

²⁵⁴ IPN Ra 05/502, t.5, notatka służbowa z 24.09.1980 r., k.351

²⁵⁵ Cyt za: Winiarski Janusz, Problemy tworzenia rolniczej „Solidarności”, <http://www.solidarnosc.org.pl/?lublin/25sym14html.html>, data wejścia: 17.06.2010

Wyszyński²⁵⁶. Decyzje SN wywołały falę strajków i demonstracji chłopskich, szczególnie silnych w rejonie rzeszowskim. Związek wciąż wzmacniał się, jednocząc regionalne inicjatywy i przekształcając w NSZZ RI "Solidarność", w czym udział miały także wystąpienia księdza Czesława Sadłowskiego.

Pod koniec marca 1981 r. odbył się I Krajowy Zjazd Ogólnopolski NSZZ RI "Solidarność" w Jarosławiu. Władze ostatecznie ugięły się przed siłą chłopskiego oporu, a także naciskom Kościoła²⁵⁷, i zobowiązały się do zmiany istniejącego prawa w celu umożliwienia rejestracji związku. Stało się to 12 maja 1981 roku.

Na kolejne siedem miesięcy przypada aktywna działalność związku, głównie na polu podnoszenia świadomości chłopów i informowania ich o aktualnych wydarzeniach. Związek powołuje własne wydawnictwo, prowadzi kolportaż własnego biuletynu oraz książek. Prężny lokalny związek ze Zbroszy, posiadający kilkuletnie doświadczenia KSChZG, już 19 marca 1981 r. podjął decyzję o konieczności stworzenia biuletynu lokalnego „Solidarność Wiejska Ziemi Grójeckiej” i przeprowadzeniu na ten cel zbiórki pieniędzy²⁵⁸. Ta działalność zostanie brutalnie przerwana z chwilą ogłoszenia stanu wojennego.

Działalność na rzecz ruchu związkowego rolników była w przypadku księdza Czesława Sadłowskiego powiązana z bliskimi kontaktami z „Solidarnością” robotniczą. Ksiądz Czesław wspomina swoją obecność na „poświęceniu krzyży w Gdańsku, na zjeździe >Solidarności<”²⁵⁹, a także swoje kontakty z Lechem Wałęsą – pierwsze spotkanie w Stoczni Gdańskiej, a potem wspólne wystąpienie przed robotnikami w Radomiu²⁶⁰.

Ksiądz Sadłowski mimo dużego zaangażowania w ruch związkowy nie rezygnuje także z rozwijania działalności o charakterze religijnym i duszpasterskim. 6 września dokonuje poświęcenia sprowadzonego przez siebie budynku z gotowych elementów drewnianych w Woli Łychowskiej. Budynek ten o powierzchni 30 metrów kwadratowych posłuży jako punkt katechetyczny²⁶¹. Jego otwarcie, nie do końca zgodne z zapisami pozwolenia na budowę, jest kolejnym przykładem skutecznego prowadzenia przez księdza Sadłowskiego polityki faktów dokonanych wobec władz. Atmosfera odzyskiwanej przez „Solidarność” wolności niewątpliwie ułatwiała takie przedsięwzięcia.

---

²⁵⁶ Zob. Dudek A., Gryz R., op. cit., s.365

²⁵⁷ Kaczorowski Andrzej W., Kościół wobec wsi. Duszpasterstwo rolników [w:] Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego, red. Wiesław J. Wysocki, Warszawa 2004, s.111

²⁵⁸ IPN Ra 05/502, t.5, Meldunek operacyjny bez daty, k.448

²⁵⁹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

²⁶⁰ Tamże

²⁶¹ IPN Ra 05/502, t.5, Szyfrogram z 7 września 1981 r., k.454

III.2 Stan wojenny w Polsce i jego echa w Zbroszy Dużej

Decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce²⁶², mimo iż środowiska opozycyjne rozważały taki krok władz²⁶³, była ogromnym zaskoczeniem i szokiem dla społeczności Zbroszy Dużej²⁶⁴. Jednakże zaprawieni w zmaganiach z władzą chłopi nie dali się zastraszyć. Bardzo istotną rolę w podtrzymywaniu na duchu mieszkańców Zbroszy odegrał oczywiście ksiądz Czesław Sadłowski. W kazaniach i spotkaniach z ludnością ksiądz Czesław informował parafian o aktualnej sytuacji politycznej, nie obawiając się wygłaszania antyrządowych komentarzy. Podczas Pasterki 24 grudnia 1981 r. powiedział m.in., że „przy wigilijnym stole zabrakło niektórych Polaków”²⁶⁵ – internowanych, uwięzionych. Kilkakrotnie zapraszał niezwykle radykalnego księdza-opozycjonistę Stanisława Małkowskiego, który wygłosił kazania 25 grudnia 1981 r., 10 stycznia i 7 lutego 1982 r., obarczając partię i ZSRR winą za sytuację w kraju i wieszcząc zwycięstwo „Solidarności”²⁶⁶.

Ksiądz Sadłowski nie zaniechał również rozpowszechniania literatury bezdebitowej, co potwierdzają dokumenty z rewizji przeprowadzonych m.in. u Henryka Wojdaka²⁶⁷. Odnaleziono u niego kolportowaną przez ks. Sadłowskiego broszurę „Cud w Zbroszy Dużej” (w aktach bezpieki błędnie „Lud w Zbroszy Dużej”)²⁶⁸. Innym pismem powielanym w Zbroszy, które można odnaleźć w archiwach organów bezpieczeństwa, jest „Głos Wolnego Chłopa”²⁶⁹. Ksiądz Sadłowski rozpowszechniał również informacje dotyczące wydarzeń w kopalni „Wujek” z grudnia 1981 r. oraz informacje o losie internowanych działaczy opozycyjnych²⁷⁰. Informacje te uzyskiwał z pierwszej ręki, odwiedzając internowanych działaczy²⁷¹. Kontakty z opozycją były cały czas pielęgnowane i nadawano im wysoką rangę, o czym świadczy odczytanie na Pasterce w 1982 roku listu Lecha Wałęsy²⁷². Te wszystkie działania decydowały o tym, że społeczność Zbroszy Dużej była doskonale zorientowana w sytuacji politycznej w kraju i nie ulegała państwowej propagandzie.

---

²⁶² Zob. Holzer J., *Solidarność 1980-1981. Geneza i historia*, Warszawa 1984, s.76-84

²⁶³ Kuroń J., op.cit., s. 198

²⁶⁴ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

²⁶⁵ IPN Ra 05/502, t.6, Notatka służbowa z 29.12.1981 r., k.10

²⁶⁶ Tamże, t.6, Pismo G.096/82 z 16.02.1982 r., k.7-8

²⁶⁷ Tamże, Notatka służbowa z 12.02.1982 r., k.21

²⁶⁸ Tamże, Pismo G.075/82 z 16.02.1982 r., k.29

²⁶⁹ Tamże, „Głos Wolnego Chłopa”, nr 10/82, k.162-166

²⁷⁰ Tamże, Wyciąg z informacji od TW ps. „Grzegorz” z 24.03.1982 r., k.95

²⁷¹ Tamże, Pismo KWMO w Skierniewicach z 13.08.1982 r., k.119

²⁷² Tamże, Wyciąg z informacji od TW ps. „Zenek” z 27.12.1982, k.221

W związku z wprowadzeniem stanu wojennego mieszkańcy regionu cierpieli wskutek zakazów swobodnego poruszania się po kraju. Ksiądz Sadłowski łamał świadomie te zakazy, przedstawiając delegacje z pieczęcią kościelną, w ten sposób umożliwiał także podróże niektórym parafianom, szczególnie działaczom opozycji chłopskiej. „Komisarz w Jasięcu wydawał zezwolenia na wyjazd do Warszawy (...) Jak nie dał, to wystawiałem delegację kościelną”²⁷³.

Zgodnie z informacjami MO ksiądz Czesław Sadłowski był również zaangażowany w pomoc ukrywającym się przed władzami bezpieczeństwa działaczom opozycji, w tym Janowi Narożniakowi²⁷⁴.

Wsparcie księdza Czesława Sadłowskiego zyskiwały również manifestacje niepodległościowe i opozycyjne, jak chociażby ta z 9 maja 1982 r., kiedy podczas przenosin obrazu Matki Boskiej niesiono flagę „Solidarności”²⁷⁵. Istotnym wydarzeniem dla życia duchowego parafian zbroskich była też msza celebrowana 29 sierpnia 1982 r. przez prymasa Józefa Glempa, który w kazaniu zwracał się do Matki Boskiej o „dar wprowadzenia ładu w naszym kraju”²⁷⁶. W imieniu NSZZ RI prymasa witał działacz KSChZG Mirosław Macierzyński²⁷⁷. Flaga „Solidarności” pojawiła się też podczas corocznej pielgrzymki mieszkańców Zbroszy Dużej do sanktuarium w pobliskim Lewiczyńcu tuż po odwołaniu stanu wojennego, 15 sierpnia 1983 r.²⁷⁸.

W czasie powstawania „Solidarności”, a potem stanu wojennego życie społeczne, religijne i polityczne Zbroszy Dużej, podobnie jak w okresie walki o budowę kościoła i funkcjonowania KSChZG, było poddane inwigilacji i szykanom ze strony władz komunistycznych.

Tajni współpracownicy służb bezpieczeństwa, tacy jak „Grzegorz”²⁷⁹, „Jagoda”²⁸⁰, „Sylwek”²⁸¹, relacjonowali władzom treść wygłaszanych w Zbroszy kazań, a także rozmów między księdzem Sadłowskim a głównymi aktywistami chłopskimi – Mirosławem Macierzyńskim, Henrykiem Wojdakiem, Jerzym Górskim.

---

²⁷³ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopada 2010, op.cit.

²⁷⁴ IPN Ra 05/502, t.6, Pismo KSMO w Warszawie z 3.08.1982 r., k. 170

²⁷⁵ Tamże, Notatka urzędowa posterunku MO w Jasięcu z 10.05.1982 r., k.111

²⁷⁶ IPN Ra 05/502, t.6, Stenogram z 30.08.1982 r., k.120

²⁷⁷ Tamże, Wyciąg z informacji od TW ps. „Grzegorz” z 10.09.1982 r., k.146

²⁷⁸ Tamże, t.7, Informacja G-553/III/83 z 16.08.1983 r., k.173-174

²⁷⁹ Tamże, t.6, Wyciąg z informacji od TW ps. „Grzegorz” z 21.04.1982 r., k.102-103

²⁸⁰ Tamże, t.6, Wyciąg z informacji od TW ps. „Jagoda” z 10.09.1982 r., k.138-139

²⁸¹ Tamże, t.6, Wyciąg z informacji od TW ps. „Sylwek” z 4.01.1982 r., k.225-226

Głównym celem ataków i prowokacji był oczywiście ksiądz Czesław Sadłowski. Po akcji przejścia powielacza służby bezpieczeństwa nie dopuściły się już bezpośrednich ataków na osobę ks. Sadłowskiego. Miejsce funkcjonariuszy zastąpili teraz „nieznani sprawcy”, którzy 6 stycznia 1983 r. dokonali próby podpalenia parafii, oblewając drzwi plebanii płynami łatwopalnymi i podkładając ogień, a następnie uciekając²⁸². Pożar ugasił sam ksiądz Czesław Sadłowski, sprawców nie ujęto. Ksiądz Czesław Sadłowski był przekonany, że atak na plebanie był kolejną prowokacją służb bezpieczeństwa, czemu dał wyraz w trakcie przesłuchania jako świadek w śledztwie o usiłowanie podpalenia plebanii²⁸³.

Również działalność społeczna księdza Sadłowskiego była poddana prowokacjom władz bezpieczeństwa. Kiedy w grudniu 1983 r. ksiądz Czesław wziął udział w akcji rozdawania otrzymanych z darów butów²⁸⁴, służby bezpieczeństwa kolportowały ulotkę z obraźliwym wierszem, sugerującym, że buty były sprzedawane rolnikom w zamian za ich produkty: „Sadłowski – sadło, a Karpik – karpie/Kęcik kęs szynki od chłopa szarpie/Handel więc kwitnie wokół świątyni/Nie bez udziału tuczonyj świni”²⁸⁵. Sugerowano także, że zamiast chłopom, ksiądz rozdał buty „dysydentom politycznym”²⁸⁶. Szkalowanie księdza Czesława Sadłowskiego miało na celu realizację jednego z głównych celów organów bezpieczeństwa, czyli podkopania jego autorytetu wśród chłopów. Działania te okazały się jednak nieskuteczne.

Szykany były skierowane także wobec współpracowników księdza Sadłowskiego, czego najlepszym przykładem jest sprawa Piotra Komisarza, który od listopada 1983 r. przebywał w parafii Zbrosza Duża, pomagając księdzu Czesławowi Sadłowskiemu w rozdawaniu darów i kolportażu bezdebitowej literatury²⁸⁷. W styczniu Piotr Komisarz został zatrzymany pod zarzutem niedopełnienia obowiązku meldunkowego oraz uchylania się od służby wojskowej i ukarany grzywną w wysokości 8000 złotych²⁸⁸. Wówczas ksiądz Czesław Sadłowski zorganizował zbiórkę na pokrycie grzywny, potwierdził też zatrudnienie Piotra Komisarza w charakterze asystenta²⁸⁹. Samemu księdzu Czesławowi Sadłowskiemu zarzucono wtedy niedopełnienie obowiązku meldunkowego i nieopłacanie składek ZUS za

---

²⁸² Tamże, t.6, Szyfrogram z 8.01.1983 r., k.229

²⁸³ Tamże, t.6, Protokół przesłuchania świadka Czesława Sadłowskiego z 18.01.1983 r., k.262

²⁸⁴ Tamże, t.7, Informacja z 15.12.1983 r., k.218

²⁸⁵ Tamże, t.7, k.229-230

²⁸⁶ Wypowiedź K. Barcikowskiego na posiedzeniu Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu 20 grudnia 1983 r., Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980-1989, Warszawa 1993, s.349-350

²⁸⁷ IPN Ra 05/502, t.7, Pismo z dn. 19.01.1984 r., k.237

²⁸⁸ Tamże t.7, Projekt pisma, bez daty, k.233

²⁸⁹ Tamże, t.7, Pismo ks. Czesława Sadłowskiego z 25.11.1983 r., k.230

zatrudnionego²⁹⁰. Podobne prowokacje ponawiane były do późnych lat osiemdziesiątych, nawet po podjęciu decyzji o zamknięciu operacji „Dobrodziej”²⁹¹.

Mieszkańcy Zbroszy Dużej szczęśliwie uniknęli najostrzejszych represji w postaci internowań czy uwięzień, choć byli poddani inwigilacji i szykanom ze strony władzy. Ta sytuacja zachęcała ich do dalszych działań na rzecz demokratycznych przemian i utrzymania zdobycy „Solidarności”. Ksiądz Czesław Sadłowski miał ogromny udział w podtrzymaniu społecznej i politycznej świadomości swoich parafian, którzy, doskonale zorganizowani i doświadczeni w działaniach opozycyjnych, potrafili skutecznie przeciwstawiać się działaniom władz i nie ulegali propagandzie stanu wojennego.

III.3 Wspieranie działań „Solidarności” oraz uwięzionych i internowanych w stanie wojennym przez mieszkańców parafii

Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej podjął natychmiast przesłanie „Solidarności” i rozpoczął działania zmierzające do powołania na terenie Zbroszy Dużej NSZZ, których struktury szybko się rozwinęły. Te działania zostały opisane w poprzednich podrozdziale. Należy jednak jeszcze wspomnieć działania o charakterze ponadlokalnym, w które włączali się mieszkańcy parafii zbroskiej tak w okresie legalnego działania „Solidarności”, jak i po ogłoszeniu stanu wojennego.

Oczywiście w działaniach tych przodował ksiądz Czesław Sadłowski, który wcześniej nawiązał kontakt z Lechem Wałęsą, odwiedzając go w Stoczni Gdańskiej²⁹². Lech Wałęsa, doceniając autorytet ks. Czesława Sadłowskiego w regionie radomskim, poprosił go o pomoc w zapobieżeniu nieplanowanemu przez „Solidarność” strajkom i ewentualnym rozruchom w Radomiu w 1980 r. Ksiądz Czesław Sadłowski przemawiał wraz z Wałęsą i innymi liderami związkowymi na stadionie w obecności 20 tysięcy ludzi²⁹³. Ksiądz Czesław Sadłowski był również uczestnikiem historycznych zjazdów: NSZZ Rolników „Solidarności Wiejskiej” RI

---

²⁹⁰ Tamże, t.7, Projekt pisma, bez daty, k.234

²⁹¹ Tamże, t.7, Wniosek o zakończeniu sprawy operacyjnego rozpracowania z dn. 27.01.1985 r., Projekt pisma, bez daty, k.308

²⁹² Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

²⁹³ Tamże

w Warszawie w grudniu 1980 r., gdzie wygłosił przemówienie²⁹⁴, oraz NSZZ „Solidarność” w hali „Olivii” we wrześniu 1981 r.²⁹⁵.

Tymczasem mieszkańcy Zbroszy również żywo wspierali wystąpienia „Solidarności”. 18 sierpnia 1980 r. ogłoszono strajk mleczny jako wyraz solidarności ze strajkującymi robotnikami. Zorganizowano również zbiórkę pieniędzy na żywność dla strajkujących na Wybrzeżu i w zakładach Waryńskiego w Warszawie²⁹⁶. O zaangażowaniu okolicznych chłopów w takie inicjatywy świadczą wyniki kolejnej, sierpniowej zbiórki na rzecz strajkujących: 6012 złotych w Zbroszy, 2500 złotych w Lewiczynie, 3500 złotych w Karolinie²⁹⁷.

Mimo że byli członkowie KSChZG i członkowie „Solidarności” ze Zbroszy nie zostali aresztowani ani internowani po 13 grudnia 1981 r., społeczność lokalna, doskonale poinformowana o sytuacji w kraju, wykazała głębokie zrozumienie dla położenia internowanych i uwięzionych członków opozycji demokratycznej. Obyczajem stały się modlitwy za internowanych, jak również msze odprawiane w ich intencji – np. „msza za internowanych z rozbitej >Solidarności< i KOR-u”²⁹⁸, która odbyła się w dniu 13 października 1982 r. Ksiądz Sadłowski z ambony wzywał do modlitwy za działaczy „Solidarności”²⁹⁹.

Ksiądz Czesław Sadłowski odwiedzał także internowanych wraz z przywódcą rolniczej „Solidarności” Janem Kułajem, co odnotowała KWMO w Skierniewicach³⁰⁰. Autorytet Kułaja wówczas był już nadszarpnięty (poszedł na współpracę z ZSL) i tylko „ksiądz Sadłowski ratował sytuację”³⁰¹ – co potwierdza duży autorytet ks. Czesława wśród internowanych działaczy.

Milicja uważała również, że ksiądz Czesław Sadłowski udzielał pomocy i schronienia Janowi Naroźniakowi, działaczowi „Solidarności” ściganemu listem gończym. Naroźniak został postrzelony przy próbie ucieczki, a następnie odbity przez „Solidarność” ze szpitala i do czasu ogłoszenia amnestii ukrywał się. „Ksiądz Czesław Sadłowski wraz z NN księdzem z Warszawy o imieniu Stanisław udzielili pomocy poszukiwanemu listem gończym Janowi

---

²⁹⁴ Anna Anusz, Andrzej Anusz, *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Warszawa 1994, s.179

²⁹⁵ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopada 2010, op.cit.

²⁹⁶ IPN Ra 05/502, t.5, Szyfrogram z 17.08.1980 r., k.311

²⁹⁷ Tamże, t.7, Szyfrogram z 24.08.1980 r., k.321

²⁹⁸ Tamże, t.6, Szyfrogram z 10.10.1982 r., k.148

²⁹⁹ Tamże, k.148

³⁰⁰ Tamże, t.6, Pismo KWMO w Skierniewicach z 13.08.1982 r., k.119

³⁰¹ Tamże, k.119

Narozniakowi (...) mieli go ukryć u zaufanych osób z ww. parafii³⁰² – informowała komenda stołeczna MO.

Powyższe fakty i cytowane dokumenty świadczą dobitnie, że w środowisku chłopów rejonu Zbroszy Dużej „Solidarność” w każdym czasie mogła liczyć na realne i efektywne wsparcie.

III.4 Wizyta Ojca Świętego w Polsce w 1983 r. i jej znaczenie dla wiernych w Zbroszy Dużej

Druga wizyta Jana Pawła II w ojczyźnie (16-23 czerwca 1983 r.) spotkała się z entuzjastycznym przyjęciem wiernych, stanowiąc swego rodzaju znak odrodzenia po najgorszym okresie stanu wojennego. Również wierni ze Zbroszy wraz z proboszczem Czesławem Sadłowskim pragnęli w sposób szczególny uczcić wizytę papieską – tak narodziła się decyzja o pielgrzymce na Jasną Górę³⁰³. Ponieważ zgodnie z obowiązującymi przepisami organizator pielgrzymki musiał otrzymać stosowne zezwolenie władz, ks. Czesław Sadłowski zwrócił się z taką prośbą, ale pozwolenia nie wydano. Nie powstrzymało to oczywiście wiernych ze Zbroszy, którzy wyruszyli w drogę bez wymaganego dokumentu. W ciągu trzech dni pielgrzymi dotarli do Częstochowy mimo utrudnień ze strony władz: pielgrzymkę obserwowano z milicyjnego helikoptera, na rogatkach Częstochowy poddano ją kontroli MO, a za brak odpowiednich dokumentów ks. Czesław Sadłowski dostał kolegium³⁰⁴. Grupie zabroniono również wspólnego wejścia na Wały Jasnogórskie. Ostatecznie wszystkim wiernym udało się wziąć udział w celebrowanej przez papieża mszy.

Bardzo doniosłym dla życia kulturalnego Zbroszy Dużej, a także dla popularyzacji jej historii w społeczeństwie wydarzeniem było powstanie filmu dokumentalnego „Jest” w reżyserii Krzysztofa Krauzego. Film ten powstał w trakcie pielgrzymki na Jasną Górę i tuż przed nią. „Akcja filmu rozgrywa się na dwóch płaszczyznach: współczesnej, w której reżyser portretuje idących pielgrzymów, i historycznej, gdy snują oni opowieść o powstaniu kościoła [w Zbroszy], a jednocześnie dzielą się z reżyserem swoimi emocjami i przeżyciami”³⁰⁵.

---

³⁰² Tamże, t.6, Pismo KSMO w Warszawie z 3.08.1982 r., k. 170

³⁰³ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

³⁰⁴ Tamże

³⁰⁵ Łeszczyński G., Pielgrzymowanie ze Zbroszy Dużej na spotkanie z Janem Pawłem II w filmie Krzysztofa Krauzego „Jest”, Biuletyn IPN, nr 10-11 (105-106)/2009, s. 100

Ekipa Krauzego, mimo że otrzymała oficjalny zakaz kręcenia w Zbroszy Dużej³⁰⁶, część zdjęć zrealizowała we wsi, a następnie towarzyszyła pielgrzymom przez całą drogę³⁰⁷, rejestrując również obecność i działania milicji wobec pielgrzymów, głównie jednak skupiając się na sportretowaniu pielgrzymujących. Dużą część tego materiału skonfiskowało SB w momencie wejścia do Częstochowy³⁰⁸, dlatego niektóre fragmenty filmu kręcono od nowa, już po pielgrzymce, kiedy to mieszkańcy Zbroszy spotkali się z ekipą filmową ponownie, między innymi podczas sierpniowej pielgrzymki do sanktuarium w Lewiczyńcu³⁰⁹. Powstał obraz o dużej sile artystycznego wyrazu, o czym świadczą m.in. nagrody podziemnej „Solidarności” i paryskiej „Kultury”, przyznane mu w 1984 r.³¹⁰ Wymowa polityczna filmu skazała go jednak na dystrybucyjny niebyt – władze nie były zainteresowane rozpowszechnianiem reportażu o religijnym życiu rolników, zwłaszcza ze „zbuntowanej” Zbroszy. Dokument Krauzego krążył do końca 1988 r. w drugim obiegu, na kasetach wideo; w 1987 r. ks. Czesław Sadłowski zdołał wywieźć go do Francji³¹¹. Film jest doniosłym zapisem stanu ducha i świadomości rolników ze Zbroszy, a także ich działalności opozycyjnej, głównie związanej z obroną religijności wsi. Pokazuje także istotną rolę, jaką odegrał ksiądz Sadłowski w kształtowaniu tej świadomości.

III.5 Nowe inicjatywy społeczne i kulturalne w Zbroszy Dużej w okresie „Solidarności” i stanu wojennego

Jak wspomniałam w poprzednich podrozdziałach, mimo nasilonej – zwłaszcza w okresie stanu wojennego - aktywności organów bezpieczeństwa społeczność Zbroszy Dużej zachowała charakter zorganizowany, o cechach samorządu lokalnego. Objawia się to przede wszystkim w podejmowaniu nowych inicjatyw społecznych i kulturalnych. Ich motorem był niezmiennie ksiądz Czesław Sadłowski.

Czas solidarnościowej odwilży umożliwił księdzu Czesławowi Sadłowskiemu zaproszenie zespołów artystycznych spoza „żelaznej kurtyny”. Po mszy 13 lipca 1980 r.

---

³⁰⁶ IPN Ra 05/502, t.7, Szyfrogram z 15.06.1983 r., k.160

³⁰⁷ Tamże, t.7, Informacja G-0458/III/83 z 21.06.1983 r., k.162-163

³⁰⁸ Żyję w rozmaitych lękach, rozmowa Bohdana Gadomskiego z Krzysztofem Krauze, www.dlug.org.pl, data wejścia: 20.09.2010

³⁰⁹ IPN Ra 05/502, t.7, Informacja G-553/III/83 z 16.08.1983 r., k.174, oraz IPN Ra 05/502, t.7, szyfrogram z 20.08.1983 r., k.175

³¹⁰ Łeszczyński G., Pielgrzymowanie..., op.cit., s.102 i n.

³¹¹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

pieśni religijne wykonywał zespół „Living Sound”³¹², a 25 lipca 1980 r. swój program przedstawiła wokalna Grupa „Continental Singers”³¹³.

Podczas stanu wojennego ksiądz Czesław Sadłowski nie zaniechał organizacji imprez kulturalnych, uzyskując wsparcie znaczących osobistości kultury polskiej. W dniach 21 listopada 1982 r. i 19 grudnia 1982 r. podczas patriotycznych mszy świętych wiersze recytowali wybitni aktorzy warszawscy – wśród nich Hanna Skarżanka³¹⁴. Wygłaszano utwory religijne, patriotyczne wiersze międzywojenne, a także poezję Czesława Miłosza³¹⁵. Ksiądz Czesław Sadłowski podejmował także polskich artystów wykonujących utwory stricte religijne, jak np. wykonującego piosenki pielgrzymkowe Grzegorza Pieńkowskiego³¹⁶. Ważną rolę odgrywają również spotkania organizowane w zbroskim kościele z okazji świąt świeckich, jak coroczne spotkania sylwestrowe dla młodzieży³¹⁷ lub spotkania andrzejkowe³¹⁸. Regularnie organizowane są także pielgrzymki (m.in. do Lichenia³¹⁹); pielgrzymce związanej z wizytą w Polsce papieża Jana Pawła II będzie poświęcony osobny podrozdział.

Lata 80. XX wieku to początek masowego użytkowania technologii video. Ksiądz Sadłowski, zawsze otwarty na nowinki techniczne, szybko wyposażył parafię w odpowiedni sprzęt i rozpoczął pokazy filmów historycznych i religijnych, m.in. „Quo vadis” czy „Jezus z Nazaretu”³²⁰.

Dbając o „strawę duchową” dla parafian, ksiądz Czesław Sadłowski zabiegał także stale o poprawę warunków bytowych mieszkańców parafii. Wynikiem takich inicjatyw było opracowanie projektu przyłączenia gazociągu na linii Daltrozów-Olszamy-Karolin (projekt wykonali rekomendowani przez warszawską opozycję specjaliści, bez pobierania opłat), przyłączy to zostało wykonane jeszcze w trakcie trwania stanu wojennego³²¹.

Niezwykle ważną inicjatywą były „białe niedziele” - otwarcie w Zbroszy Dużej punktu medycznego, mieszczącego się w „dolnym kościele” (obok sali spotkań i dyskotek).

³¹² IPN Ra 05/502, t.5, Notatka służbowa z 14.07.1980 r., k.285

³¹³ Tamże, t.5, Notatka służbowa z 26.07.1980 r., k.291

³¹⁴ Tamże, t.6, Szyfrogram z 22 listopada 1982 r., k.180

³¹⁵ Tamże, t.6, Wyciąg z informacji od TW ps. „Grzegorz” z 21.12.1982, k.216

³¹⁶ Tamże, t.7, Szyfrogram z 24.11.1983 r., k.202

³¹⁷ Tamże, t.7, Pismo K0483/83 z 14.12.198, k.207; Tamże, t.7, pismo RGS 0801/84 z 28.12.1984 r., k.291

³¹⁸ Archiwum ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii w Zbroszy Dużej, Sadłowski Czesław, Możliwości ożywienia duszpasterstwa wiejskiego, Zbrosza Duża, sierpień 1983 r., maszynopis ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego

³¹⁹ IPN Ra 05/502, t.7, Notatka służbowa z 12.09.1983 r., k.184

³²⁰ Archiwum ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii w Zbroszy Dużej, Ogłoszenia duszpasterskie, Zbrosza Duża, wrzesień 1986 r.

³²¹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

W maju 1981 r. Komisja Zakładowa NSZZ „Solidarność” przy Pogotowiu Ratunkowym w Warszawie w porozumieniu z księdzem Czesławem Sadłowskim zwróciła się do dyrektora ZOZ w Grójcu z prośbą o udostępnienie sprzętu stomatologicznego i ginekologicznego na potrzeby niedzielnych dyżurów lekarzy specjalistów w Zbroszy Dużej³²². Rolę pośredników w skontaktowaniu księdza Czesława Sadłowskiego z zainteresowanymi pracą społeczną w Zbroszy lekarzami odegrali Wiesław Kęcik i pracownicy Instytutu Geologicznego³²³. Dyrektor ZOZ w Grójcu pozytywnie zaopiniował przekazanie wyposażenia gabinetu stomatologicznego z nieczynnego ośrodka zdrowia w Nowej Wsi³²⁴. „Tydzień przed stanem wojennym” pojawiło się także wyposażenie gabinetu ginekologicznego, zorganizowane najprawdopodobniej przez „Solidarność” z Bielska-Białej³²⁵. Od roku 1981 datują się zatem stosunkowo regularne przyjazdy do Zbroszy specjalistów stomatologów i ginekologów, o czym informowali tajni współpracownicy służb bezpieczeństwa – „Grzegorz” i „Zenek”³²⁶.

W grudniu 1983 r. lekarka stomatolog z Gośniewic k. Jasieńca zwróciła się do dyrektora ZOZ o zgodę na przyjmowanie w gabinecie w kościele uczniów szkoły podstawowej w Zbroszy. ZOZ wyraził zgodę, ale na skutek interwencji SB natychmiast ją cofnął³²⁷. Zgodnie z relacją księdza Czesława Sadłowskiego sprzęt medyczny został następnie zarekwirowany³²⁸.

Warto odnotować, że ksiądz Czesław Sadłowski powrócił do idei lokalnej placówki medycznej, kiedy tylko się taka okazja nadarzyła – w 1989 r., kiedy to w gabinecie wyposażonym w sprzęt pozyskany w Norwegii rozpoczął 6-letnią pracę polski dentysta z Białorusi³²⁹.

Ważnym aspektem działalności społecznej parafii zbroskiej w okresie kryzysu gospodarczego lat osiemdziesiątych były pozyskiwanie oraz dystrybucja darów z Zachodu. Ksiądz Czesław Sadłowski i społecznicy ze Zbroszy byli gwarancją tego, że dary trafią we właściwe ręce i zostaną sprawiedliwie rozdzielone, w związku z czym Zbrosza otrzymywała stosunkowo dużą pomoc materialną. Pochodziła ona głównie z krajów Europy Zachodniej,

---

³²² IPN Ra 05/502, t.7, Pismo K-0119/84 z 20.02.1984, k.255

³²³ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

³²⁴ IPN Ra 05/502, t.7, Pismo K-0119/84 z 20.02.1984, k.255

³²⁵ Tamże, t.6, Wyciąg z informacji od TW ps. „Grzegorz” z 24.03.1982, k.95-96

³²⁶ Tamże, s.100; Tamże, t.6, Informacja sporządzona na podstawie ustnej relacji t.w. ps. „Zenek” z 23.08.1983 r., k.178

³²⁷ IPN Ra 05/502, t.7, Pismo K-0119/84 z 20.02.1984, k.255

³²⁸ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

³²⁹ Tamże

m.in. takich jak Belgia³³⁰, Francja³³¹. Paczki zawierały najpotrzebniejsze artykuły takie jak ubrania, buty, żywność, kawa, herbata³³², choć prowadzono także rozmowy na temat sprowadzenia sprzętu rolniczego, a nawet powielaczy i matryc do kolportażu nielegalnej prasy³³³.

W schyłkowym okresie stanu wojennego ksiądz Czesław Sadłowski organizował również zimowiska i wycieczki połączone z modlitwą dla dzieci i młodzieży ze Zbroszy i okolic, m.in. do Zakopanego³³⁴, w Bieszczady³³⁵. „Oprócz mszy i rekolekcji dla młodzieży organizujemy pielgrzymki, obozy wędrownie, wspólne >wypady< do lasu czy nad rzekę, >ogniska<, dzielenie się opłatkiem w lesie (...) Wielu młodych ludzi wspomina takie imprezy jak opłatek w lesie, pieśni, modlitwy i powrót z pochodniami jako >wspomnienie na całe życie<”³³⁶ – referował ksiądz Sadłowski, uzasadniając swoje zaangażowanie w tego typu przedsięwzięcia: „Staramy się, aby Kościół i duch ewangeliczny towarzyszył ludziom we wszystkich (...) chwilach życia”³³⁷.

III.6 Prasa i czytelnictwo w Zbroszy Dużej w latach 80. XX wieku

„Wieś jest żądna wiedzy i informacji i z tym także – z braku innych zaufanych instytucji – zwraca się do Kościoła. To jest zadanie trudne, prawie niewykonalne, a jednak musimy je podejmować”³³⁸ – tak postrzegał rolę Kościoła w ogóle, a swoją w szczególności ksiądz Czesław Sadłowski w 1983 r. Podkreślał również, że w Zbroszy Dużej istnieją już wielkie tradycje czytelnictwa i większy niż gdzie indziej głód informacji. Z tego wynikało duże czytelnictwo legalnej prasy katolickiej. Według danych księdza Czesława Sadłowskiego 420 należących do parafii rodzin prenumerowało w 1983 r. ok. 300 egzemplarzy pism katolickich:

- 100 egz. „Gościa Niedzielnego”,
- 80 egz. „Małego Gościa Niedzielnego”,
- 50 egz. „Przewodnika Katolickiego”,

³³⁰ IPN Ra 05/502, t.6, Wyciąg z informacji od TW ps. „Grzegorz” z 4.05.1982, k.114

³³¹ Tamże, t.7, Informacja z 4.03.1983 r., k.73

³³² Tamże, t.6, Wyciąg z informacji od TW ps. „Grzegorz” z 4.05.1982, k.114

³³³ Tamże, t.7, Informacja z 4.03.1983 r., k.74-75

³³⁴ Tamże, t.7, Pismo G-062/I/84 z 12.01.1984 r., k.240

³³⁵ Archiwum ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii w Zbroszy Dużej, Sadłowski Czesław, *Możliwości...*, op.cit.

³³⁶ Tamże

³³⁷ Tamże

³³⁸ Tamże

- 40 egz. „Niedzieli”,
- 6 egz. „Tygodnika Powszechnego”.

Do tego należy dodać gazetkę parafialną i druki rozdawane przez księdza Czesława Sadłowskiego po dyskotekach organizowanych w dolnym kościele. Gazetki parafialne poza treściami czysto religijnymi zawierały odniesienia do rocznic historycznych, jak np. wybuch II wojny światowej³³⁹ czy powstania warszawskiego³⁴⁰ oraz kalendaria ważniejszych wydarzeń na dany miesiąc.

Nie mniejsze było zapotrzebowanie na półlegalne i nielegalne pisma o charakterze społecznym i politycznym. Jak pisał ksiądz Sadłowski, „parafia bardzo >rozczytała się< w okresie >Solidarności<, krążyło masę gazetek, nieoficjalnych wydawnictw, książek – szczególnie historycznych”³⁴¹. Rosło czytelnictwo wydawnictw NSZZ „Solidarność”, takich czasopism jak „Placówka” czy „Gospodarz”. Bardzo często druki te były powielane w parafii zbroskiej: „Nie wyobrażam sobie życia we współczesnej parafii – szczególnie wiejskiej – bez powielacza czy kseroksu i możliwości swobodnego odbijania potrzebnych druków”³⁴², podkreślał ksiądz.

Mimo przejścia na początku 1980 r. powielacza przez MO, już latem tego roku pojawił się w parafii zbroskiej następny powielacz – prezent imieninowy od parafian dla proboszcza³⁴³.

Ogromny udział w czytelnictwie mieszkańców Zbroszy i okolic mają druki i czasopisma tworzone i drukowane w samej Zbroszy Dużej. Poza gazetką parafialną i ulotkami o treści religijnej i okolicznościowej w Zbroszy od momentu powstania KSChZG ukazywały się „Niezależny Ruch Chłopski” (potem zastąpiony przez „Placówkę”) oraz „Biuletyn KSChZG”. W związku z przejściem przez „Solidarność” roli KSChZG, biuletyn ten został zastąpiony przez „Solidarność Wiejską Ziemi Grójeckiej”, a po ukonstytuowaniu się NSZZ „Solidarność” RI (12 maj 1981 r.) – „Biuletyn Zbroszański”. Pismo NSZZ RI >Solidarność<. Pierwszy numer „Solidarności Wiejskiej” ukazał się 8 marca 1981 r.³⁴⁴. Do momentu ogłoszenia stanu wojennego ukazało się kilkanaście numerów tych pism, redagowanych przez zespoły rolnicze z rejonu Zbroszy Dużej, zawierających m.in. teksty ks.

³³⁹ Archiwum ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii w Zbroszy Dużej, Ogłoszenia duszpasterskie, Zbrosza Duża, wrzesień 1986 r., ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego

³⁴⁰ Tamże, Ogłoszenia duszpasterskie, Zbrosza Duża, sierpień 1988 r., ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego

³⁴¹ Tamże, Sadłowski Czesław, *Możliwości...*, op.cit.

³⁴² Tamże

³⁴³ IPN Ra 05/502, t.5, Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.; szyfrogram z 21.07.1980 r., k.291

³⁴⁴ Konderak A., *Bibliografia prasy „Solidarności”*. 28 VIII 1980 – 12 XII 1981, Lublin 1990, s.86

Czesława Sadłowskiego, Wiesława Kęcika, Józefa Barana, Mirosława Macierzyńskiego. Czasopisma te zawierały także informacje o aktualnych imprezach kulturalnych, spotkaniach, wykładach itp.

Jak zawsze ksiądz Sadłowski starał się także odpowiadać na zapotrzebowanie ludzi młodych. Specjalnie dla nich ukazywał się w Zbroszy magazyn młodzieżowy „Latorośle”³⁴⁵. Zawierał teksty religijne, dotyczące wartości chrześcijańskich i problemów nurtujących młodzież (np. przyjaźń), wiersze i piosenki³⁴⁶.

Ogłoszenie stanu wojennego znacznie zmniejszyło nakład i utrudniło dostęp do demokratycznej prasy. Niemniej ksiądz Czesław Sadłowski nadal kolportował i powiełał nielegalne wydawnictwa, jak choćby „Cud w Zbroszy Dużej” Wiesławy Grocholi czy „Głos Wolnego Chłopa”³⁴⁷.

III.7 Lokalne środki masowego przekazu – radio i telewizja w Zbroszy u progu wolności

Ksiądz Czesław Sadłowski był zawsze zwolennikiem korzystania z możliwości techniki dla celów prowadzonej działalności społecznej (projektory, powielacze itp.). W chwili gdy słabnąca partia komunistyczna zdecydowała się podzielić władzę z opozycją demokratyczną i zelżały represyjne działania organów bezpieczeństwa, pojawiła się możliwość uruchomienia radia parafialnego. Inspiracją dla ks. Sadłowskiego była jego wizyta na Białorusi, gdzie goszczący go ksiądz zademonstrował mu radio z dwoma wielkimi głośnikami, dzięki którym program religijny mógł być słyszany w całej okolicy³⁴⁸. Ksiądz Czesław Sadłowski poszedł o krok dalej. Od listopada 1989 r. rozpoczął, jeszcze wówczas nielegalnie, nadawanie audycji Radia Parafialnego Zbrosza Duża. Wsparcie techniczne otrzymał od pisma „Respublica”. Znalazło mu ono inżyniera, który zamontował nadajnik o wartości 150 dolarów³⁴⁹. Ramówka programowa w pierwszym okresie działalności Radia przedstawiała się następująco: „godz. 11.00 wypominki i wprowadzenie do Mszy św.; 12.00 transmisja Mszy św., 13.00 program dla dzieci i małżeństw (w oparciu o nagrania

---

³⁴⁵ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

³⁴⁶ Archiwum ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii w Zbroszy Dużej, „Latorośle. Magazyn młodzieżowy”, Zbrosza Duża, grudzień 1982 r.

³⁴⁷ IPN Ra 05/502, t.6, Pismo G.075/82 z 16.02.1982 r., k.29; IPN Ra 05/502, t.6, „Głos Wolnego Chłopa”, nr 10/82, k.162-166

³⁴⁸ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

³⁴⁹ Tamże

słuchowisk); lokalny koncert życzeń, który przez pewien czas prowadził Remigiusz Górski³⁵⁰. Mimo ataków „Trybuny Ludu” oraz napomnień ze strony hierarchii kościelnej³⁵¹ ks. Czesław Sadłowski nie zaprzestał „pirackiego” nadawania aż do 15 lipca 1994 r., kiedy to parafia otrzymuje koncesję na nadawanie programu na częstotliwości 70,82 MHz. Działalność radia została zwięźle scharakteryzowana na stronie internetowej zbroskiej parafii: „Radio nasze wysuwa na plan pierwszy wartości chrześcijańskie. Jest dziś nagląca potrzeba przekazywania tych wartości, przez urządzenia elektroniczne, które mają coraz większe zastosowanie w życiu. Celem naszego radia jest przekazywanie dobrej wieści, że Bóg nas kocha i dla każdego z nas ma swój plan”³⁵².

Logo Radia Zbrosza Duża

Warto podkreślić, że przez krótki okres ks. Czesław Sadłowski rozpowszechniał również program telewizyjny. Korzystając z odbiornika telewizji satelitarnej oraz własnego nadajnika, rozpowszechniał bajki i programy sportowe, a w niedzielę puszczał z kaset filmy religijne. „Zależało mi, żeby te programy dotarły do ludzi, rzeczywiście nie patrzyłem na prawa autorskie”³⁵³. Właśnie ze względu na przepisy o prawie autorskim ks. Czesław Sadłowski został zmuszony do zamknięcia nadajnika, który funkcjonował jedynie przez kilka miesięcy w latach 1989-1990³⁵⁴.

Okres transformacji ustrojowej przetrwało natomiast radio, które można usłyszeć do dziś na częstotliwości 95,1 Mhz. Moc nadajnika pozwala na słuchanie audycji w promieniu 15 km od Zbroszy, a nawet dalej³⁵⁵. Obecnie program rozgłośni jest emitowany co niedzielę od godziny 12. Program stanowią głównie msze z miejscowego kościoła oraz audycje

---

³⁵⁰ Tamże

³⁵¹ Tamże „odpowiadałem, że to próbny program, który pozwoli mi się nauczyć robić to dobrze, kiedy już będzie możliwość legalnego nadawania”, tłumaczył ks. Sadłowski.

³⁵² <http://www.zbroszaduza.mkw.pl/Katolickieradio.htm>, data wejścia: 20.05.2009

³⁵³ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 9 listopad 2010, op.cit.

³⁵⁴ Tamże

³⁵⁵ Tamże, książka Czesław Sadłowski wspomina, że audycje były słyszane nawet w niektórych rejonach Radomia

religijne przygotowywane na zewnątrz, jak lista przebojów „Muzyczne Dary”. Codziennie w godzinach popołudniowych transmitowane są msze święte dla osób starszych i chorych. W pozostałym czasie antenowym w Radiu jest retransmitowany program Radia Maryja.

Rozdział IV. Inicjatywy społeczne w Zbroszy Dużej po 1989 r.

Duch aktywności społecznej, kształtowany od lat sześćdziesiątych XX w. i hartowany w walce z komunistycznym systemem, przyniósł owoce także po odzyskaniu pełnej niepodległości. Głównym inspiratorem i pomysłodawcą nowych działań był w dalszym ciągu ksiądz Czesław Sadłowski, który nie spoczął na laurach mimo powrotu politycznych swobód. Jak sam mówił wielokrotnie, nie lubi stagnacji i „pamięta, co w Piśmie św. napisane jest o talentach – że trzeba je stale mnożyć”³⁵⁶.

Pierwszą inicjatywą bezpośrednio związaną z przełomem politycznym roku 1989 było stworzenie niezależnych lokalnych mediów, opisane w poprzednim podrozdziale. Poniżej prześledzę inne najważniejsze przejawy społecznej aktywności ks. Czesława Sadłowskiego oraz mieszkańców Zbroszy Dużej i okolic.

IV.1 Pomoc społeczna

Duża wrażliwość ks. Czesława Sadłowskiego, a także zdolność poruszania trudnych, często drażliwych tematów, przejawiała się w dwóch kolejnych inicjatywach: utworzeniu domu pomocy społecznej oraz grupy AA.

12 marca 2008 r. w Woli Łychowskiej (gm. Jasieniec) został otwarty Środowiskowy Dom Samopomocy przeznaczony dla osób niepełnosprawnych intelektualnie. Inicjatorami utworzenia tej placówki byli ks. Czesław Sadłowski oraz wójt Jasieńca, Marek Pietrzak. Dla celów rehabilitacji i opieki nad niepełnosprawnymi zaadaptowano budynek dawnej szkoły podstawowej w Woli Łychowskiej. „Była tam tysiąclatka [szkoła tysiąclecia], ale nie było dzieci. Władze zwróciły się do mnie, jak tu wykorzystać. Zaproponowałem, żeby dom dla emerytów albo dla niepełnosprawnych. Wójt to podchwycił i w 2007 r. zaczął się remont, a w marcu 2008 r. otworzyliśmy. Teraz [sierpień 2010 r. – przyp. aut.] korzysta 17 osób”³⁵⁷ – opowiada ksiądz Czesław Sadłowski. Dom Samopomocy został sfinansowany ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego przy wsparciu Caritas Archidiecezji Warszawskiej, który prowadzi placówkę. Zajęcia terapeutyczne obejmują „garncarstwo,

---

³⁵⁶ Tamże

³⁵⁷ Tamże

szycie, malarstwo, rehabilitacja ruchowa, rehabilitacja przez pomoc w ogrodzie, pomoc w kuchni, pomaganie w lekkich pracach domowych”³⁵⁸.

Środowiskowy Dom Samopomocy w Woli Łychowskiej (źródło: www.jasieniec.pl)

Ksiądz Czesław Sadłowski zorganizował również przy parafii w Zbroszy koło Anonimowych Alkoholików, których spotkania odbywały się w każdą środę w godzinach 18.00-20.00. Koło było miejscem rozmów o problemach alkoholowych i związanych z nimi kłopotach zawodowych i rodzinnych. Ksiądz Czesław Sadłowski stawiał swoim podopiecznym wysokie wymagania, zwłaszcza nie dopuszczał spożywania alkoholu przed spotkaniami. Uczestnicy koła AA nie zawsze potrafili sprostać tym wymogom, „przychodzili często podpić”³⁵⁹ – relacjonuje ks. Czesław Sadłowski. W tej sytuacji inicjatywa przetrwała tylko kilka miesięcy, niemniej warto zauważyć, że była jedna z niewielu takich w regionie i gromadziła uczestników z takich miast jak Kozienice, Grójec, Radom, Rawa Mazowiecka czy nawet Warszawa³⁶⁰.

IV.2 Rozrywka i sport

Kolejną grupę społeczną, która zawsze była szczególnie bliska ks. Czesławowi Sadłowskiemu, stanowi młodzież. Do niej to zostały skierowane inicjatywy, które w zamierzeniu miały pozytywnie zużytkować energię młodych ludzi, nie odbierając im jednocześnie możliwości rozrywki i zabawy. Takim pomysłem, sięgającym swoimi korzeniami lat siedemdziesiątych były bezalkoholowe dyskoteki w Zbroszy Dużej. Kiedy

³⁵⁸ Komorowska Kinga, Nowy dom samopomocy społecznej, <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/22824>, data wejścia: 20.10.2010

³⁵⁹ Zbiory Własne, Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010, op.cit.

³⁶⁰ Tamże

ksiądz Czesław Sadłowski, zmęczony pełnieniem roli organizatora i stróża porządku, zrezygnował z prowadzenia dyskotek, postanowił doprowadzić do utworzenia klubu sportowego.

Inicjatywa powołania klubu Uczniowskiego Klubu Sportowego „ISKRA” padła na spotkaniu ks. Czesława Sadłowskiego z radnym grójeckim Grzegorzem Rejerem i posłem Adamem Bielanem. W styczniu 2001 r. opracowano statut i złożono wniosek o wpis klubu do ewidencji. Prezesem klubu został Zbysław Budyta, a skarbnikiem ks. Czesław Sadłowski. Oficjalne barwy klubu to złoto-biało-granatowe. W 2003 r. „ISKRA” została zgłoszona do rozgrywek w klasie B grupy Radom I Radomskiego Związku Piłki Nożnej, w której gra także obecnie. Zatrudniono profesjonalnego trenera, byłego piłkarza FC Lwów, Igora Hupałę, a młodzież z roczników 1991-1996 podjęła regularne treningi. Zbrosza Duża jako jedna z nielicznych tak małych miejscowości posiada własną drużynę piłkarską w klasie B oficjalnych rozgrywek ligowych. Młodzież bierze udział nie tylko w rozgrywkach, ale także w integracyjnych obozach szkoleniowych (Kotlina Kłodzka, Długopole, Smolniki), które są okazją do poznawania kraju i nawiązywania kontaktów. Istnienie własnej drużyny piłkarskiej wzmacnia również identyfikację młodzieży z regionem i rodzinną miejscowością. W ten sposób poza czysto sportową rolę „ISKRA” jest również istotnym czynnikiem integracji społecznej.

Młodzi piłkarze ISKRY wraz ze swoimi ukraińskimi kolegami (źródło: <http://www.zbroszaduza.mkw.pl/archiwum/iskra/mecze.html>, data wejścia 10.01.2010)

IV.3 Aktywność religijna parafian Zbroszy Dużej

Parafia zbroska zawsze starała się, zgodnie z filozofią księdza Czesława Sadłowskiego, „przyciągać ludzi do Kościoła i włączać świeckich do liturgii”³⁶¹. Dlatego oferuje rozmaite rodzaje aktywności religijnej, kierując tę ofertę do różnych grup społecznych i wiekowych. Internetowa strona parafii, będąca kolejnym dowodem na to, że kapłani ze Zbroszy idą z duchem czasu, zawiera szczegółowe informacje dotyczące wspomnianych form aktywności.

Jak zwykle najważniejszym adresatem działań duszpasterskich są dzieci i młodzież. Dla uczniów szkoły podstawowej oprócz mszy świętych dla dzieci organizowane są specjalne spotkania. Funkcjonuje także grupa ministrantów. Młodzieżówka parafii skupia z kolei studentów, maturzystów i młodzież szkół średnich, spotykających się w każdy piątek³⁶². Inną organizacją, powołaną we współpracy z klasztorem sióstr elżbietanek z Zalesia Górnego jest Młodzież Elżbietąńska. Niektórzy jej członkowie podjęli prace jako wolontariusze w grójeckim szpitalu³⁶³. W parafii funkcjonuje także schola skupiająca śpiewającą młodzież ze Zbroszy i okolic³⁶⁴. Warto także dodać, że na stronie internetowej parafii zbroskiej dostępne jest także wirtualne wydanie gazetki parafialnej³⁶⁵.

Szerokie spektrum działań ks. Sadłowskiego sprawia, że udało mu się zaktywizować wszystkie grupy społeczne w Zbroszy i okolicach, a także pozyskać wsparcie samorządu i organizacji pozarządowych, dzięki czemu rejon Zbroszy zdecydowanie wyróżnia się na kulturalno-społecznej mapie powiatu grójeckiego.

IV.4 Odznaczenia, wyróżnienia i tytuły przyznane ks. Czesławowi Sadłowskiemu za jego działalność

Wieloletnia działalność społeczno-oświatowa księdza Czesława Sadłowskiego została doceniona także przez czynniki oficjalne. Oczywiście nie mogło to nastąpić przed 1989 r., co dziwne, nie nastąpiło także bezpośrednio po przemianach ustrojowych w Polsce. Dopiero na początku obecnego wieku ks. Czesław został uhonorowany oficjalnymi wyróżnieniami przez

---

³⁶¹ Tamże

³⁶² <http://www.zbroszaduza.mkw.pl/mlodziejowka/index.html>, data wejścia 10.01.2010

³⁶³ http://www.zbroszaduza.mkw.pl/mlodziejowka/mlodziej_elzbietanska.html, data wejścia 10.01.2010

³⁶⁴ http://www.zbroszaduza.mkw.pl/grupy_muzyczne/schola.html, data wejścia 10.01.2010

³⁶⁵ <http://www.zbroszaduza.mkw.pl/gazetka/index.html>, data wejścia 10.01.2010

rozmaite środowiska: począwszy od macierzystego Kościoła, poprzez samorządy i związki sportowe, skończywszy na najwyższych władzach państwowych.

Poniżej przedstawiam chronologicznie najistotniejsze medale i odznaczenia przyznane ks. Czesławowi Sadłowskiemu w ostatnich latach:

1. Medal z okazji 25 rocznicy powstania NSZZ Solidarność (2005 r.).
2. Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (2006 r.). To jedno z najważniejszych odznaczeń państwowych nadawane jest przez za wybitne osiągnięcia na polu oświaty, nauki, sportu, kultury, sztuki, gospodarki, obronności kraju, działalności społecznej, służby państwowej oraz rozwijania dobrych stosunków z innymi krajami.
3. Medal Czerwca '76 przyznany przez Zarząd Regionu NSZZ „Solidarność” Ziemia Radomska.
4. Złota Honorowa Odznaka za Zasługi w Rozwoju Piłki Nożnej (2007 r.).
5. Odznaka Honorowa „Zasłużony dla Mazowsza” (2008 r.). Odznaka jest nadawana przez Sejmik Województwa Mazowieckiego i stanowi honorowe wyróżnienie za szczególne zasługi dla regionu. Przyznaje się ją osobom, które w istotny sposób przyczyniły się do rozwoju województwa mazowieckiego, powiatu, gminy lub miejscowości, w której działają, wzbogacając dorobek Mazowsza w takich dziedzinach jak np.: kultura, nauka, edukacja, służba społeczna, ekologia, służba zdrowia, gospodarka, budownictwo.
6. Medal Pamiątkowy „Pro Masovia”(2008 r.). Medal ten jest wyróżnieniem nadawanym przez Marszałka Województwa Mazowieckiego osobom fizycznym i instytucjom, które całokształtem działalności zawodowej, społecznej, publicznej lub realizacją swoich zadań na rzecz Województwa Mazowieckiego wybitnie przyczyniły się do gospodarczego, kulturalnego lub społecznego rozwoju Mazowsza.
7. Medal „Zasłużony dla Powiatu Grójeckiego” (2008 r.). Medal ten przyznaje Rada Powiatu Grójeckiego w uznaniu zasług, cnót obywatelskich i wybitnych osiągnięć. Ks. Czesław Sadłowski otrzymał medal „za długoletnią, skuteczną i bezinteresowną pracę na rzecz społeczeństwa naszej ziemi oraz upowszechnianie kultury i postaw patriotycznych”³⁶⁶.
8. Zaszczytne Godność Papieska Kapelana Jego Świątobliwości Benedykta XVI (2008 r.).

---

³⁶⁶Portal gminy Jasieniec, aktualności: Zasłużony dla Powiatu Grójeckiego, <http://www.jasieniec.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=633>, data wejścia 10.04.2010

W dniach 29-30 marca 2009 r. odbyła się uroczystość nadania szkole podstawowej w Zbroszy Dużej imienia ks. Czesława Sadłowskiego. Poświęcenia sztandaru szkoły dokonał Metropolita Warszawski Jego Ekscelencja Arcybiskup Kazimierz Nycz³⁶⁷.

---

³⁶⁷ Miesięcznik Ziemi Grójeckiej FORUM, Ks. Czesław Sadłowski patronem szkoły w Zbroszy Dużej, http://www.forum.powiat.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=204&Itemid=1, data wejścia 10.04.2010

ZAKOŃCZENIE

Wycinek historii Zbroszy Dużej, przedstawiony w niniejszej pracy, stanowi opis zjawisk z kilku zakresów, zachodzących w społeczności wiejskiej Zbroszy.

Przede wszystkim prześledzono, w jaki sposób pod wpływem społeczność Zbroszy Dużej aktywizowała się na płaszczyznach: religijnej, społecznej i politycznej, nierozzerwalnie ze sobą związanych. Nastąpiło to na skutek działania czynników zewnętrznych, głównie władzy państwowej, oraz wewnętrznych – działań podjętych przez lidera środowiska, księdza Czesława Sadłowskiego. Aktywizacja społeczności lokalnej na wspomnianych płaszczyznach zaowocowała podejmowaniem rozlicznych inicjatyw, które udało się opisać. Zależnie od okresu historycznego inaczej rozkładały się akcenty w działaniach chłopów ze Zbroszy i okolic. I tak w okresie 1969-1976 była to głównie aktywność religijna, skupiona wokół walki o budowę kościoła, utworzenie parafii oraz umocnienie jej, w okresie kontaktów z KOR, utworzenia KSChZG, a potem działalności rolniczej „Solidarności” przeważała aktywność polityczna, opozycyjna wobec władzy, a po przełomie roku 1989 głównym nurtem była działalność społeczna. Niemniej wszystkie te nurty spletały się ze sobą na przestrzeni lat, a z równym natężeniem towarzyszyła im zawsze działalność edukacyjna i kulturalna księdza Sadłowskiego. Praca zawiera opis tych wszystkich aspektów w ich materialnych i niematerialnych przejawach.

W niniejszej pracy udało się ustalić, w jaki sposób kształtowała się organizacja społeczna chłopów parafii zbroskiej i jakie przybierała formy – począwszy od spontanicznie organizowanych demonstracji i delegacji do władz na etapie walki o kościół, poprzez organizację w formie komitetu chłopskiego aż po przynależność do ogólnopolskiego związku zawodowego i ruchu społecznego, jakim była „Solidarność”. Pokazano również, jak rozwijały się kontakty mieszkańców wsi ze światem zewnętrznym – z ideologicznymi przeciwnikami reprezentowanymi przez władze komunistyczne i służby bezpieczeństwa, a przede wszystkim z sojusznikami – innymi komitetami chłopskimi, Komitetem Obrony Robotników, „Solidarnością”. Wiele uwagi poświęcono również kwestii stosunku mieszkańców Zbroszy Dużej do mediów - kontaktom z dziennikarzami europejskimi, Radiem Wolna Europa. Jednocześnie udało się pokazać zaangażowanie społeczności zbroskiej w tworzenie własnych mediów – począwszy od druków okolicznościowych i ulotek, przez redagowanie i wydawanie własnej prasy aż po powstanie mediów elektronicznych – radia i telewizji w Zbroszy Dużej. W tej dziedzinie podkreślono ogromną rolę księdza Czesława Sadłowskiego, wiodącego

animatora mediów w Zbroszy i gorącego orędownika korzystania z nowoczesnych technologii w pracy duszpasterskiej i oświatowej. W pracy udało się także pokazać znaczenie edukacyjnych działań księdza Sadłowskiego w Zbroszy Dużej oraz ich różnorodność i nowatorstwo, charakteryzujące przedsięwzięcia księdza już od pierwszych pobytów w Zbroszy Dużej, czyli od końca lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku.

Praca omawia duszpasterską aktywność księdza Sadłowskiego, przejawiająca się w organizacji mszy rocznicowych i okolicznościowych, pielgrzymek, procesji, projekcji filmów o charakterze religijnym. Należy podkreślić, że przedsięwzięcia o charakterze politycznym nigdy nie przeszkadzały (co podnosiły służby bezpieczeństwa) księdzu Sadłowskiemu należycie sprawować posługi kapłańskiej.

Innym ważnym aspektem, który udało się w pracy ukazać, był udział całej społeczności Zbroszy Dużej i okolic w zmaganiach z komunistycznym aparatem bezpieczeństwa. Wobec ogromnego, niewspółmiernego do potencjalnego zagrożenia zaangażowania służb bezpieczeństwa w tłumienie inicjatyw społecznych i religijnych, a zwłaszcza politycznych w Zbroszy Dużej, celowym wydało się poświęcenie dużego podrozdziału na przedstawienie represji, które spadły na księdza Sadłowskiego i mieszkańców Zbroszy. Dzięki temu w pracy niniejszej można było również zaakcentować nieugiętą postawę księdza Czesława Sadłowskiego i chłopskich działaczy ze Zbroszy Dużej i okolicznych wsi.

Warto zaznaczyć, że aktywność duchowego przywódcy wsi nie zmaląła wraz z upadkiem systemu komunistycznego – wręcz przeciwnie, dynamicznie rozwijała się w wolnej i niepodległej Polsce. Praca poświęca wiele uwagi również temu okresowi, jak również nieco spóźnionemu, ale w ostatnich dziesięciu latach regularnie wyrażanemu uznaniu dla dzieła życia księdza Sadłowskiego. Praca prezentuje, w jaki sposób ksiądz Czesław Sadłowski został uhonorowany przez hierarchię kościelną, władze państwowe i środowiska samorządowe.

Praca jedynie sygnalizuje, ale nie podejmuje tego rodzaju polityczno-społecznych aspektów, jak wewnętrzne podziały wsi w latach rządów komunistów czy współpraca niektórych członków społeczności ze służbami bezpieczeństwa. Jest to wybór świadomy, w dużej mierze wynikający z przesłania księdza Sadłowskiego, niechętnego kreowaniu i podtrzymywaniu podziałów, przepojonego duchem chrześcijańskiego świadomego wybaczania.

Opis aktywności społecznej, politycznej i religijnej zawarty w niniejszej pracy może stanowić przyczynek do pogłębionych badań z zakresu socjologii, antropologii, religioznawstwa i historii politycznej wsi polskiej. Podobne zjawiska zachodziły bowiem również w innych regionach Polski, choć niewątpliwie organizacja społeczności zbroskiej była najbardziej wyrazista i długotrwała, stąd jej szczególna wartość dla autorki, a także badaczy, którzy w przyszłości zechcą rozwinąć wskazane tutaj wątki. Również postać księdza Czesława Sadłowskiego nie doczekała się pełnej monografii; zresztą historia jego działalności na rzecz społeczności lokalnej jest wciąż – ku pożytkowi parafii – niezamkniętą kartą. Autorka wyraża nadzieję, że przyszłość przyniesie kolejne badania, pogłębiające obraz Zbroszy Dużej i jej mieszkańców.

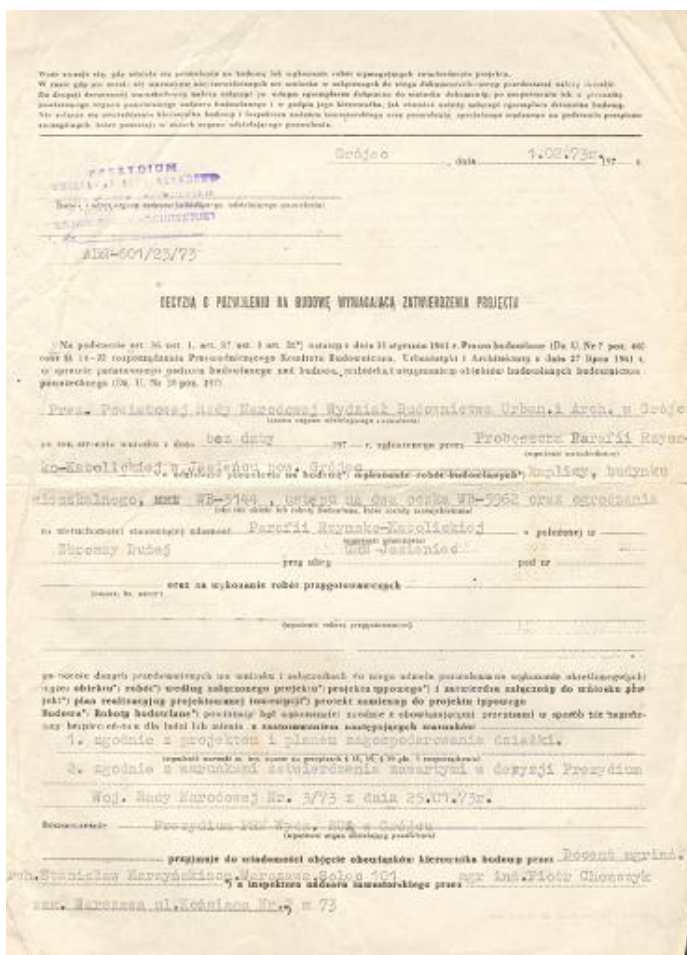
ANEKS - WYBRANE DOKUMENTY I FOTOGRAFIE

Wnętrze kaplicy w zabudowaniach Janiny Wójcik, fotografia ze zbiorów prywatnych ks. Czesława Sadłowskiego

Plombowanie kaplicy u Janiny Wójcik, fotografia ze zbiorów prywatnych ks. Czesława Sadłowskiego

Decyzja o pozwoleniu na budowę z 1973 r., strona pierwsza, fotografia ze zbiorów prywatnych ks. Czesława Sadłowskiego

Ksiądz Czesław Sadłowski na placu budowy, fot. ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego przekazanych ośrodkowi „Karta”

Plebania i kościół – końcowa faza budowy, fot. ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego przekazanych ośrodkowi „Karta”

Kardynał Stefan Wyszyński podczas ceremonii poświęcenia kościoła, fot. ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego przekazanych ośrodkowi „Karta”

nr 2024/10/14

S T E F A N
SW. SZYMSZEGO BOSKOŁA
KARDYNAŁ WYSZYŃSKI
ZE ZMIŁOWANIA BOZEGO I Z ŁASKI STOLICY APOSTOLSKIEJ
ARCYBISKUP GNEZNIENSKI I WARSZAWSKI
METROPOLITA, LEGAT URODZONY, PRYMAS POLSKI

D E K R E T

Dla słusznych przyczyn, po wyekubieniu zdania Przewodniczącej Kapituły Metropolitalnej Warszawskiej oraz zainteresowanych, w myśl kanonu 1416 i 1426 Kodeksu Prawa Kanonicznego, na mocy kanonu 1418 i 1427 wymienionego Prawa, wydajemy niniejszym Dekretem nową parafię pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela przy kościele pod tym samym wezwaniem w **Z b r o s z y D u ż e j**.

W skład nowej parafii wchodzi następujące miejscowości:

W parafii Jasionów, dekanatu grójckiego: **Zbroza Duża, Kozie-
głowy, Łosno, Żychów, Michałowice, Grzechowo,
Przydrożek, Szysaków, Trzcianka, Wierzbowina
i Wola Żychowska.**

W parafii Goszczyn, dekanatu goszczyńskiego: **Józefów, Kolonia Józefów, Polinów i Olszany.**

W parafii Pruszyce, dekanatu goszczyńskiego: **Deltroszów i Karolin.**

W parafii Wrociszew, dekanatu goszczyńskiego: **Dobre Wola.**

Nowa parafia w Zbrozzy Dużej należy do dekanatu grójckiego i będzie posiadała wszystkie prawa i przywileje, w jakich korzystają parafie Archidiecezji Warszawskiej oraz podlegać będzie wszystkim obowiązkom, jakie na tych parafiach obowiązuje.

Dekret niniejszy wchodzi w życie z dniem 1 grudnia 1974 r.

WARSZAWA, dnia 15 listopada 1974 r.

W. Wyszyński
PRYMAS POLSKI

+ *J. Cielieba*

Akt erekcyjny parafii w Zbrozzy Dużej, fotokopia z akt parafii w Zbrozzy Dużej

Zbrosza Duża, 9 września 1978 r.

R E Z O L U C J A

"Nad złe i niesprawiedliwe prawa nie zaraźliwszego być każdemu królestwu nie może: i dla pomyślności Bóg, która takim królestwom nie przepuści i dla szkody ludzkiej, która za tem następuje".

Pomni na te słowa Piotra Skargi, syna ziemi grójeckiej, my chłopcy regionu grójeckiego zebraliśmy się dnia 9 września 1978 roku na otwartym zebraniu w Zbroszy Dużej właśnie po to, by przeciw tym złym prawom protestować i przeciwdziałać. Na zebraniu naszym reprezentowane były wsie: Olszany, Józefów, Zbrosza, Przydróżek, Trzcianka, Gośniewice, Orzechowo, Karolin, Dąltroszów, Pelinów, Klin Branecki, Koziegłowy, Łychów, Leśne, Wierzychowina.

Zebranie po dyskusji na temat:

1. ustawa emerytalna dla chłopów,
  2. zaopatrzenie wsi w żywność i środki produkcji,
  3. samorządność,
  4. społeczne położenie chłopów i inne, stwierdziło co następuje:
    1. Teren nasz doznał olbrzymich krzywd i prześladowań podczas walki o budowę kościoła w Zbroszy. Krzywdy te do dziś nie zostały naprawione. Nie chcemy aby do tamtych krzywd obecnie dorzucane były nowe.
    2. Ustawa o emeryturach jest niesprawiedliwa i musi być zmieniona.
    3. Decyzje o wsi podejmowane są bez udziału chłopów, a nic nie może być o nas bez nas.
    4. Zaopatrzenie wsi w żywność i środki produkcji jest kryzysowe i nigdy nie było tak głodnych żniw, jak obecnie.
    5. Położenie społeczne chłopów w Polsce z roku na rok się pogarsza. Jeżeli będzie tak dalej, doprowadzi to do katastrofy społecznej.
- Zebranie postanowiło na najbliższy okres:
1. Następnym składem emerytalnych w ich obecnej formie nie będziemy płacić i przeciwstawiać się będziemy próbom administracyjnego ich ściągania.
  2. Występować będziemy o lepsze zaopatrzenie wsi.

Zebranie wybrało niezależne przedstawicielstwo naszych wsi. Przedstawicielstwo to przybrało nazwę - Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej. Do Komitetu wchodzi:

1. Sylwester Duch	- Przydróżek
2. Stefan Górecki	- Karolin
3. Jerzy Górski	- Zbrosza Duża
4. Henryk Kaczyński	- Dąltroszów
5. Stefan Komar	- Przydróżek
6. Mieczysław Kozłowski	- Olszany
7. Mirosław Macierzyński	- Olszany
8. Kazimierz Piasecki	- Trzcianka
9. Marian Piotrowski	- Karolin
10. Jan Prykiel	- Pelinów
11. Stefan Rutkowski	- Dąltroszów
12. Franciszek Sawicki	- Koziegłowy
13. Aniela Ziarnik	- Karolin
14. Jerzy Skrzeczyński	- Dąltroszów
15. Zdzisław Kamiński	- Orzechowo
16. Witold Stępień	- Leśne
17. Krystyna Tomala	- Zbrosza
18. Józef Wiśniewski	- Karolin
19. Henryk Wojdak	- Zbrosza
20. Henryk Wroniewicz	- Dobra Wola
21. Wacław Zelman	- Łychów
22. Kazimierz Wzorek	- Wierzychowina.

Zobowiązujemy Komitet do nawiązania kontaktu z wcześniej powstałym Tymczasowym Komitetem Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej i do podjęcia współdziałania. Solidaryzujemy się z działaniami tego Komitetu. Jesteśmy przekonani, że władze centralne powinny podjąć rozmowy z nami na temat ustawy emerytalnej i sytuacji w rolnictwie i tego zdamy.

Jednocześnie zobowiązujemy Komitet do występowania w obronie każdego skrzywdzonego przez władze człowieka na naszym terenie, Otrzymują:

1. Prymas Polski
2. Sejm PRL
3. Rada Państwa
4. Komitet Samoobrony Społecznej "KOR"
5. Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela
6. Tymczasowy Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej
7. Seniorzy Ruchu Ludowego

Następuje 188 podpisów

Podpisy zostały zdeponowane u proboszcza parafii Zbrosza Duża ks. Czesława Sadkowskiego.

Radom, dnia .. lutego 1979 r.

T A J N E

110

EGZ. NR ...

8/10

V Y K A Z

członków Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej

1. Sylwester	DUCH	zam. Przydróżki
2. Stefan	GÓRECKI	zam. Karolin
3. Marian	PIOTROWSKI	zam. Karolin
4. Alina	STERNIK/SIARNIK/	zam. Karolin
5. Józef	WIŚNIEWSKI	zam. Karolin
6. Wanda	MACHCIŃSKA	zam. Karolin
7.	JANUS	zam. Karolin
8. Jerzy	GÓRSKI	zam. Zbrozsa Duża
9. Stefan	KOMAR	zam. Zbrozsa Duża
10. Mirosław	NACIERZYŃSKI	zam. Zbrozsa Duża
11. Krystyna	TOMALA	zam. Zbrozsa Duża
12. Henryk	WOJDAK	zam. Zbrozsa Duża
13. Henryk	KACZYŃSKI	zam. Daltrozów
14. Stefan	RUTKOWSKI	zam. Daltrozów
15. Jerzy	SKRZECZYŃSKI	zam. Daltrozów
16. Józef	TRACZYK	zam. Daltrozów
17. Teresa	SKRZECZYŃSKA	zam. Daltrozów
18. Mieczysław	KOZŁOWSKI	zam. Olszany
19. Wiesław	SKRZYPKOWSKI	zam. Olszany
20. Kazimierz	PIASECKI	zam. Trzcianka
21. Jan	KRYKIEL	zam. Helinów
22. Franciszek	SAWICKI	zam. Koziegłowy

23. Zbigniew	KAMIŃSKI	zam. Orzechowo
24. Witold	STĘPIAŃ	zam. Leżno
25. Henryk	WRONIEWICZ	zam. Dobra Wola
26. Maciej	ZELMAN	zam. Lychów
27. Kazimierz	WZOREK	zam. Wierzchowina
28. Zdzisław	OSTATEK	zam. Słany Grójec
29. Tadeusz	CIESIŁLSKI	zam. Lewiczyn
30. Adam	NYREK	zam. Alfonsów

ARCHIWUM

Lista członków KSChZG w lutym 1979 r. wg informacji władz bezpieczeństwa, fotokopia z Archiwum IPN, Delegatura w Radomiu, IPN Ra 05/502, t.2, k.114-115

TAJNE AC

Nr ewidencyjny 4259

ARKUSZ INFORMACYJNY*
(swohy rozpoznawczym)

1. Nazwisko *Jan* **SADŁOWSKI** **CZESŁAW**
2. Imię rodziców i nazwisko pan. matki *Jan, Amelia* *Buckincka*
3. Data urodzenia *Sydney 1938 r.* 4. Miejsce urodzenia *Mahonville*
5. Narodowość *polak* 6. Obywatelstwo *polak*
7. Wyższe wykształcenie *średni* 8. Inne wykształcenie *nie*
9. Wykształcenie specjalne *brak*
10. Wykształcenie specjalne *brak*
11. Skłutta wojenna *rezerwa* *B. 41551* *WR* *Syja*
12. Nr dowodu osobistego i jego jego wydany *WCB-59261* *KOMO Ciedze*
13. Miejsce pracy, zajmowane stanowisko, tel. służbowy
parafia *Zwisa* *Żywa*, *probostwo*
14. Poprzednie miejsce pracy i zajmowane stanowisko
parafia *Jasowiec* - *urbanise*
15. Adres zamieszkania i nr telefonu
Zwisa *Żywa* *gm. Jasowiec* *05-604*

* Arkusz informacyjny wypełniać należy w miarę dopływania materiałów.

Arkusz informacyjny ks. Czesława Sadłowskiego stworzony w ramach operacji „Dobrodziej”, strona pierwsza, IPN Ra 05/502, t.1, k.10

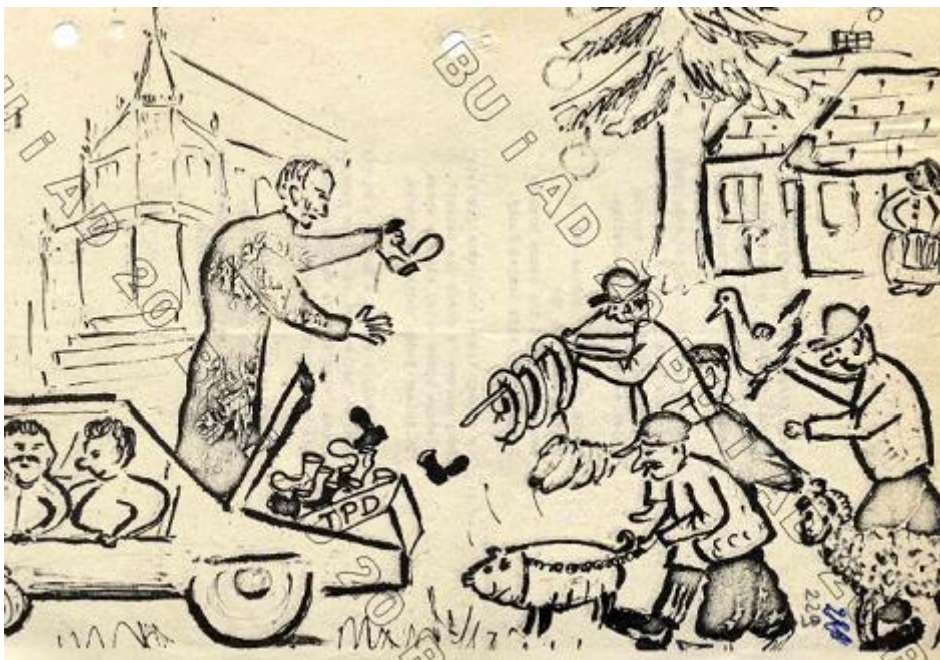
Ksiądz Czesław Sadłowski na tle przechwyconego przez służby bezpieczeństwa powielacza, styczeń 1980 r., IPN Ra 05/502, t.4, k.354/6

Członkowie delegacji wsi Zbrosza Duża do wojewody radomskiego, luty 1980 r., IPN Ra 05/502, t.4, k.357/9

Ksiądz Czesław Sadłowski podczas pielgrzymki do Częstochowy, 1983 r., kadr z filmu Krzysztofa Krauzego „Jest” [w:] Świstak Roman, Pielgrzymowanie, „Okolica”, nr 11(132)/2008

Ksiądz Czesław Sadłowski rozdaje dary we wsi, karykatura służb bezpieczeństwa, grudzień 1984 r., IPN Ra 05/502, t.7, k.229

Latorośle

o magazyn młodzieżowy o

Z brosza Duża - GRUDZIEŃ - 1982 r.

Grudniowe refleksje

Mieliśmy obłą bliźni 134 km ciężkiej drogi: on — ciecia x Nanaszka i ona — kobieta w ostatnim miesiącu przed rozwiązaniem. Nie znalazła dla siebie miejsca w gospodarce. Po bezskutecznym szukaniu była trafiona na stajnię, która wskazała im kłociska ręk. Tam, w zimie trzy przystali na szlak JEZUS.

Na pamiętkę tego retrosywnie świąteczny Jezus namawia po to, abyśmy w tym świętowaniu spojrzeli się na Księgo i postępli Jego światła w nasz zwyciężny dzień.

Drogi zwycięstwa, czy poprzez hasła ulicy, ludzki gwar, krzyki, spiewy, marzenia, śmiechy, przekleństwa, poprzez codzienne odgłosy życia — słyszysz śpiewy aniołów? Czy dostarczają wódm światła słonecznych, wyławianych z nieba, skłon kamienie, refleksywność sześciodobych — JEGO GWIAZDEK?

Jezus przyszedł na świat, aby nam pomóc żyć: żeby poprzez naszą miłość, potrzebę, niedog, poprzez chęć przelubienia się przez życie w wygodzie, spokoju, potrzebił się grzechić naszą własnością, żebyśmy mogli sprzątnąć refleksji światła na szlak służby DOBRU — szarych siebie.

W miarę jak upływają nasz lata, coraz bardziej potrzebujemy świadectwa o Jymu Cielewiczem narodzonym w stajni, pobawionym w ślepie, dla którego nie było miejsca w gospodarce.

Otwieramy wszystkie listy, święta, święta,

przyszedł, szlachne życie, brońki. Nieważne pozostało tylko ON: który się narodził w stajni, którego „Jycie się nie udało”, którego w czasie próby opuścił porządek, a ON SAM został popląsły do końca.

Jezus umarł i po trzech dniach zmartwychwstał. Tak i ten 1982 rok uwrócił i zamyma się już nowy 1983 rok. Naszedł chwila refleksji. Jaki był ubiegły rok? Trochę? Przekroczył daleko? Czy może tylko to milczenie, postępnosć się przez niego? I teraz, czy patrząc wstecz, widzisz jakąś zmianę?

Ale wszystko zaczyna się na nowo. Czy potrafisz lepiej wykreślić swój czas niż w roku ubiegłym? Czy zaangażował na swoich kłociskach, wyposzczonych, szarych, osłabionych? Czy wiesz jak, a co w życiu chodzi? Nagle? Czy wiesz jak, a co w życiu chodzi?

Zupełnie ci chce na tę ostatnią noc życia, abyś — niezależnie od tego ile masz lat — nie był stary. Abyś ani w święta, ani w dzień powszedni nie wygłaszał swoich cudów, abyś nie tworzył świata cudów: światła na krzewach, herbatach, płótkach, wyliczeniach kile ile zarabiasz, jak się kłemu powodzi.

Zyczyć ci chce, abyś wiedział, że Jezus nie wszystko zostało przez ciebie powiedziane. Abyś ty otworzył — ty i ja — że trzeba się śpieszyć, by wszystkie jeszcze przed nami — nasze życie i naszą śmierć, i NASZE ZBAWIENIE.

POMYŚL

- największa osoba na ziemi stała się najmniejszą (Filip. 2,7—8);
- najbogatsza osoba na ziemi stała się najbiedniejszą (2 Kor. 8,9);
- najwymowniejsza osoba na ziemi stała się niema (Jz. 53,7);
- najłubszą istotą na ziemi stała się najsilniejsza (Obj. 1,17—18 i 22,12—13).

Niech dni wspomnień Bożego Narodzenia przyniosą naszym Czytelnikom: Radość, Społeczność, Zaufanie i Nadzieję w Jezusie Chrystusie. Niech światło nocy befejemskiej rozprószy mroki każdego dnia.

MOJA KOŁĘDA

O przyjdź, Jezu Malutki,
do naszych domów, do wioski
i w radość zamień nasz smutek,
i światła nocy swą Basią.

Nad każdą dziecką kłociską
Zawieź świat gwiazdek polską,
Błogosław przez te wszystkie,
Cierń od zapierania, onja.

Składaj słony, wodny,
co światła grom w tej chwili,
szlak ob kłocisk, postępnosć,
niech światła światła nocy światła.

Błogosław świat naszym światem,
na polach, w lasach i w murze,
by światła światła nocy światła
i światła była postępnosć.

Do użytku wewnętrznego
Parafia rzymsko-Katolicka
w Zbroszy Dużej

OGŁOSZENIA DUSZPASTERSKIE - sierpień - 1988 r.

POWSTANIE WARSZAWSKIE - 1944

W wolnej Warszawie rosły groby
przy każdym poszczerbionym murze,
na placach i na siejaskich skwerach.
Duch nie umierał - tylko ludzie.
Pokotem kładły się po ziemi
czternastolatki z ogniem w oczach:
chłopcy do walki szli jak burza,
dziewczęta w bluskach i warkoczach
w granatów jęku, w czołgów sgrzycie
rzucali uśmiech - razem z życiem.

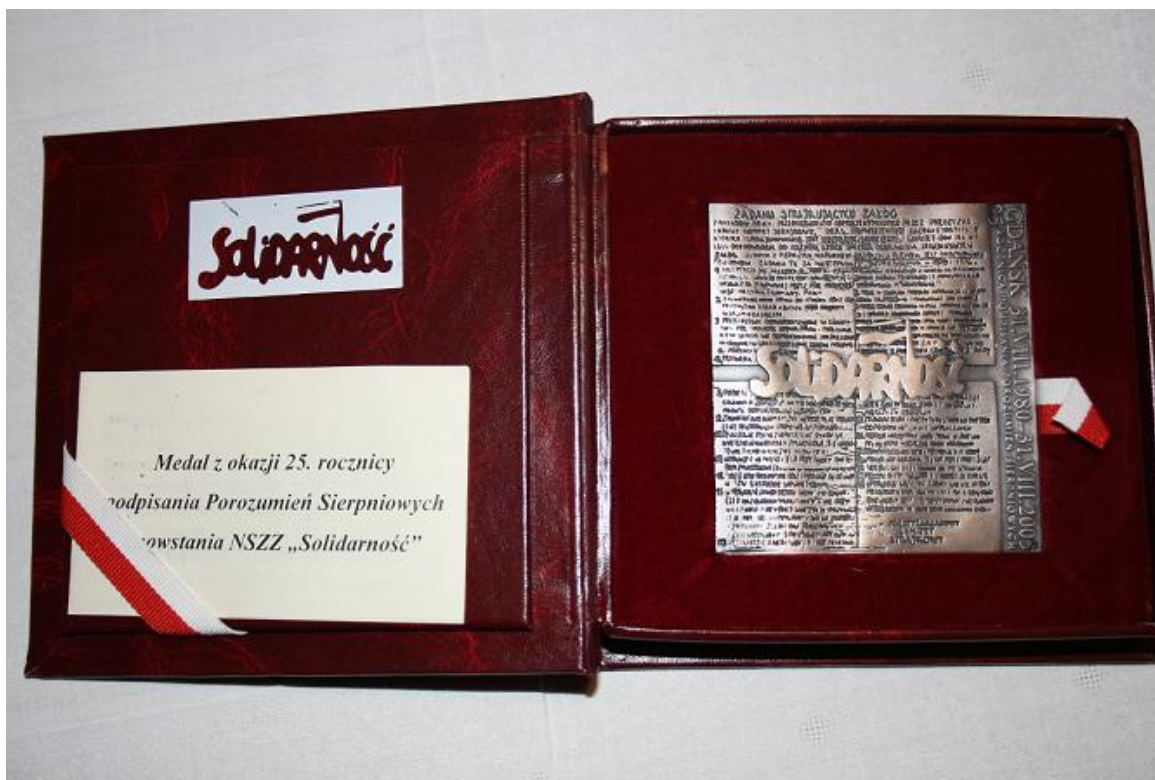
Sierpień. W miesiąc ten my Polacy wkraczamy w sposób szczególny...
Jest on bowiem dla nas nośnikiem tylu narodowych spraw, przeżyć
i problemów, które jeszcze ciągle czekają na swoje rozwiązanie.
Przede wszystkim jednak 1 sierpnia, wspominamy już 44 rocznicę
wybuchu Powstania Warszawskiego. Dobremu i Miłosiernemu Panu po-
lecamy tych, którzy swoje życie oddali za nas, za Ojczyznę.

KALENDARZYK HISTORYCZNY

- sierpień -

2.6.1697 - Zmarł Adam Asnyk, poeta, nowelista i dramaturg. ("Po-
esze" - cykle, "Mad głębiani", "Z obcych stron", wiersze tatrzań-
skie i inne. Dramaty "Cola Rienzi", "Żyd".)

Ogłoszenia duszpasterskie z 1988 r., fotokopia ze zbiorów prywatnych ks. Czesława Sadłowskiego

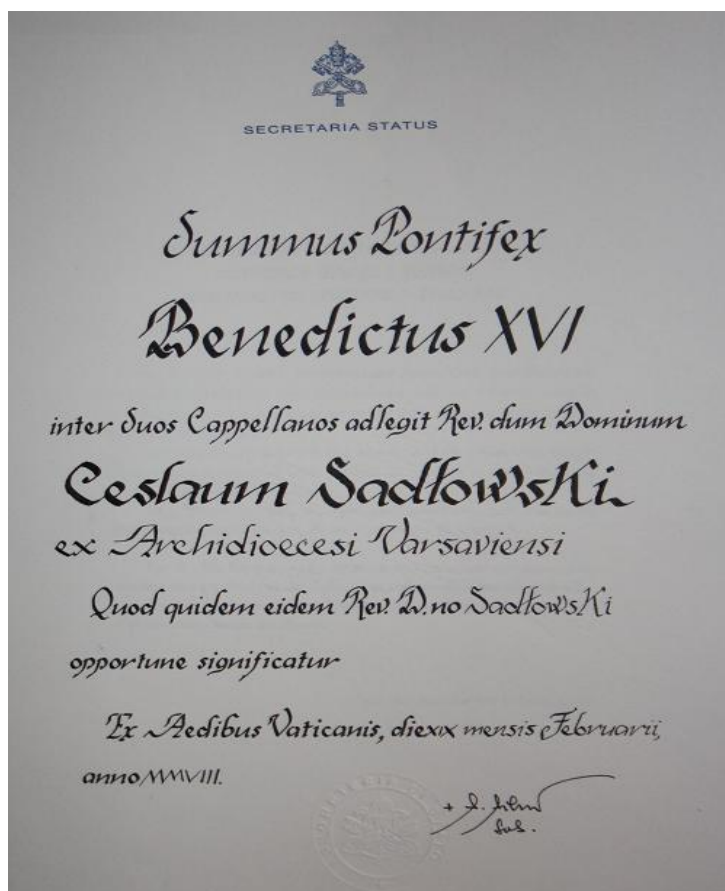
Medal z okazji 25. rocznicy podpisania porozumień sierpniowych przyznany ks. Czesławowi Sadłowskiemu w 2005 r. , fotografia ze zbiorów własnych autorki

Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski przyznany ks. Czesławowi Sadłowskiemu w 2006 r. , fotografia ze zbiorów własnych autorki

Medal „Zasłużony dla Powiatu Grójeckiego” przyznany ks. Czesławowi Sadłowskiemu w 2008 r. , fotografia ze zbiorów własnych autorki

Akt nadania ks. Czesławowi Sadłowskiemu Godności Papieskiej Kapelana Jego Świątobliwości Benedykta XVI (2008 r.), fotografia ze zbiorów własnych autorki

Wnętrze kościoła w Zbroszy Dużej, fotografia ze zbiorów własnych autorki

Kościół w Zbroszy Dużej, fotografia ze zbiorów własnych autorki

Ksiądz Czesław Sadłowski, fotografia ze zbiorów własnych autorki

BIBLIOGRAFIA

A. Źródła archiwalne

I. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

1. Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim „Dobrodziej”, sygn. IPN Ra 05/502, t.1-7
2. Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim „Uparci”, sygn. IPN BU 0227/878, t.1-9

II. Archiwum ks. Czesława Sadłowskiego, proboszcza parafii w Zbroszy Dużej

1. „Latorośle. Magazyn młodzieżowy”, Zbrosza Duża, grudzień 1982 r., ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego
2. Ogłoszenia duszpasterskie, Zbrosza Duża, wrzesień 1986 r., ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego
3. Ogłoszenia duszpasterskie, Zbrosza Duża, sierpień 1988 r., ze zbiorów ks. Czesława Sadłowskiego
4. Sadłowski Czesław, Możliwości ożywienia duszpasterstwa wiejskiego, Zbrosza Duża, sierpień 1983 r.

III. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego NKW PSL, NKW ZSL, sygn. 2, Opozycja demokratyczna na wsi 1976-1980

IV. Zbiory własne

1. Zapis rozmowy z ks. Czesławem Sadłowskim przeprowadzonej w Zbroszy Dużej, 20 sierpień 2010
2. Fotografie wykonane przez autorkę w Zbroszy Dużej

B. Źródła drukowane

1. Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, wst. i opr. Andrzej Jastrzębski, Warszawa 1994
2. Historia XIX i XX w. 1956-1989, wybór tekstów źródłowych, red. A. Kosecki, J.R. Szaflik, R. Turkowski, t.1, Pułtusk 2004
3. Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945-1997, opr. J. Żaryn, mps
4. Księga listów PRL, cz. I 1951-1956, cz. II 1956-1970, cz. III 1970-1989, Warszawa 2004/2005
5. Myśl programowa opozycji demokratycznej w PRL 1976-1980, wybór opracowań E. Orłof, A. Pasternak, R. Pawlikowski, Rzeszów 1993
6. Obchody milenijne 1966 r. w świetle dokumentów MSW, Warszawa 1988

7. Opozycja demokratyczna w Polsce w świetle akt KC PZPR (1976-1980). Wybór dokumentów, opr. Ł. Kamiński i P. Piotrowski, Wrocław 2002
8. Początki niezależnego ruchu chłopskiego 1978-1980, opr. Małgorzata Choma-Jusińska, Marcin Krzysztofik, Lublin 2008
9. Raporty dla Edwarda Gierka, Warszawa 1988
10. Skarga Piotr, Kazania sejmowe, Kazanie siódme o prawach niesprawiedliwych albo o piątej chorobie Rzeczypospolitej, Wrocław 1998
11. Tajne dokumenty Biura Politycznego i KC PZPR 1980-1981, Londyn 1990
12. Tajne dokumenty Biura Politycznego i sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988-1989, oprac. S. Perzkowski, Londyn 1994
13. Tajne dokumenty Biura Politycznego PZPR, Solidarność 1980-1981, Londyn 1992
14. Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980-1989, Londyn-Warszawa 1993
15. Tajne dokumenty państwo – Kościół 1960-1980, Londyn 1996
16. Ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników ich rodzin, Dz.U. z 1977 nr 32, poz. 40
17. Wyszyński Stefan Kardynał, Dzieła zebrane, t. I, II, III, Warszawa 1991 (i tomy następne)

C. Źródła elektroniczne

1. Dyskusja Panelowa – Droga do „Solidarności” – KOR wśród robotników i rolników, prowadzący dr hab. Andrzej Friszke, uczestnicy: Bogdan Borusewicz, Jan Lityński, Wiesław Kęcik, Witold Łuczywo, Jan Witkowski, www.kor30.sws.org.pl
2. Zbiór dokumentów Niezależnego Ruchu Chłopskiego, Biblioteka Cyfrowa Ośrodka „Karta”, www.dlibra.karta.org.pl
3. Strona internetowa parafii w Zbroszy Dużej, <http://www.zbroszaduza.mkw.pl>

D. Prasa

1. Baran Józef, Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, „Okolica”, nr 2(123)/2008
2. Baran Józef, Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, „Okolica”, nr 3(124)/2008
3. Baran Józef, Tymczasowy Komitet Związku Zawodowego Rolników, „Okolica” nr 7(128)/2008
4. Grochola Wiesława, Moc Zbroszy Dużej, Karta. Kwartalnik historyczny, nr 60/2009
5. Łeszczyński Grzegorz, Pielgrzymowanie ze Zbroszy Dużej na spotkanie z Janem Pawłem II w filmie Krzysztofa Krauzego „Jest”, Biuletyn IPN, nr 10-11 (105-106)/2009
6. O lustracji, Internecie i Bogu. Z ks. Sadłowskim, proboszczem parafii Zbrosza Duża, rozmawia Albert Katana, Kurier Południowy nr 3(82)/2005
7. Świstak Roman, Pielgrzymowanie, „Okolica”, nr 11(132)/2008

E. Relacje i wspomnienia

1. Grochola Wiesława, Cud w Zbroszy Dużej, b.m. 1981
2. Kuroń Jacek, Gwiazdny czas, Londyn 1991
3. Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników. Relacje członków i współpracowników Komitetu Obrony Robotników zebrane w 1981 roku przez Andrzeja Friszke i Andrzeja Paczkowskiego, Kraków 2008
4. Schubert G., Duma bronią słabych, Kolonia 1984

F. Opracowania naukowe

1. Anusz Andrzej, Anusz Anna, Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994), Warszawa 1994
2. Banaszak M., Historia kościoła katolickiego, cz. 4 (czasy najnowsze 1914-1978), Warszawa 1992
3. Biedroń T., Organizacje młodzieży katolickiej w Polsce 1945-1991, Warszawa 1991
4. Choma-Jusińska M., Krzysztofik M., Początki niezależnego ruchu chłopskiego 1978-1980, Lublin 2008
5. Czaczkowska Ewa K., Kardynał Wyszyński, Warszawa 2009
6. Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania, wstęp do wydania polskiego K. Kersten, Warszawa 1997/2000
7. Dudek Antoni, Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970, Kraków 1995
8. Dudek Antoni, Gryz Ryszard, Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989, Kraków 2006
9. Fijałkowska B., Partia wobec religii i Kościoła w PRL, t. I-II, Olsztyn 1999-2000
10. Friszke Andrzej, Polska Gierka, Warszawa 1995
11. Friszke Andrzej, Opozycja polityczna w PRL 1945-1980, Londyn 1994
12. Hlebowicz A., Katolicyzm odrodzony. Katolicyzm a państwie sowieckim 1944-1992, Gdańsk 1993
13. Holzer J., Polska 1980-1981, Warszawa 1995
14. Holzer J., Solidarność 1980-1981. Geneza i historia, Warszawa 1984
15. Holzer J., Leski K., Solidarność w podziemiu, Łódź 1990
16. Kądziała P., Kościół a państwo w Polsce 1945-1965, Wrocław 1990
17. Kindziuk Milena, Kardynał Józef Glemp. Ostatni taki prymas, Warszawa 2010
18. Konderak Adam, Bibliografia prasy „Solidarności”. 28 VIII 1980 – 12 XII 1981, Lublin 1990
19. Konopka H., Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa 1945-1961, Białystok 1995
20. Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego, red. Wiesław Jan Wysocki, Warszawa 2004
21. Kościół katolicki w latach 1944-1976, red. K. Kuczma i Z. Obertyński, t. II, cz. 2, Poznań 1979

22. Lipski Jan Józef, KOR. Komitet Obrony Robotników. Komitet Samoobrony Społecznej, Warszawa 2006
23. Lublin J., Komuniści na wsi polskiej 1944-1986, Kraków 1988
24. Łeszczyński Grzegorz, Początki parafii w Zbroszy Dużej, Warszawa 2007
25. Maroszek Józef, Dzieje parafii Zbrosza Duża, Białystok 2003
26. Micewski A., Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński, Paryż 1982
27. Pawlicka Katarzyna, Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970 – październik 1978), Warszawa 2004
28. Pomykało W., Kształtowanie ideału wychowawczego w PRL w latach 1944-1976, Warszawa 1977
29. Rola-Stężycki Zygmunt Andrzej, Świątynie... Kościoły i kaplice w Grójeckiem, Grójec 2008
30. Sasanka Paweł, Czerwiec 1976. Geneza – przebieg – konsekwencje, Warszawa 2006
31. Stehle H., Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu 1917-1991, Warszawa 1993
32. Strzeszewski Cz., Kardynała S. Wyszyńskiego wizja Kościoła, Wrocław 1990
33. Szczekowscy Helena i Andrzej, Dzieje parafii Jasieniec od jej powstania w średniowieczu do II wojny światowej, Radom 2001
34. Turkowski, Romuald: Ludowcy wobec Kółek Rolniczych PRL (1944-1989), Polska Ludowa 1944/1945-1989. Wieś-Chłopi-Ruch Ludowy, t. 2 (2002), s. 387-404
35. Turowski K., Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce, cz. 2, Warszawa 1989
36. Ważniewski W., Stosunek władz państwowych do kościoła katolickiego w Polsce 1956-1970, Siedlce 1999
37. Wietrzak Z., Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej, Kraków 1997
38. Wojdan J., Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944-1989), Toruń 2001
39. Zabłocki J., Prymas S. Wyszyński. Opór i zwycięstwo 1948-1956, Warszawa 2002
40. Zamiatła D., Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945-1950, Lublin 2000
41. Zieliński Z., Kościół w Polsce 1944-2002, Radom 2003
42. Żaryn J., Kościół a władza w Polsce (1945-1950), Warszawa 1997
43. Żaryn J., Kościół w PRL, Warszawa 2004
44. Żelobowski A., Episkopat kościoła rzymskokatolickiego w Polsce wobec przemian społeczno-politycznych w kraju w latach 1944-1974, Warszawa 1989

G. Artykuły elektroniczne

1. Czaczkowska Ewa K., Pan mnie wybawił i dał przebaczenie, portal „Rzeczpospolita” 5.07.2009, <http://www.rp.pl/>
2. Historia Związku, <http://www.solidarnoscri.pl/strony/historia.html>,
3. Komorowska Kinga, Nowy dom samopomocy społecznej, portal www.niepelnosprawni.pl, 4.03.2006
4. Sasanka Paweł, Ten bunt zachwiał władzą, portal „Gazeta.pl Radom”, 23.06.2006, <http://radom.gazeta.pl/>
5. Świstak Roman, Dobrodziej, portal „Okolica”, 1.10.2007, <http://www.okolica.wgr.pl>

6. Świstak Roman, Ks. Czesław Sadłowski patronem szkoły w Zbroszy Dużej, portal „Okolica”, 6.04.2009, <http://www.okolica.wgr.pl>
7. Świstak Roman, Uniwersytet Ludowy, portal „Okolica”, 10.10.2007, <http://www.okolica.wgr.pl/>
8. Winiarski Janusz, Problemy tworzenia rolniczej „Solidarności”, <http://www.solidarnosc.org.pl/>
9. Żyję w rozmaitych lękach, rozmowa Bohdana Gadomskiego z Krzysztofem Krauze, www.dlug.org.pl

H. Słowniki i encyklopedie

1. Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956-89, red. Jan Skórzyński, Paweł Sowiński, Małgorzata Strasz, Warszawa 2000
2. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, t.14, Warszawa 1895
3. Słownik wiedzy o Grójeckiem, zeszyt 2, Grójec 1994
4. Słownik wiedzy o Grójeckiem, zeszyt 3, Grójec 1995
5. Słownik wiedzy o Grójeckiem, zeszyt 4, Grójec 1996
6. Słownik wiedzy o Grójeckiem, zeszyt 10, Grójec 2001
7. Słownik wiedzy o Grójeckiem, zeszyt 11, Grójec 2002